

# DE ONOVERKOMELIJKE RECHTSDWALING IN MILIEUSTRAFZAKEN

## I. INLEIDING \*

1. Naast de noodtoestand<sup>1</sup> is de rechtsdwaling een van de strafuitsluitingsgronden die in milieustrafzaken het meeste wordt ingeroepen. Dit is om een aantal redenen begrijpelijk. De milieureglementering is zo complex geworden dat een beklaagde in een milieustrafzaak vaak zal opwerpen dat hij onwetend was omtrent de toepasselijke wetgeving. Naast de ingewikkeldheid van de milieureglementering speelt de rechtsdwaling ook een belangrijke rol door de «administratieve afhankelijkheid» van het milieustrafrecht<sup>2</sup>. Het gebeurt immers nogal eens dat de administratieve overheden of bepaalde politici een ondernemer beloven dat hij een vergunning zal krijgen voor zijn milieuverstorende activiteit, of dat men hem onjuiste inlichtingen geeft (bijvoorbeeld dat voor zijn activiteit geen vergunning vereist is). Ook kan een ondernemer te goeder trouw de voorwaarden van een vergunning gevolgd hebben, terwijl achteraf die vergunning op grond van de wettigheidscontrole van art. 107 Gw. onverbindend wordt verklaard of door de Raad van State met terugwerkende kracht wordt vernietigd. In al die gevallen zal de verdachte kunnen opwerpen dat hij door de onjuiste houding van de overheid heeft gedwaald omtrent het wederrechtelijk karakter van zijn handelen. Uit de jurisprudentie blijkt dat een dergelijk verweer door verdachten van milieudelicten ook vaak wordt gevoerd. In deze bijdrage zal een overzicht worden gegeven van de jurisprudentie in verband met rechtsdwaling.

Eerst worden de voorwaarden voor een effectief schuld uitsluitend beroep op rechtsdwaling zoals deze in de cassatierechtspraak zijn geformuleerd, kort in herinnering gebracht (II). Daarna zullen een aantal bijzondere gevallen die vooral in het milieustrafrecht een rol spelen worden besproken (III). Ten slotte zullen enkele slotbedenkingen worden geformuleerd (IV).

\* Voor kritische kanttekeningen bij een eerder ontwerp van deze tekst, ben ik dank verschuldigd aan mr. J.C. Oudijk.

<sup>1</sup> Zie, voor een analyse van de toepassing van deze rechtvaardigingsgrond in milieustrafzaken, FAURE, M., «Financiële problemen als rechtvaardigingsgrond voor milieuverontreiniging?», *R.W.*, 1988-89, 286-297.

<sup>2</sup> Daarover: FAURE, M., *Preadvies milieustrafrecht*, Antwerpen, Maklu Uitgevers, 1990, 67-71, en FAURE, M., «De gevolgen van de 'administratieve afhankelijkheid' van het milieustrafrecht», in FAURE, M., OUDIJK, J.C. en SCHAFFMEISTER, D., *Zorgen van heden, opstellen over het milieustrafrecht in theorie en praktijk*, Arnhem, Gouda Quint, 1991 (hierna verkort geciteerd als *De gevolgen van de 'administratieve afhankelijkheid'*), 92-96.

## II. RECHTSDWALING ALS SCHULDUITSLUITINGSGROND

### A. Algemene beginselen

2. Indien men gelooft dat de dreiging van een strafbaarstelling ten minste enige invloed heeft op het toekomstig gedrag van een potentiële dader, dan lijkt het belangrijk dat de dader informatie heeft over de gedraging die onder bedreiging van straf verboden is. Deze informatiefunctie wordt gegarandeerd door het legaliteitsbeginsel. Maar het is duidelijk dat alleen de wettelijke omschrijving van de gedraging en de daarbij behorende omstandigheden die onder bedreiging van straf verboden is, nog geen voldoende garantie vormt dat de potentiële dader ook kennis draagt van de strafbepaling. Indien blijkt dat de dader de wettelijke regeling niet kende of zich omtrent de draagwijdte van de strafbepaling heeft vergist, en vaststaat dat hij bij de informatievergaring niet foutief heeft gehandeld, is er ook geen reden voor de strafsancie. Een strafbedreiging zal in dat geval immers geen enkele invloed kunnen hebben op het gedrag van de potentiële dader omdat hij de draagwijdte van de strafbepaling niet kende en ook niet kon kennen.

Strafrechtsdogmatisch leidt rechtsdwaling tot strafuitsluiting omdat de dader geen schuldverwijt kan worden gemaakt.

De klassieke Belgische doctrine verwierp oorspronkelijk de rechtsdwaling als schuld uitsluitingsgrond wegens het vermoeden dat iedereen geacht wordt de wet te kennen<sup>3</sup>. Maar in 1946 heeft het Hof van Cassatie het roer omgegooid en aanvaard dat ook rechtsdwaling een schuld uitsluitingsgrond kan opleveren<sup>4</sup>. De cassatierechtspraak heeft sedertdien regelmatig beslist dat zowel rechtsdwaling als dwaling omtrent

<sup>3</sup> Zie Cass., 31 januari 1898, *Pas.*, 1898, I, 77, en verder VAN HOUTT, C.J. en CALEWAERT, W., *Belgisch strafrecht*, Gent, Story-Scientia, 1976, 404-405; SCHRANS, G., «De onoverwinnelijke dwaling. Haar kenmerken en plaats in ons strafrecht», *Rechtskundig Tijdschrift*, 1958, 293-314; MATTHIJS, J., «La réglementation pénale de l'erreur», in *Rapports belges du Xème congrès international de droit comparé*, Brussel, Bruylant, 1978, 543-546; LEGROS, R., *L'élément moral dans les infractions*, 53-61; VAN DEN WIJNGAERT, Ch., *Strafrecht en strafprocesrecht in hoofdlijnen*, I, Antwerpen, Maklu, 1991, 285. Zie over de dwaling in feite VERHAEGEN, J., «L'erreur non invincible de fait et ses effets en droit pénal belge», *R.D.P.*, 1989, 17-27.

<sup>4</sup> Cass., 10 juli 1946, *Pas.*, 1946, I, 293; daarover ook ARNOU, P., «Verkeerd advies als grond voor onoverwinnelijke dwaling», noot onder Corr. Veurne, 3 juni 1983, *R.W.*, 1983-84, 2782; BODSON, P.-L., *Manuel de droit pénal*, Luik, Faculté de droit de Liège, 1986, 233; BRAHY, S., «De l'effet justificatif de l'erreur en droit pénal», *R.D.P.*, 1976-77, 339-352; DUPONT, L. en VERSTRAETEN, R., *Handboek Belgisch Strafrecht*, Leuven, Acco, 1990, 280, en TULKENS, Fr. en VAN DE KERCHOVE, M., *Introduction au droit pénal*, Brussel, Story-Scientia, 1991, 241.

de feiten tot schulditsluiting kunnen leiden <sup>5</sup> op voorwaarde dat de dwaling «onoverwinnelijk» is <sup>6</sup>. Deze term «onoverwinnelijk» was de in de cassatiearresten en doctrine gebruikte vertaling van de Franse term «invincible». Dupont en Verstraeten spreken van de term «onoverkomelijk». Ook in recente cassatiearresten vindt men de term «onoverkomelijk» terug <sup>7</sup>. Hier worden beide termen door elkaar gebruikt zonder dat aan dit onderscheid enige betekenis wordt gehecht. Van den Wijngaert preciseert dat met het vereiste van de «onoverwinnelijkheid» wordt bedoeld dat de dwaling niet-foutief, niet verwijtbaar mag zijn <sup>8</sup>.

Hoewel de (rechts)dwaling als schulditsluitingsgrond niet in het algemeen deel (boek I) van het Strafwetboek kan worden gevonden <sup>9</sup>, meent de rechtsleer dat een wettelijke basis daarvoor in art. 71 Sw. <sup>10</sup> kan worden gevonden <sup>11</sup>. Dit wordt ook met zoveel woorden in een cassatiearrest van 13 juni 1980 gezegd: «overwegende dat volgens een algemeen rechtsbeginsel waarvan in artikel 71 van het Strafwetboek een toepassing wordt gemaakt, dwaling een grond van rechtvaardiging <sup>12</sup> vormt wanneer zij onoverkomelijk is» <sup>13</sup>.

3. De vraag waar het steeds om draait, indien beslist moet worden of de dwaling strafuitsluitend werkt, is of deze onoverkomelijk was. Het Hof van Cassatie heeft in verschillend de arresten aangegeven aan welke voorwaarden de dwaling

dient te voldoen om als onoverkomelijk te kunnen worden beschouwd. Een criterium dat daarbij steeds opduikt, is of de dader heeft gehandeld zoals ieder redelijk en voorzichtig persoon onder dezelfde omstandigheden zou hebben gedaan <sup>14</sup>. Blijkbaar neemt het Hof aan dat voor de beoordeling van de dwaling de situatie van de verdachte vergeleken moet worden met die van een redelijk en voorzichtig man die zich in dezelfde situatie bevond. Indien de beklaagde heeft gehandeld zoals ieder redelijk en voorzichtig persoon zou hebben gedaan, kan de dwaling als onoverkomelijk worden beschouwd. Dit criterium komt duidelijk naar voren in verschillende cassatiearresten <sup>15</sup>. Het is opvallend dat hier bij de beoordeling van de dwaling in het strafrecht teruggegrepen wordt op een begrip dat in het civiele recht bekend is als de *bonus pater familias*-standaard en dat gebruikt wordt om de zorgvuldigheidsnorm bij de foutaansprakelijkheid te beoordelen. Dit is des te opvallender, aangezien de dwaling een onderzoek naar de schuld betreft, terwijl een vergelijking met het gedrag van anderen in vergelijkbare omstandigheden eerder voor de hand lijkt te liggen bij de beoordeling van de wederrechtelijkheid van het handelen. Niettemin zal ook bij de schuld de vraag gesteld moeten worden of de dader het wederrechtelijk handelen had kunnen en behoren te vermijden en of het bijgevolg verwijtbaar was. Dat daarbij de verwijtbaarheid wordt afgeleid uit het feit dat een ander die zich in vergelijkbare omstandigheden als de verdachte bevond de gedraging wel kan vermijden, lijkt voor de hand te liggen.

4. De vraag of de dwaling in een concreet geval onoverkomelijk was, met andere woorden of de betrokkene in concreto heeft gehandeld zoals ieder redelijk en voorzichtig persoon zou hebben gedaan, is natuurlijk een feitenkwestie <sup>16</sup>. De feitenrechters zijn bijgevolg vrij in de beoordeling van de vraag of uit de omstandigheden blijkt dat de dwaling onoverkomelijk was. Het Hof van Cassatie beslist dat zulks door de feitenrechter op onaantastbare wijze kan worden vastgesteld, maar het Hof houdt nog een slag om de arm want het controleert «de wettigheid van zijn (– de feitenrechter – MF) in rechte gemaakte gevoltrekking» <sup>17</sup>. Er kan dan ook regelmatig worden vastgesteld dat er cassatie volgt omdat de feitelijke instantie uit het enkele feit dat er dwaling was, een strafuitsluiting afleidt zonder aan de hand van de door het Hof van Cassatie uitgewerkte criteria na te gaan of de dwaling onoverkomelijk was. Daarbij valt het op dat de cassatiecontrole toch sterk de feitelijke kant op lijkt te gaan, want zoals uit de hierna te bespreken jurisprudentie zal blijken, meent het Hof dat uit sommige omstandigheden (bijvoorbeeld verkeerd advies) niet door de feitenrechter

<sup>5</sup> Zie o.m. Cass., 29 november 1976, *Pas.*, 1977, I, 355, en *Arr. Cass.*, 1977, 359; daarover ook MESSINNE, J., «Tendances récentes en droit pénal et en procédure pénale», in *Mélanges offerts à Robert Legros*, Brussel, 1985, 469.

<sup>6</sup> DUPONT, L. en VERSTRAETEN, R., o.c., 280.

<sup>7</sup> Zie bv. Cass., 17 mei 1978, *R.W.*, 1978-79, 1964, en Cass., 13 juni 1980, *R.W.*, 1980-81, 586.

<sup>8</sup> VAN DEN WIJNGAERT, Ch., o.c., 287-288.

<sup>9</sup> Dit in tegenstelling tot de situatie in Duitsland waar dwaling wel als strafuitsluitingsgrond in het Strafgesetzbuch is opgenomen (§§ 16 en 17 StGB; daarover ARZT, G., «The Problem of Mistake of Law», in ESER, A. en FLETCHER, G. (red.), *Rechtfertigung und Entschuldigung*, II, Freiburg im Breisgau, Max Planck Institut für ausländisches und internationales Strafrecht, 1988, 1025-1054).

<sup>10</sup> Dit luidt: «Er is geen misdrijf, wanneer de beschuldigde of de beklaagde op het ogenblik van het feit in staat van krankzinnigheid was of wanneer hij gedwongen werd door een macht die hij niet heeft kunnen weerstaan.»

<sup>11</sup> Zie MATTHIJS, J., l.c., 550; zie ook Cass., 29 november 1976, *Pas.*, 1977, I, 355, waar een verkeerde toepassing van de voorwaarden voor de rechtsdwaling als een schending van art. 71 Sw. wordt beschouwd.

<sup>12</sup> In de Belgische strafrechtsleer wordt geen systematisch onderscheid gemaakt tussen de wederrechtelijkheid en de schuld en derhalve ook niet tussen rechtvaardigingsgronden en schulditsluitingsgronden. Vandaar dat het Hof van Cassatie de voor een Duits dogmaticus grove ketterij verkondigt dat dwaling een rechtvaardigingsgrond vormt. Alleen Dupont en Verstraeten introduceren in hun recente handboek een systematisch onderscheid tussen wederrechtelijkheid en schuld, daarin gevolgd door VAN DEN WIJNGAERT, Ch., o.c., 138. (Zie ook VERSTRAETEN, R., «De beoordeling van de onoverkomelijke dwaling door de rechter», noot onder Cass., 19 mei 1987, *R.W.*, 1987-88, 76).

<sup>13</sup> Cass., 13 juni 1980, *R.W.*, 1980-81, 586. Dit werd voor het eerst met zoveel woorden beslist in Cass., 6 oktober 1952, *Pas.*, 1953, 7, 37. Daarover: TULKENS, Fr. en VAN DE KERCHOVE, M., o.c., 241. Ook in de lagere rechtspraak wordt art. 71 Sw. als rechtsgrond voor de strafuitsluiting bij dwaling gegeven, zie bv. Corr. Brussel, 28 december 1989, *J.T.*, 1990, 330.

<sup>14</sup> Cass., 6 oktober 1952, *Pas.*, 1953, I, 37; Cass., 10 december 1986, *Arr. Cass.*, 1986-87, 482.

<sup>15</sup> Cass., 29 november 1976, *Pas.*, 1977, I, 355, *Arr. Cass.*, 1977, 359; Cass., 17 mei 1978, *R.W.*, 1978-79, 1964, met noot J. DE ZEGHER; Cass., 23 januari 1984, *Pas.*, 1984, I, 560; Cass., 14 januari 1987, *Arr. Cass.*, 1986-87, 608, *R.D.P.*, 1987, 375; Cass., 19 mei 1987, *R.W.*, 1987-88, 675, met noot R. VERSTRAETEN; Cass., 15 november 1988, *Arr. Cass.*, 1988-89, 306, *Pas.*, 1989, I, 276.

<sup>16</sup> Zie ARNOU, P., o.c., 1983-84, 2783; BODSON, P.-L., o.c., 235, en DUPONT, L., en VERSTRAETEN, R., o.c., 280.

<sup>17</sup> Cass., 14 januari 1987, *Arr. Cass.*, 1986-87, 608, *R.D.P.*, 1987, 375; zie ook Cass., 15 november 1988, *Arr. Cass.*, 1988-89, 306, *Pas.*, 1989, I, 276.

mag worden afgeleid dat de dwaling onoverkomelijk was. De controle strekt zich er dus ook toe uit na te gaan of de rechter ten gronde uit de door hem vastgestelde feiten en omstandigheden op wettige wijze kan afleiden dat de dwaling onoverkomelijk was <sup>18</sup>.

Overigens geldt ook bij dwaling het beginsel dat het openbaar ministerie dient aan te tonen dat een niet van alle geloofwaardigheid ontbloot beroep van een verdachte op een strafuitsluitingsgrond, ongepast is <sup>19</sup>. Bovendien dient de feitenrechter de conclusie van de beklaagde waarin hij opwerpt onoverkomelijk gedwaald te hebben, op adequate wijze te beantwoorden. Gebeurt dit niet, dan volgt er cassatie op grond van een motiveringsgebrek wegens schending van het bekende art. 97 Gw. <sup>20</sup>.

5. Ter afsluiting van deze algemene beginselen mag er nog aan herinnerd worden dat, daar het Hof van Cassatie art. 71 Sw. als wettelijke basis voor de strafuitsluiting wegens rechtsdwaling ziet, deze schuldsluitingsgrond overeenkomstig art. 100 Sw. ook op de delicten in de bijzondere wetgeving kan worden toegepast. Dit is natuurlijk belangrijk omdat bijna alle milieustrafbepalingen in bijzondere wetgeving kunnen worden gevonden <sup>21</sup>. Het Arbitragehof heeft daarenboven bepaald dat de bepalingen van boek I Sw. (waaronder art. 71 Sw.) «automatisch» van toepassing zijn op de in decreten vervatte strafbepalingen. Terwijl de nationale wetgever de toepassing van sommige bepalingen van het eerste boek van het Strafwetboek nog mocht uitsluiten, is dit aan de decreetgever zelfs geheel verboden. De decreetgever mag zelfs niet bepalen dat boek I Sw. op de in het decreet vervatte strafbepalingen van toepassing is, want dit is al automatisch het geval, aldus het Arbitragehof <sup>22</sup>. Wat er ook van zij: de dwaling is een schuldsluitingsgrond die volgens het Hof van Cassatie voor alle strafbare feiten kan worden ingeroepen, ook voor fiscale delicten <sup>23</sup>. Het Hof van Cassatie beslist zelfs dat de strafuitsluiting bij dwaling een algemeen rechtsbeginsel is, dat ook in het tuchtrecht geldt <sup>24</sup>. Dat de schuldsluitingsgrond rechtsdwaling dus

ook bij de milieudelicten uit de bijzondere wetgeving tot strafuitsluiting kan leiden, mag derhalve geen twijfel lijden.

6. In het navolgende onderdeel van deze paragraaf zal nu aan de hand van de rechtspraak geïllustreerd worden hoe de door het Hof van Cassatie gehanteerde *bonus pater familias*-standaard door de feitenrechters wordt geconcretiseerd. Een aantal voorbeelden uit milieustrafzaken zal dit verduidelijken. In de volgende paragraaf zal dan op een aantal bijzondere gevallen die vooral spelen in het milieustrafrecht worden ingegaan.

## B. De «bonus pater familias»-standaard bij rechtsdwaling: verdere concretisering

7. Vooraf kan worden opgemerkt dat de *bonus pater familias*-standaard, die door het Hof van Cassatie wordt aangereikt om te beoordelen of de rechtsdwaling onoverkomelijk is, ook daadwerkelijk met zoveel woorden door de feitenrechters wordt toegepast. Zo wees het Hof van Beroep te Antwerpen de rechtsdwaling als schuldsluitingsgrond af omdat beklaagde «niet heeft gehandeld in omstandigheden van die aard dat elke burger normaal dergelijke handelingen ter zake zou stellen» <sup>25</sup>. Ook de Correctionele Rechtbank te Dinant besliste onlangs «que l'erreur de droit, comme l'erreur de fait, constitue une cause de justification lorsqu'elle est invincible ou, en d'autres termes, si, dans les mêmes circonstances, tout homme raisonnable et prudent l'eût commise» <sup>26</sup>.

Het valt op dat ook bij de nadere invulling van de «redelijke en voorzichtige persoon» weer de vergelijking met de *bonus pater familias*-standaard uit het civiele recht opgaat. Doorgaans wordt bij een onrechtmatige daad namelijk gesteld dat in abstracto beoordeeld moet worden of de pleger van een schadeveroorzakende handeling heeft gehandeld als een normaal nauwgezet man. Deze beoordeling wordt evenwel enigszins geconcretiseerd, bijvoorbeeld bij de professionele aansprakelijkheid. Daar wordt het gedrag van de schadeveroorzaker niet vergeleken met dat wat men van een normaal nauwgezet burger zou mogen verwachten, maar met het gedrag van een nauwgezet beroepsbeoefenaar <sup>27</sup>. Een dergelijke concretisering stelt men ook bij de beoordeling van de onverkomelijkheid van de rechtsdwaling in het strafrecht vast <sup>28</sup>. Het gedrag van de dader zal namelijk niet vergeleken worden met het gedrag dat een wereldvreemde

<sup>18</sup> Onlangs drukte het Hof van Cassatie het als volgt uit: «Dat dit oordeel onaantastbaar is op voorwaarde dat het begrip onoverkomelijke dwaling niet wordt miskend» (Cass., 19 mei 1987, *R.W.*, 1987-88, 675, met noot R. VERSTRAETEN, die hierin duidelijk een versoepeling van het Hof ziet ten aanzien van de beoordeling door de feitenrechter).

<sup>19</sup> Zie Cass., 29 april 1975, *Arr. Cass.*, 1975, 947, *Pas.*, 1975, I, 856; BOSLY, H., en SPREUTELS, J., «Aspects actuels du droit pénal des affaires en Belgique», *R.D.P.*, 1983, (27), 39; DONCKIER DE DONCEEL, J., «Responsabilité pénale non individuelle», in *Rapports Belges Xème Congrès international de droit comparé*, Brussel, Bruylant, 1978, 613; TRAEST, Ph., «Bewijslast in strafzaken», in *Actuele problemen van strafrecht*, DE NAUW, A., D'HAENENS J. en STORME, M. (red.), Antwerpen, Kluwer, 1988, 112-115.

<sup>20</sup> Zie Cass., 13 december 1968, *Pas.*, 1969, I, 379, en de rechtspraak geciteerd door BOSLY, H.D., *Les sanctions en droit pénal social belge*, Gent, Story-Scientia, 1979, 64.

<sup>21</sup> Daarover: FAURE, M., *Preadvies Milieustrafrecht*, 42.

<sup>22</sup> Zie Arbitragehof, arrest nr. 44 van 23 december 1987, *B.S.*, 27 januari 1988.

<sup>23</sup> Zie Cass., 10 januari 1955, *Pas.*, 1955, I, 475; Cass., 27 januari 1969, *Pas.*, 1969, I, 485, *Arr. Cass.*, 1969, 509; zie ook BOSLY, H.D., o.c., 62.

<sup>24</sup> Zie Cass., 13 juni 1980, *R.W.*, 1980-81, 586, in een zaak betreffende de Nationale Raad van de Orde der Geneesheren.

<sup>25</sup> Antwerpen, 6 januari 1984, *Pas.*, 1984, I, 85. Een cassatievoorziening tegen dit arrest werd afgewezen bij arrest van 8 mei 1984.

<sup>26</sup> Corr. Dinant, 7 oktober 1986, *R.D.P.*, 1987, 264. Zie ook Corr. Aarlen, 2 februari 1977, *Jur. Liège*, 1976-77, 298.

<sup>27</sup> Zie VANDENBERGHE, H., VAN QUICKENBORNE, M., GEELLEN, K. en DE COSTER, S., «Overzicht van rechtspraak. Aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad (1979-1984)», *T.P.R.*, 1987, (1255), 1296-1308.

<sup>28</sup> In dezelfde zin VERSTRAETEN, R., l.c., 676. Zie bijvoorbeeld Brussel, 5 december 1984, *R.W.*, 1984-85, 2405, waarbij rekening wordt gehouden met het beroep van beklaagde en Corr. Brugge, 14e kamer, 2 januari 1989, in zake O.M. t/ Alleene e.a., ongepubliceerd, waarin werd beslist dat bestuurders en verantwoordelijke ambtenaren van een stad of gemeente de eersten zijn die geacht moeten worden de toepasselijk zijnde reglementaire bepalingen te kennen, zodat zij zich derhalve bezwaarlijk op dwaling omtrent het recht kunnen beroepen.

ideale burger in abstracto zou hebben gehad, maar met het gedrag dat een redelijk en voorzichtig persoon die zich in vergelijkbare omstandigheden als de dader zou bevinden, zou hebben gehad. Er vindt dus wel degelijk een (beperkte) concretisering plaats, die ook begrijpelijk is omdat het ten slotte bij de schuldvraag steeds blijft gaan om de vraag of deze dader in deze concrete omstandigheden een schuldverwijt kan worden gemaakt. Had hij de handeling kunnen en behoren te vermijden? Een vergelijking met het gedrag dat een redelijk en voorzichtig persoon in vergelijkbare omstandigheden zou hebben, kan behulpzaam zijn om die vraag te beantwoorden <sup>29</sup>.

8. Voorbeelden van een dergelijke concretisering vindt men ook in de jurisprudentie. Een aardige illustratie kan worden gevonden in een vonnis van de Correctionele Rechtbank te Brugge <sup>30</sup>. De rechtbank begint met te stellen dat de dwaling als strafuitsluitingsgrond kan worden aanvaard wanneer «elk vooruitziend, voorzichtig en redelijk mens *onder dezelfde omstandigheden* (mijn curs., MF) in dezelfde dwaling zou hebben verkeerd». Vervolgens analyseert de rechtbank de concrete feiten om dit te kunnen beoordelen. Uit de noot van Arnou blijkt dat de verdachte een partij aardnootschroot had aangekocht die volgens het contract met de verkoper ten hoogste 0,2 ppm aflatoxinen mocht bevatten. Vervolgens laat hij de ontvangen stof door twee laboratoria analyseren die tot 0,1 ppm en 0,075 ppm komen. Daarop mengt hij dit aardnootschroot voor 20% in diervoeder, zodat het aflatoxinegehalte maximaal 0,02 ppm zou zijn. Dit is het wettelijk toegelaten gehalte. Uit controlemetingen blijkt evenwel een hoger gehalte dan de toegelaten 0,02 ppm <sup>31</sup>. Het bleek namelijk dat aflatoxine niet homogeen voorkwam in de partij en dat een gedeelte van de partij aardnootschroot zwaarder besmet was dan een ander deel. De verdachte had dus op een advies gesteund dat niet verkeerd was, doch onvolledig. Dit levert volgens de rechtbank geen onoverkomelijkheid van de dwaling op <sup>32</sup>. Beklaagde was namelijk eerder al voor een soortgelijke zaak veroordeeld en moest dus met grote voorzichtigheid te werk gaan. Hij kon zich als gewaarschuwd man niet op de dwaling beroepen.

Dat is precies de concretisering van de *bonus pater familias*-standaard. Indien men het gedrag van de verdachte in abstracto zou vergelijken met dat van een normaal redelijk en voorzichtig persoon, zou men tot het oordeel kunnen komen dat de gewone burger die zich laat leiden door twee expertises op grond daarvan tot dezelfde beslissing zou zijn gekomen als verdachte. Maar er is reden tot concretisering want de verdachte is geen gewone burger, maar hij is een

«man van het vak» <sup>33</sup> en bovendien was hij door een eerdere veroordeling al gewaarschuwd. Daaruit leidt de rechtbank blijkbaar af dat hij had behoren te weten dat de aflatoxine niet homogeen over de partij verdeeld hoefde te zijn. Een redelijk en voorzichtig «man van het vak» die net als verdachte al wegens gelijksoortige feiten was veroordeeld, had hetzij meerdere analyses van de partij aardnootschroot laten verrichten, hetzij het aflatoxinegehalte in het diervoedsel zelf laten analyseren, teneinde het risico van niet-representatieve analyses tegen te gaan. Dat had verdachte in casu niet gedaan en derhalve besliste de rechtbank dat de dwaling niet onoverkomelijk was.

Ook uit de rechtspraak in milieustrafzaken blijkt dat bij een beroep op dwaling een geconcretiseerd onderzoek wordt ingesteld naar de verplichtingen van de betrokkene inzake de naleving van de milieuwetgeving. Steeds blijkt daaruit ook dat het simpele verweer «ik wist het niet» niet wordt aanvaard omdat op degene die zich op dwaling beroept ook een plicht rust om zich op de hoogte te stellen over de draagwijdte van de wetgeving. Een aardig voorbeeld vindt men in een vonnis van de Correctionele Rechtbank te Antwerpen in de zgn. BMT-zaak <sup>34</sup>. Er werd vervolgd voor een drietal feiten, onder meer wegens afgifte van afvalstoffen aan een ander in strijd met de bepalingen van het Vlaamse afvalstoffendecreet. De tweede beklagde, die verantwoordelijk was voor de afvoer van de afvalstoffen, beriep zich, wat dit laatste feit betreft, op onoverkomelijke dwaling omdat hij zich gebaseerd had op de door hem aangezochte firma D., die gespecialiseerd was in afvalstoffen. Deze D. bleek echter geen erkend verwerper van giftig afval te zijn. De rechtbank verwierp het beroep op dwaling. De betrokkene had namelijk niet eens gevraagd of de firma D. over de nodige vergunningen beschikte voor het afhalen en/of neutraliseren van giftige afvalstoffen. Bovendien wierp hij op zich slechts eenmaal per maand terloops met de zaak te hebben bezig gehouden. Daaruit leidt de rechtbank af dat tweede beklagde niet heeft gehandeld zoals een vooruitziend en voorzichtig man in dezelfde omstandigheden zou hebben gehandeld, zodat de ingeroepen dwaling niet onoverkomelijk was. Weer ziet men dat bij de beoordeling van de onoverkomelijkheid van de dwaling wordt onderzocht welke plichten op de betrokkene rustten, gelet op de concrete omstandigheden waarin deze zich bevond.

9. In de rechtspraak wordt ook regelmatig beslist dat de *goede trouw* van de verdachte weliswaar een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde is voor de onoverkomelijkheid van de dwaling <sup>35</sup>. Ook dit is begrijpelijk: indien de betrokkene te goeder trouw onwetend of dwalend was omtrent het recht, betekent dit immers nog niet dat hij als redelijk en voorzichtig persoon ook aan zijn onderzoeksplicht heeft voldaan. Het enkele verweer dat hij te goeder trouw was, zal de beklagde dus niet baten. In het Brugse aflatoxine-vonnis werd aangenomen dat de beklagde te goeder trouw was, maar werd tegelijk beslist dat de goede trouw op

<sup>29</sup> Vgl. VELLINGA, W.H., *Schuld in spiegelbeeld, afwezigheid van alle schuld*, Arnhem, Gouda Quint, 1982, 160-168.

<sup>30</sup> Corr. Brugge, 8 november 1984, *R.W.*, 1985-86, 1229, met noot P. ARNOU.

<sup>31</sup> Zie ARNOU, P., «Wetenschappelijke expertise en onoverwinlijke dwaling», noot onder Corr. Brugge, 8 november 1984, *R.W.*, 1985-86, 1230-1231.

<sup>32</sup> De rechtbank behandelde dit verweer als een beroep op rechtsdwaling, doch het lijkt in casu veeleer om een dwaling omtrent de feiten te gaan. Dit onderscheid is in de praktijk evenwel minder belangrijk omdat de voorwaarden in beide gevallen dezelfde zijn. Zie VAN DEN WIJNGAERT, Ch., *o.c.*, 287.

<sup>33</sup> Aldus ARNOU, P., *l.c.*, 1231.

<sup>34</sup> Corr. Antwerpen, 25e kamer, 19 maart 1987, in zake O.M. t. L., M. en N.V. B.M.T., ongepubliceerd.

<sup>35</sup> Zie bijvoorbeeld Bergen, 21 mei 1985, *J.T.*, 1985, 716, en de rechtspraak geciteerd door ARNOU, P., *o.c.*, *R.W.*, 1983-84, 2782-2783, alsook VAN DEN WIJNGAERT, Ch., *o.c.*, 287.

zichzelf onvoldoende is. Daarom werd, om de hierboven vermelde redenen, het beroep op de dwaling afgewezen <sup>36</sup>. Hetzelfde werd ook reeds overwogen in een vonnis van de Correctionele Rechtbank te Gent: de beklaagde had zonder vergunning radioactieve ertsen ingevoerd en te koop aangeboden. Hij beriep zich op zijn feitelijke onkunde betreffende het gevaarlijke karakter van de stoffen en op zijn goede trouw. De rechtbank overwoog evenwel dat «indien hij persoonlijk geen kennis had van het gevaar van de stoffen, hij zich had moeten laten voorlichten door de analyse ervan door bevoegde personen» <sup>37</sup>.

De regel is dus duidelijk: een beklaagde kan zich niet achter zijn goede trouw of onwetendheid verschuilen om een strafuitsluiting te verkrijgen. De goede trouw is daartoe weliswaar een noodzakelijke voorwaarde, maar daarnaast dient ook vast te staan dat de toestand van dwaling of onwetendheid voor de betrokkene onoverkomelijk was, dat wil zeggen dat hij als redelijk en voorzichtig persoon heeft gehandeld teneinde de draagwijdte van zijn rechtsplichten te achterhalen <sup>38</sup>.

### III. BIJZONDERE GEVALLEN

10. In deze paragraaf zullen een aantal bijzondere toepassingsgevallen van rechtsdwaling worden besproken die vaak in milieustrafzaken aan bod komen. Vaak wordt door beklaagden opgeworpen dat de wetgeving zodanig technisch en ingewikkeld is dat het onmogelijk was om te weten dat men in deze situatie meldingsplichtig of vergunningsplichtig was (A). Ook kan de ondernemer advies gevraagd hebben over de toepasselijke wetgeving en, voortgaande op dit verkeerde advies, bijvoorbeeld ten onrechte nagelaten hebben een vergunning aan te vragen (B). Ook kan de overheid gedurende lange tijd passief of actief een wederrechtelijke situatie hebben gedoogd (C). Een beklaagde zou ook jarenlang conform een bepaalde vergunning gehandeld kunnen hebben, terwijl de vergunning achteraf onwettig blijkt te zijn (D). In al die gevallen roept de beklaagde steeds in dat hij in onwetendheid of dwaling is gebracht en in sommige situaties (vooral C en D, maar soms ook B) door een administratiefrechtelijke toestand of door een door de overheid ingenomen houding. Steeds rijst daarbij de vraag of deze toestand de dwaling onoverkomelijk maakt.

#### A. Het complexe karakter van de wetgeving

11. Hierboven is reeds aangegeven dat beklaagden in milieustrafzaken zich vaak verdedigen met een simpel «ik wist het niet»-argument. Maar uit de jurisprudentie blijkt duidelijk dat dit *alleen* niet volstaat om de dwaling onoverkomelijk te laten zijn. Goede trouw alleen is niet voldoende; het handelen als redelijk en voorzichtig man veronderstelt ten minste dat men zelf informatie zoekt of zich laat informeren teneinde dwaling of onwetendheid te vermijden. In de doctrine

wordt inderdaad een onderscheid gemaakt tussen *onwetendheid* en *dwaling*. Onwetendheid veronderstelt dat de dader niet weet dat hij wederrechtelijk handelt; dwaling betekent dat de dader een verkeerd begrip heeft van het wederrechtelijk karakter van zijn handelen <sup>39</sup>. Het besproken aflatoxine-vonnis was een voorbeeld van dwaling, terwijl het B.M.T.-vonnis wellicht eerder over de onwetendheid van de betrokkene handelde.

Soms is het verweer van beklaagden iets genuanceerder. Dan wordt het «ik wist het niet»-argument ondersteund door de uitroep dat men het ook niet kan weten omdat de milieuwetgeving zo ingewikkeld is dat het voor de eenvoudige burger in de praktijk onmogelijk is om de milieureglementering te kennen <sup>40</sup>. Maar ook dit argument blijkt doorgaans voor de rechtbanken – terecht – geen kans te maken <sup>41</sup>. De Correctionele Rechtbank te Antwerpen wees een beroep op het ingewikkelde karakter van de wetgeving af omdat de betrokkene zich volgens de rechtbank had kunnen laten voorlichten over de toepasselijke wetgeving. De goede trouw alleen levert nog geen dwaling op indien blijkt dat de betrokken ondernemer zelf op geen enkele wijze informatie heeft ingewonnen over de wettelijke bepalingen die hij dient na te leven <sup>42</sup>. De rechtbank beslist bijgevolg terecht dat de dwaling (eigenlijk: onwetendheid) niet onoverkomelijk was. Het is immers relatief eenvoudig voor een bedrijfsleider om te achterhalen dat men ook met een exploitatievergunning nog andere wettelijke bepalingen dient na te leven en bijvoorbeeld over een lozingsvergunning dient te beschikken indien er afvalwater in de oppervlaktewateren wordt geloosd <sup>43</sup>. En indien de betrokkene zelfs dat niet kan achterhalen, is het vrij eenvoudig om zich omtrent de verplichting om een lozingsvergunning voor afvalwater te hebben, te laten informeren. In de tweede plaats illustreert dit vonnis dat het verweer dat de milieuwetgeving zo ingewikkeld is, moeilijk kan worden gebruikt door een verdachte die de meest elementaire beginselen van het milieurecht, zoals de vergunningsplicht voor de lozing van afvalwater, heeft geschonden. De milieuwetgeving is inderdaad zeer complex, maar men hoeft zeker geen hoogleraar milieurecht te zijn om te weten dat de lozing van industrieel afvalwater onderhevig is aan een vergunningsplicht, noch om te weten dat men giftig afval niet zomaar weg mag gooien maar alleen aan een erkend verwerper mag afstaan.

Er is nog een derde reden tot scepsis ten opzichte van het argument dat de wetgeving zo ingewikkeld is. De regeling van bijvoorbeeld de veiligheidsmaatregelen die in acht moeten worden genomen, bijvoorbeeld bij de produktie, opslag of verkoop van benzeen of thrichloorethaan, zijn zeker in-

<sup>36</sup> Corr. Brugge, 8 november 1984, *R.W.*, 1985-86, 1229, met noot P. ARNOU.

<sup>37</sup> Corr. Gent, 13 november 1969, *R.W.*, 1969-70, 762.

<sup>38</sup> Zie ook Cass., 27 januari 1969, *Pas.*, 1969, I, 485, *Arr. Cass.*, 1969, 509, en verder BOSLY, H.D., *o.c.*, 63-64 en LEGROS, R., *o.c.*, 50-59.

<sup>39</sup> Zie voor dit onderscheid DUPONT, L. en VERSTRAETEN, R., *o.c.*, 279-280; TULKENS, Fr. en VAN DE KERCHOVE, M., *o.c.*, 240, en VAN DEN WIJNGAERT, Ch., *o.c.*, 285.

<sup>40</sup> Vgl. BODSON, P.-L., *o.c.*, 233.

<sup>41</sup> Zie nochtans Corr. Bergen, 21 januari 1955, *J.T.*, 1956, 234: «Mais attendu par contre, qu'il n'est pas rare que les réglementations complexes et trop poussées méconnaissent les nécessités pratiques de certaines activités industrielles et commerciales, au détriment de notre économie nationale». Op grond van deze curieuze overweging volgde een dubieuze vrijspraak wegens dwaling.

<sup>42</sup> Corr. Antwerpen, 4 november 1987, gepubliceerd elders in dit nummer.

<sup>43</sup> Artt. 2 en 5 van de wet van 26 maart 1971, *B.S.*, 1 mei 1971.

gewikkeld. Maar niet iedereen die onverschillig welke industriële bedrijvigheid uitoefent, dient de gehele regulering met betrekking tot alle soorten chemische stoffen te kennen. Naast een aantal basisregels inzake vergunnings- en meldingsplichten, die overigens relatief eenvoudig zijn, dient de betrokken ondernemer alleen de gedetailleerde reglementering te kennen met betrekking tot de stoffen waarmee hij bij zijn industriële activiteit te maken heeft. Dit werd duidelijk gesteld in een ander vonnis van de Correctionele Rechtbank te Antwerpen <sup>44</sup>. Een van de verdachten wierp op dat hij als zaakvoerder niets wist van de afvalprodukten en niet wist dat het om een giftige afvalstof ging. Dit verweer wordt door de rechtbank verworpen omdat «hij, als zaakvoerder van een bedrijf met activiteit in de industriële reinigingssector, bovendien omringd door een schare technische medewerkers, geacht wordt kennis te hebben van het giftige karakter van thrichloorethaan» <sup>45</sup>. Wellicht was het niet eens nodig om te stellen dat hij geacht werd kennis te hebben van het giftig karakter van de stof. Ook indien hij daar *de facto* geen kennis van had, was deze onwetendheid verwijtbaar, zodat hij niet had gehandeld als redelijk en voorzichtig persoon en er derhalve geen onoverkomelijke dwaling kon zijn.

De conclusie is duidelijk: het enkele feit dat de milieuwetgeving zeer ingewikkeld zou zijn, is ten eerste feitelijk onjuist voorzover het om eenvoudige regels zoals een meldings- of vergunningsplicht gaat en bovendien feitelijk onjuist omdat de betrokken ondernemer uitsluitend de op zijn activiteit toepasselijke gedetailleerde reglementering dient te kennen. Daarnaast is het complexe karakter van de milieuwetgeving op zichzelf geen reden om onoverkomelijke dwaling aan te nemen omdat men zich kan (laten) informeren <sup>46</sup>. De volgende vraag is dan: wat gebeurt er indien de ondernemer zich heeft laten informeren en conform dit advies heeft gehandeld en dit advies achteraf onjuist blijkt te zijn?

<sup>44</sup> Corr. Antwerpen, 30e kamer, 6 januari 1988, in zake O.M. t. D.S., A. en N.V. Dockx, ongepubliceerd.

<sup>45</sup> Overigens blijken de werknemers van de verschillende bedrijven die zich voor de Correctionele Rechtbank te Antwerpen voor milieudelicten dienen te verantwoorden op eigenaardige wijze de zwarte piet in elkaars hand te spelen. In het eerder vermelde BMT-vonnis van 19 maart 1987 (noot 31) bleek immers dat een van de beklaagden (die werd vervolgd omdat hij een verkoop van giftige afvalstoffen niet had gemeld) opwierp dat hij dacht dat thrichloorethaan niet giftig was omdat hij volledig had gesteund op de kennis van de koper van het afval, de firma N.V. Dockx. Toen op hun beurt enkele werknemers van deze firma Dockx voor de correctionele rechtbank dienden te verschijnen (wegens het behandelen van thrichloorethaan in strijd met de bepalingen van de wet op de giftige afvalstoffen) wierp een van hen op dat hij misleid was door een mededeling van C. van de N.V. B.M.T. die gesteld zou hebben dat thrichloorethaan niet als giftig afvalstof beschouwd diende te worden...

<sup>46</sup> Overigens geeft ook de overheid zelf vaak informatie over de toepasselijke wetgeving. Zo heeft de Openbare Vlaamse Afvalstoffenmaatschappij kort na de invoering van het Vlaamse afvalstoffen-decreet van 2 juli 1981 alle bedrijven die afval zouden kunnen voortbrengen, aangeschreven om hen op hun meldingsplicht inzake afvalstoffen conform het afvalstoffendecreet te wijzen.

## B. Verkeerd advies

12. Uit de tot nu toe besproken jurisprudentie blijkt duidelijk dat de verdachte zich niet achter zijn eigen onwetendheid omtrent het recht kan verschuilen om aan strafbaarheid te ontsnappen. Indien hij zelf de juiste toedracht van zijn juridische verplichtingen niet kan achterhalen, rust op hem de plicht om aan een ter zake kundige derde informatie te vragen <sup>47</sup>. Maar men kan eveneens begrijpen dat het enkele feit dat een ondernemer een gegeven advies volgt, hem niet automatisch van strafrechtelijke aansprakelijkheid kan bevrijden. Veeleer zal moeten blijken dat hij in alle opzichten zorgvuldig heeft gehandeld en dat hij als zorgvuldig persoon ook redelijkerwijze op dit advies mocht vertrouwen. Dit blijkt ook duidelijk uit de cassatierechtspraak. Het Hof van Beroep te Brussel had een beklaagde vrijgesproken van het ten laste gelegde bouwen zonder medewerking van een architect omdat de aannemer de opdrachtgever had meegedeeld dat bij het bouwen van een woning het toezicht van een architect niet vereist was. Het Hof van Cassatie vernietigt dit arrest op grond dat «hoewel een rechtsdwaling, wegens bepaalde omstandigheden, door de rechter als onoverkomelijk kan worden beschouwd, zulks geschiedt op voorwaarde dat uit die omstandigheden kan worden afgeleid dat de beklaagde heeft gehandeld zoals ieder redelijk en voorzichtig persoon zou hebben gedaan; dat in dat opzicht de eenvoudige vaststelling dat de beklaagde slecht werd geadviseerd zelfs door een geschikte persoon, niet kan volstaan» <sup>48</sup>.

Ook uit andere rechtspraak blijkt dat het enkel volgen van een verkeerd advies de dwaling niet onoverkomelijk maakt omdat de beklaagde ook moet hebben gehandeld als redelijk en voorzichtig persoon <sup>49</sup>. Zelfs het advies van een advocatenkantoor levert als zodanig geen onoverkomelijke dwaling op <sup>50</sup>, zeker niet als het advies onvolledig is en een aantal voorbehouden formuleert <sup>51</sup>.

Opdat het advies onoverkomelijke dwaling kan veroorzaken, is natuurlijk minstens vereist dat de verdachte zich door een ter zake kundige persoon of instantie laat voorlichten, d.w.z. dat hij bij de keuze van de adviseur zorgvuldig heeft gehandeld. Maar zoals reeds uit het eerder besproken Brugse aflatoxine-vonnis blijkt <sup>52</sup>, kan ook een onvolledig advies niet tot onoverkomelijke dwaling leiden.

13. Uit dit alles blijkt dat de betrokkene niet blind mag varen op een advies en ook zelf nog actief informatie moet blijven inwinnen. Wel lijkt dan een onderscheid te worden gemaakt naar gelang van de hoedanigheid van de instantie

<sup>47</sup> Dit blijkt overigens ook impliciet uit Cass., 15 november 1988, *Arr.Cass.*, 1988-89, 306, *Pas.*, 1989, I, 276: er is geen onoverkomelijke dwaling voor de beklaagde die nagelaten heeft zich door bevoegde personen nader te laten inlichten alvorens met de goede zeden strijdige video's te kopen.

<sup>48</sup> Cass., 20 april 1982, *R.W.*, 1983-84, 2919, met noot.

<sup>49</sup> Zie o.m. Cass., 19 mei 1987, *R.W.*, 1987-88, met noot R. VERSTRAETEN, en Corr. Dinant, 7 oktober 1986, *R.D.P.*, 1987, 264.

<sup>50</sup> Cass., 29 november 1976, *Pas.*, 1977, I, 355, *Arr.Cass.*, 1977, 359. Sommige rechtspraak hecht nochtans meer waarde aan het advocatenadvies; zie VERSTRAETEN, R., *l.c.*, 676.

<sup>51</sup> Brussel, 7 oktober 1982, *J.T.*, 1984, 7.

<sup>52</sup> Corr. Brugge, 8 november 1984, *R.W.*, 1985-86, 229, met noot P. ARNOU.

die het verkeerd advies heeft gegeven. De rechtspraak stelt blijkbaar strenge eisen indien de verdachte heeft vertrouwd op het verkeerde advies van een privé-persoon zoals een aannemer of een advocaat. Maar de rechtspraak lijkt milder te zijn indien het advies afkomstig is van een quasi-officiële instantie of van de overheid zelf. Dan lijkt de betrokkene meer waarde aan het advies te mogen hechten. Het lijkt begrijpelijk dat de dwaling als onoverkomelijk wordt beschouwd indien de betrokkene bij de administratieve overheid zelf informeert, bijvoorbeeld of een activiteit meldings- of vergunningsplichtig is en deze hem – ten onrechte – meedeelt dat dit niet geval is. In een dergelijk geval zal aan de betrokkene moeilijk enig verwijt kunnen worden gemaakt<sup>53</sup>. Maar steeds blijft gelden dat de betrokkene als een redelijk en voorzichtig persoon gehandeld moet hebben. Dit vereist minstens dat het advies uitgaat van de bevoegde administratieve overheid<sup>54</sup>. Maar ook een verkeerd overheidsadvies zal nooit automatisch tot onoverkomelijkheid van de dwaling leiden. Steeds moet nagegaan worden of de betrokkene redelijk en voorzichtig heeft gehandeld en of hij bijvoorbeeld ondanks het verkeerde overheidsadvies niet eenvoudig kon achterhalen dat zijn activiteit meldings- of vergunningsplichtig was.

Zeer ruim is de Correctionele Rechtbank te Veurne die aannam dat er onoverkomelijke dwaling was omdat de vakbond een werkloze – ten onrechte – had meegedeeld dat hij een onbezoldigde deeltijdse activiteit (meewerken aan programma's van een vrije radio) niet bij het gewestelijk bureau van de R.V.A. diende aan te geven<sup>55</sup>. Terecht kritiseert Arnou deze beslissing waarin al te vlug lijkt te worden aangenomen dat het verkeerde advies van de vakbond tot een onoverkomelijke dwaling leidt. Inzake de werkloosheidsreglementering was immers een officiële dienst werkzaam, namelijk de R.V.A., zodat de vraag gesteld kan worden waarom de werkloze zich met zijn vraag om advies niet tot de R.V.A. richtte<sup>56</sup>.

De onoverkomelijkheid van de dwaling werd ook aangenomen in een procedure tegen enkele werknemers van Bayer Antwerpen N.V. In die zaak was weliswaar geen direct verkeerd advies verstrekt door de administratieve overheid, maar had de gemeenschapsminister voor leefmilieu in antwoord op een parlementaire vraag gesteld dat de oude vergunning van Bayer nog geldig was. De Antwerpse Correctionele Rechtbank besliste dan ook: «dat verwijzend naar de omstandigheden, beklagden zich terecht beroepen op een toestand van onoverwinnelijke dwaling als rechtvaardigingsgrond voor de hun ten laste gelegde feiten; dat men immers de beklagden niet kan verwijten, waar hun goede trouw niet wordt betwist, deze interpretatie van een wetbepaling te volgen, die de officiële overheid, wier taak het is

voor de naleving van de wet te waken, zelf er blijkbaar aan gegeven heeft»<sup>57</sup>.

Zeer gul was eveneens de Correctionele Rechtbank te Namen die de onoverkomelijkheid van de dwaling afleidde uit het feit dat een projectontwikkelaar in briefwisseling met één schepen toelating kreeg om een gebouw op te richten<sup>58</sup>. Deze uitspraak lijkt niet verenigbaar met de besproken eisen die het Hof van Cassatie aan de onoverkomelijkheid van de rechtsdwaling stelt. Een «geconcretiseerde» *bonus pater familias*, namelijk een projectontwikkelaar, dient zeer goed te weten dat een brief van een schepen niet gelijk kan worden gesteld met een bouwvergunning die door het college van burgemeester en schepenen wordt afgegeven<sup>59</sup>. Streng is daarentegen het Hof van Beroep te Antwerpen dat oordeelt dat de enkele vaststelling dat iemand slecht werd geadviseerd, zelfs als deze raad hem is verstrekt door een geschikt persoon, niet volstaat om de onoverkomelijkheid van de rechtsdwaling aan te nemen<sup>60</sup>.

Uitspraken waarin de bevoegde administratieve overheid in milieuzaken een verkeerd advies had gegeven en er ten gevolge van dit advies werd gedwaald, heb ik niet gevonden. In de aangehaalde gevallen waarin de onoverkomelijkheid van de dwaling – soms op betwistbare gronden – werd aangenomen, ging het vaak, ofwel om adviezen van onbevoegde organen (één schepen in het geval van de bouwvergunning) ofwel om een advies van een niet-gouvernementele organisatie (zoals een vakbond)<sup>61</sup>. Wordt een door de bevoegde overheid gegeven verkeerd advies gevolgd, dan zal dit doorgaans tot onoverkomelijkheid van de dwaling leiden, tenzij zou blijken dat de betrokkene in het volgen van het advies

<sup>57</sup> Corr. Antwerpen, 28e bis kamer, 8 mei 1987 in zaak O.M. en Greenpeace t. Weijer e.a., ongepubliceerd; deze vrijspraak werd op andere gronden in hoger beroep bevestigd (Antwerpen, 7e Kamer, 6 april 1989, dezelfde partijen, ongepubliceerd). Overigens werd in eerste aanleg de onoverkomelijkheid van de dwaling ook gebaseerd op het uitblijven van enige repressieve reactie na monsternemingen; op dat aspect van de zaak wordt hieronder nog ingegaan.

<sup>58</sup> Corr. Namen, 26 maart 1979, *Jur.Liège*, 1979, 426. Zie ook Corr. Aarlen, 2 februari 1977, *Jur.Liège*, 1976-77, 298 (onjuiste mededeling van een burgemeester dat voor het plaatsen van een caravan geen vergunning nodig is, leidt tot vrijspraak wegens dwaling).

<sup>59</sup> Het merkwaardige is dat de rechtbank dit blijkbaar wel ziet: «Que le prévenu aurait sans doute dû savoir en sa qualité de promoteur immobilier, que l'autorisation d'un échevin n'était pas valable puisqu'il faut légalement l'autorisation du collège échevinal», maar toch leidt men daaruit af «attendu cependant que l'erreur invincible exclut la culpabilité de l'inculpé, sans qu'il importe de rechercher si elle constitue une erreur de fait ou de droit».

<sup>60</sup> Antwerpen, 17 mei 1989, *R.W.*, 1990-91, 473; in casu was de feitelijke toestand onduidelijk: de eerste rechter had vrijgesproken omdat de beklagde in dwaling zou zijn gebracht door de administratie, terwijl het hof meent dat er geen gegevens zijn om zulks (verkeerde voorlichting door een loketbediende van het betuur) aan te nemen.

<sup>61</sup> In Nederland wordt aangenomen dat verkeerde adviezen van onbevoegde instanties doorgaans niet tot schulduitsluiting zullen leiden. Zie H.R., 2 mei 1989, *N.J.*, 1990, 164: verkeerd advies van de gemeente dat afwijkt van het advies van de vergunningverlenende overheid inzake ontgronding leidt niet tot schulduitsluiting. Zie ook Rb. 's-Hertogenbosch, 2 januari 1990, *Milieu en Recht*, 1990, 439, en verder bij FAURE, M., *De gevolgen van de 'administratieve afhankelijkheid'*, 138-139, en VELLINGA, W.H., o.c., 160-168.

<sup>53</sup> In dezelfde zin ARNOU, P., o.c., *R.W.*, 1983-84, 2783, met verwijzingen naar de rechtspraak.

<sup>54</sup> *Contra*: ARNOU, P., o.c., *R.W.*, 1983-84, 2783-2784, die enkele uitspraken citeert waarin de onoverkomelijkheid van de dwaling werd aangenomen hoewel het advies uitging van een niet-bevoegde overheid.

<sup>55</sup> Corr. Veurne, 3 juni 1983, *R.W.*, 1983-84, 2780, met noot P. ARNOU.

<sup>56</sup> ARNOU, P., «Verkeerd advies als grond voor onoverwinnelijke dwaling», noot onder Corr. Veurne, 3 juni 1983, *R.W.*, 1983-84, 2785-2785.

niet als *bonus pater familias* heeft gehandeld<sup>62</sup>. Overigens blijft de rechtspraak erop wijzen dat men zich niet achter de eigen onwetendheid kan verschuilen, maar actief inlichtingen bij de overheid moet inwinnen. Het nalaten zulke inlichtingen in te winnen zal zelfs als fout worden gekwalificeerd indien de beklagde zich op zijn onwetendheid beroept<sup>63</sup>.

### C. Gedogen

14. Onder B was sprake van situaties waarin een gegeven informatie, al dan niet uitgaande van de overheid, onjuist bleek te zijn. In de nu te bespreken gevallen bleef de overheid op een of andere wijze in gebreke, bijvoorbeeld door de informatie die de rechtsonderhorige heeft gevraagd uit nalatigheid niet te geven of door niet op te treden tegen schendingen van de milieuwetgeving waarvan zij kennis had. Dit fenomeen staat in de literatuur bekend als «gedogen»<sup>64</sup>. Dit gedogen is in verschillende gradaties mogelijk, al naar gelang van de rol die de overheid heeft gespeeld. Steeds zal daarbij moeten worden nagegaan of de houding van de overheid tot een onoverkomelijke rechtsdwaling bij de justitiabelen heeft geleid.

#### 1° Gedogen door de vergunningverlenende overheid

15. Een eerste situatie waarin passiviteit van de overheid een onoverkomelijke rechtsdwaling zou kunnen hebben teweeggebracht, is die waarin aan de overheid informatie wordt gevraagd en de overheid eenvoudig niet antwoordt. Gelet op de onderbemanning waarmee de bevoegde milieu-administraties lange tijd te kampen hadden, werd voor de strafrechtbanken zeer vaak het verweer gevoerd dat de justitiabele aan de overheid informatie had gevraagd en daarop, ondanks herhaalde herinneringsbrieven en lang wachten, geen reactie had gekregen, waaruit dan werd geconcludeerd dat men uit deze passiviteit van de overheid bijvoorbeeld mocht afleiden dat de activiteit waarover de informa-

tie werd gevraagd niet vergunningsplichtig was. Doorgaans wordt deze vorm van passiviteit van het bestuur niet geacht tot onoverkomelijkheid van de dwaling (of onwetendheid) te leiden. Zo werd door het Hof van Beroep te Antwerpen beslist dat het niet-antwoorden van de gemeentelijke overheid op een aanvraag (van een lozingsvergunning) geen enkele toelating kan verschaffen om afvalwater te lozen<sup>65</sup>. Ook in een vonnis van de Correctionele Rechtbank te Antwerpen werd aangenomen dat het niet-antwoorden van de administratieve overheid op een vraag niet noodzakelijk onoverkomelijke dwaling oplevert. Een ondernemer had aan de bevoegde overheid gevraagd of een bepaalde activiteit vergunningsplichtig was. Na één jaar stilzwijgen kwam slechts het antwoord dat men nog op de zaak zou terugkomen. Toch werd geoordeeld dat er geen onoverkomelijke dwaling was omdat het, naar het oordeel van de rechtbank, niet de taak is van de administratieve overheid om de ondernemers achterna te lopen om hen te informeren over welke vergunningen zij dienen te beschikken<sup>66</sup>. Een andere mening wordt vertolkt door de Correctionele Rechtbank te Leuven. In die casus ging het niet om nalatigheid van de overheid wat betreft het beantwoorden van een brief, maar om vertraging bij de vergunningverlening. De rechtbank oordeelde: «Dat beklagde aantoonde dat het nodige werd gedaan om de vereiste vergunningen te krijgen; dat het louter te wijten is aan het in gebreke blijven van de bevoegde overheid, die handelde in strijd met de beginselen van behoorlijk bestuur, dat de vergunningen niet binnen een redelijke termijn werden afgeleverd»<sup>67</sup>.

16. Op het eerste gezicht lijkt het wel begrijpelijk dat de rechtspraak weigerachtig lijkt om de onoverkomelijke dwaling te aanvaarden zodra de overheid nalaat om een vraag te beantwoorden. Men dient immers de vraag naar het al dan niet aanvaardbaar karakter van de door de overheid begane onzorgvuldigheid los te zien van de vraag of de justitiabele door deze onzorgvuldigheid onoverkomelijk heeft gedwaald. Dat het onaanvaardbaar is dat in een sociale rechtsstaat de bevoegde administraties brieven gewoon niet beantwoorden of louter een briefje sturen dat ze op de zaak zullen terugkomen om vervolgens niets meer van zich te laten horen, dat staat vast. Maar of deze onzorgvuldigheid nu met zich meebrengt dat de rechtsonderhorige daardoor onoverkomelijk dwaalde over de toepassing van de milieuwetgeving, dat lijkt minder evident. Zoals hierboven reeds is opgemerkt, is de gevraagde informatie vaak zo elementair dat

<sup>62</sup> Gedacht kan worden aan situaties waarin de betrokkene weet dat het advies verkeerd is, en hij dus niet te goeder trouw is, of aan situaties waarin de onjuistheid van het advies zo manifest is dat het op zeer eenvoudige wijze te achterhalen is. Ter zake kan ook naar de Duitse rechtspraak worden verwezen, waarin wordt aangenomen dat het verkeerd advies door de overheid doorgaans tot «Verbotsirrtum» leidt, tenzij uit de omstandigheden blijkt dat de rechtsonderhorige gerede twijfel dient te hebben aangaande het gegeven advies. (BOUJONG, K. (red.), *Karlsruher Kommentar zum Gesetz über Ordnungswidrigkeiten*, München, Beck, 1989, nummer 68 bij § 11, p. 167).

<sup>63</sup> Zie Brussel, 30 oktober 1979, *R.W.*, 1979-80, 2585, met noot A. VANDEPLAS.

<sup>64</sup> Zie daarover VAN BUUREN, P.J.J., *Gedogend besturen*, oratie, Deventer, 1988; VAN BUUREN, P.J.J., «Gedogend besturen in het milieurecht», *Milieu en Recht*, 1990, 66-75; FAURE, M., *De gevolgen van de «administratieve afhankelijkheid»*, 137-148; HOLSINK, M.J.B., «Gedoogsituaties als complicerende factor voor de rechtsbescherming», in DAMEN, L.J.A. en YLENBURG, R. (red.), *Rechtsbescherming in het milieurecht*, Zwolle, 1990, 55-56; HENDRIKS, L.E.M., «Gedogend besturen», *Publiek Domein*, 1989, 128-130; MI-CHIELS, F., «Zullen we handhaven?», in VAN BUUREN, P.J.J., BETLEM, G. en YLSTRA, T. (red.), *Milieurecht in stelling, Utrechtse opstellen over actuele thema's in het milieurecht*, Zwolle, 1990, 66-75.

<sup>65</sup> Antwerpen, 24 november 1988, 8e kamer, in zake O.M. t. Schwartz-Presburg en NV Moorkens, ongepubliceerd.

<sup>66</sup> Corr. Antwerpen, 29 juni 1987, 32e kamer, inzake O.M. t/ De Schepper e.a. ongepubliceerd.

<sup>67</sup> Corr. Leuven, 9e kamer, 24 februari 1987, in zake O.M. t/ De Baerdemaeker, ongepubliceerd; deze vrijspraak werd evenwel ongedaan gemaakt door een arrest van het Hof van Beroep te Brussel van 25 november 1987, zelfde partijen, eveneens ongepubliceerd. Vgl. Brussel, 20 oktober 1972, *Tijdschrift voor Sociaal Recht*, 1973, 241: onoverkomelijke dwaling omdat een brief van een werkgever aan de minister van Arbeid met verzoek te laten weten onder welke paritair comité zijn bedrijf viel, onbeantwoord bleef. In casu speelde ook een rol dat de werkgever vroeger voor hetzelfde feit (niet betalen van de lonen volgens de verplichtingen van de C.A.O. voor een bepaald paritair comité) al vervolgd was en toen werd vrijgesproken.

deze ook bij stilzitten van de overheid op eenvoudige wijze kan worden verkregen. Indien bijvoorbeeld op een vraag van een ondernemer of voor de lozing van industrieel afvalwater een lozingsvergunning noodzakelijk is, geen antwoord komt, kan uit het stilzwijgen van de bevoegde overheid niet worden afgeleid dat geen vergunning noodzakelijk is. Er staan verscheidene andere wegen open om deze elementaire informatie te achterhalen. In dit geval is de dwaling die door het stilzitten van de overheid zou zijn veroorzaakt, dan ook niet onoverkomelijk. Maar er zijn natuurlijk situaties denkbaar waarin de vraag die aan de overheid wordt voorgelegd, helemaal niet zo eenvoudig te beantwoorden is. Veronderstel dat een aannemer aan de bevoegde administratieve overheid vraagt of hij voor het verwerken van metaalslakken of aluminiumslakken als grondstof voor de aanleg van wegen een afvalstoffenverwijderingsvergunning dient te bezitten<sup>68</sup>. In dat geval zou de betrokken aannemer een omstandig stilzwijgen van de overheid als een bevestiging kunnen beschouwen dat hij de metaalslakken zonder vergunning mag verwerken<sup>69</sup>. Indien het in dat geval ook niet mogelijk is om de juiste informatie langs andere weg te verkrijgen, kan de dwaling wel als onoverkomelijk worden beschouwd<sup>70</sup>.

Het oordeel van de Leuvense rechtbank, dat een strafuitsluiting toekende omdat door vertraging bij de administratieve overheid de vergunning nog niet was verleend, lijkt evenwel moeilijk verdedigbaar. Weliswaar is de ontstane vertraging, bijvoorbeeld bij de afgifte van lozingsvergunningen, zeer laag, maar daartegenover staat dat de ondernemer zijn activiteit niet mag aanvatten voordat hem een vergunning is verleend. Hij blijft dus wederrechtelijk handelen indien hij, in afwachting van de vergunning, de activiteit toch reeds aanvangt, hopen op een gunstig antwoord op zijn vergunningsaanvraag<sup>71</sup>. Hier zou de zaak alleen anders liggen indien er sprake was van een gebonden bevoegdheid van de administratieve overheid, waardoor er geen appreciatiebevoegdheid meer was en de vergunning in ieder geval verleend had moeten worden. Maar deze situaties zijn, voor wat de vergunningen in het Belgische milieurecht aangaat, nogal uitzonderlijk. Ook zou een strafuitsluiting ten gevolge van vertraging bij de vergunningverlening te verdedigen zijn

indien de activiteit werd uitgeoefend conform een wettige vergunning en deze verstrijkt vooraleer de nieuwe vergunning is verleend. Indien de aanvraag tot hernieuwing tijdig is ingediend en het uitblijven ervan enkel aan nalatigheid van de overheid is te wijten, lijkt de justitiabele niet wederrechtelijk te handelen. Deze situaties, waarin een vergunning uitblijft door een fout van de overheid, horen strafrechtsdogmatisch gezien in de eerste plaats bij het wederrechtelijkheidsoordeel<sup>72</sup>.

## 2° Gedogen door de toezichthoudende overheid

17. Een tweede situatie die onder «gedogen» valt, doet zich voor indien de overheid nalatig is bij de controle op de naleving van de milieuwetgeving. De eerste reeks gevallen ging over nalatigheid van de *vergunningverlenende* overheid; bij deze gaat het veeleer om passiviteit van de *toezichthoudende* overheid. Ook deze situatie doet zich in de praktijk veelvuldig voor. Vaak wordt namelijk uit routine overgegaan tot monsterneming door de toezichthoudende overheid en zou naar aanleiding van een dergelijke monsterneming een overtreding van de milieuwetgeving kunnen blijken. Vaak wordt er dan in het geheel niet repressief opgetreden en indien een actieve substituut-procureur des konings na jaren beslist om aan deze laksheid een einde te maken, krijgt hij als verweer te horen dat de overheid op de hoogte was van de overtredingen en nooit ingegrepen heeft, waaruit de betrokkene meende te mogen afleiden rechtmatig te handelen.

De enige – mij bekende – milieucasus waarin de invloed van het passief gedogen van overtredingen expliciet aan de orde kwam, is de Bayer-zaak. Daarin werd beslist «dat de gehele houding van de overheid deze mening illustreert daar er nooit enige opmerking is geformuleerd omtrent de lozingen die inmiddels – dit is hangende vergunningsaanvraag – gebeurd; dat er ook nooit een vraag of aanmaning tot staking van de activiteit is geweest, hoewel de overheid op de hoogte was van de lozingen, gelet op hun eigen onderzoeken van de genomen stalen van het lozingswater». Deze overweging gaf (mede) aanleiding tot de constatering dat er sprake was van onoverkomelijke rechtsdwaling<sup>73</sup>. Dit lijkt mij echter een op zichzelf staande uitspraak te zijn, die zeker geen algemene regel vormt. In de eerste plaats moet worden opgemerkt dat het niet-optreden van de overheid tegen de overtredingen niet de enige reden was om de onoverkomelijkheid van de dwaling aan te nemen<sup>74</sup>. In de tweede plaats werd het vonnis in hoger beroep – op gronden zonder verband met de dwaling – gewijzigd.

De gevolgen van het niet-ingrijpen ondanks controle kwamen ook aan de orde in een vonnis van de Correctionele Rechtbank te Brussel dat handelde over onwettige slachting (zonder voorafgaande keuring door een dierenarts). De exploitant van het slachthuis werd dagelijks gecontroleerd door afgevaardigden van het Ministerie van Volksgezond-

<sup>68</sup> Het rechtsprobleem betreft hier de omstreden vraag of metaalslakken als afvalstoffen dienen te worden beschouwd; zie daarover onder meer MORRENS, P., en DE BRUYCKER, P., «Afvalstoffen in Vlaanderen», *R.W.*, 1987-88, 761-769.

<sup>69</sup> Het moet natuurlijk wel om een omstandig stilzwijgen gaan: de betrokkene moet correcte en volledige informatie over zijn activiteit aan de overheid hebben gegeven en dient vanzelfsprekend wel de nodige herinneringsbrieven te sturen en enige tijd te wachten voordat hij gerechtigd is uit het stilzwijgen van de overheid af te leiden dat hij rechtmatig handelt. Dat hangt allemaal van casuïstiek af.

<sup>70</sup> Wel blijft vereist dat de betrokkene daadwerkelijk door de houding van de overheid heeft gedwaald; men kan dus niet aan bestraffing ontsnappen door de bevoegde overheid aan te schrijven en nadien te beweren dat het niet-antwoorden tot strafuitsluiting dient te leiden indien men zeer goed weet dat hetgeen men in de brief vraagt, in strijd met de milieuwetgeving is.

<sup>71</sup> De hoop mag worden uitgesproken dat deze problemen in het Vlaamse Gewest door de inwerkingtreding van het milieuvergunningendecreet tot het verleden behoren, daar dit decreet strikte termijnen voorschrijft waarbinnen de vergunningen dienen te worden verleend.

<sup>72</sup> Zie, over de vraag onder welke omstandigheden gedogen door de administratieve overheid tot het ontbreken van de materiële wederrechtelijkheid zou kunnen leiden, FAURE, M., *De gevolgen van de 'administratieve afhankelijkheid'*, 142-144.

<sup>73</sup> Corr. Antwerpen, 28e bis, kamer, 8 mei 1987, in zake O.M. en Greenpeace t. Weijer e.a., ongepubliceerd.

<sup>74</sup> Hierboven is reeds aangegeven dat ook het antwoord op een parlementaire vraag een rol had gespeeld.

heid en dezen hadden nooit opmerkingen gemaakt over de onwettige werkwijze. Daaruit leidde de rechtbank af dat er onoverkomelijke rechtsdwaling was bij de exploitant, zodat hij werd vrijgesproken <sup>75</sup>.

Hieruit volgt dat het verweer dat de justitiabele uit jarenlang niet-ingrijpen ondanks controle mocht afleiden dat hij rechtmatig handelde, toch niet geheel kansloos is. Toch mag uit deze geïsoleerde uitspraken geen algemene regel worden afgeleid. Het is immers niet omdat de administratieve overheid de overtredingen passief gedooft — door niet op te treden — dat de rechtsonderhorige gerechtigd is daaruit af te leiden dat zijn handelen rechtmatig is. Hetzelfde geldt voor een passief gedogen door het openbaar ministerie: het openbaar ministerie is ingevolge het opportuniteitsbeginsel gerechtigd bepaalde bekende milieu-overtredingen niet te vervolgen, zonder dat het daarbij het recht verliest bij voortduren van de misdrijven alsnog vervolgingen in te stellen <sup>76</sup>. Of er rechtsdwaling is en, zo ja, of deze onoverkomelijk is, blijft een feitenappreciatie waarover de rechter in de concrete casus zal oordelen.

### 3. Gedogen op basis van circulaire

18. Een *derde* situatie, die verwant is aan het gedogen door de overheid, is die waarbij de overheid bij wijze van circulaire informatie geeft, bijvoorbeeld over de interpretatie van de wetgeving. Indien deze informatie achteraf inhoudelijk onjuist blijkt te zijn, rijst de vraag in hoeverre de rechtsonderhorige die de circulaire heeft nageleefd nog enig strafrechtelijk verwijt kan worden gemaakt. De problematiek van de circulaire is verwant aan het verkeerd advies van de overheid, maar een circulaire is voor een onbepaald aantal gevallen toepasselijk, terwijl een verkeerd advies doorgaans individueel is. De reden waarom circulaire toch bij het gedogen een besprekende verdienen, is dat in een circulaire vanwege de gerechtelijke overheid soms ook informatie wordt gegeven over het vervolgingsbeleid. Soms wordt in een dergelijke circulaire expliciet gesteld dat bepaalde overtredingen zullen worden gedooft. Indien nadien — in strijd met de onderrichtingen in de circulaire — toch vervolgingen worden ingesteld, rijst de vraag in hoeverre het naleven van de circulaire een onoverkomelijke dwaling oplevert. Het Hof van Cassatie heeft zich daarover uitgesproken in een arrest van 23 mei 1977: «dat, hoewel de administratieve tolerantie die volgt uit de in het middel aangeduide circulaire als dusdanig geen rechtsgevolgen heeft, zij nochtans bij verweerder een onoverkomelijke dwaling had kunnen doen ontstaan nopens de mogelijkheid tot vervolgingen vanwege eiser» <sup>77</sup>. De

dwaling door een circulaire kwam ook indirect aan bod in een zaak tegen enkele artsen die van abortus provocatus werden verdacht. Het Hof van Beroep te Brussel stelde vast dat de artsen door verschillende mededelingen van politieke en gerechtelijke overheden gerechtigd waren te veronderstellen dat zij niet langer strafbaar waren <sup>78</sup>. Maar het Hof van Beroep te Antwerpen oordeelde daarentegen dat de exploitant van een verboden kansspel uit het enkele feit dat de fiscus deze activiteit had belast, niet mocht afleiden dat de activiteit dan ook toegelaten was. Een beroep op dwaling werd dan ook verworpen <sup>79</sup>.

Het lijkt te verdedigen dat de justitiabele die een door de overheid uitgevaardigde circulaire naleeft, erop moet kunnen vertrouwen dat hij nadien niet met een strafvervolging wordt bedreigd. Indien hij de voorschriften van de circulaire volgt en daardoor dwaalt, lijkt deze dwaling ook onoverkomelijk, daar niet gezien kan worden op welke wijze de burger dan de juiste interpretatie van de wetgeving had kunnen achterhalen, indien hij deze die door de overheid zelf werd voorgeschreven, volgt.

Veel hangt natuurlijk af van de aard van de circulaire. Indien in de circulaire bijvoorbeeld een interpretatie wordt gegeven van een wettelijke bepaling en deze achteraf blijkt onjuist te zijn, zou het te goeder trouw volgen van de circulaire normalerwijze strafuitsluiting wegens dwaling dienen op te leveren. Anders ligt het indien de circulaire alleen aangeeft dat op zichzelf onrechtmatig handelen (in beginsel) niet zal worden vervolgd. In dat geval dwaalt de justitiabele niet over het wederrechtelijke karakter van zijn handelwijze, doch slechts over de kans op strafvervolging. Het lijkt te ver te gaan om ook dan een strafuitsluiting wegens rechtsdwaling aan te nemen <sup>80</sup>. Een vervolging in strijd met een circulaire kan het vervolgingsrecht van het openbaar ministerie aantasten, hoewel dit de hele discussie opent in hoeverre het openbaar ministerie gebonden is aan toezeggingen van «niet voor het strafvervolgingsbeleid verantwoordelijke overheidsorganen» <sup>81</sup>.

### D. Handelen krachtens een onwettige vergunning

19. Een laatste groep van situaties waarin dwaling een rol kan spelen, is die waarin iemand heeft gehandeld op grond

terie heeft gemeend niet te moeten vervolgen, tenzij de veralgemeende toepassing ervan voor de beklaagde een geval van onoverkomelijke dwaling heeft doen ontstaan.

<sup>75</sup> Brussel, 30 juni 1983, *J.T.*, 1983, 522.

<sup>79</sup> Antwerpen, 6 januari 1984, *Pas.*, 1985, II, 85: «Overwegende dat beklaagde zich ten onrechte beroept op de onoverwinnelijke dwaling; dat hij diende te weten dat iedere rechtsmacht, binnen de grenzen van haar bevoegdheid, soeverein oordeelt op grond van de voorgebrachte elementen en dat een ministerieel besluit of andere bevoegde reglementeringen, een fiscale aanslag vestigend op spelen welke gelijkenis vertonen met casinospelen, geen enkele afbreuk kunnen doen aan de autonome appreciatie van de rechtbanken ter zake; dat hij niet gehandeld heeft in omstandigheden van die aard dat elke burger normaal dergelijke handelingen ter zake zou stellen».

<sup>80</sup> Toch wordt dit doorgaans ook als een geval van rechtsdwaling gezien; zie bijvoorbeeld de rechtspraak geciteerd bij VAN DEN WIJNGAERT, Ch., *o.c.*, 286.

<sup>81</sup> Zie daarover CLEIREN, C.P.M., *Beginnelen van een goede procesorde*, Arnhem, Gouda Quint, 1989, 111-112.

<sup>75</sup> Corr. Brussel, 28 december 1989, *J.T.*, 1990, 330.

<sup>76</sup> Vgl. Cass., 15 november 1988, *Arr. Cass.*, 1988-89, 306, *Pas.*, 1989, I, 276. Dit wordt eveneens in Nederland aangenomen ten aanzien van het gedogen door een milieu-administratie: dit belet het vervolgingsrecht van het openbaar ministerie niet, aldus H.R., 17 december 1985, *N.J.*, 1986, 591, met noot Th.W. VAN VEEN en H.R., 6 september 1988, *Milieu en Recht*, 1990, 327-330.

<sup>77</sup> Cass., 23 mei 1977, *Pas.*, 1977, I, 970, *Arr. Cass.*, 1977, 973; daarover ook MESSINE, J., «Tendances récentes en droit pénal et en procédure pénale», in *Mélanges offerts à Robert Legros*, 470. Vgl. Cass., 9 december 1981, *Arr. Cass.*, 1981-82, 491, *Pas.*, 1982, I, 482, waarin werd beslist dat de rechter zich niet het recht mag toeëigenen rekening te houden met gevallen waarin het openbaar minis-

van een vergunning die achteraf onwettig blijkt te zijn. Doordat de strafbaarstelling van milieuverontreiniging veelal afhankelijk is van de schending van administratieve plichten (de zogenaamde «administratieve afhankelijkheid»), zal iemand vaak strafbaar worden indien de rechtvaardigende werking van de vergunning achteraf wegvalt. Dit speelt in de praktijk een grote rol omdat de strafrechter op grond van art. 107 Gw. gehouden is de wettigheid te toetsen van de bestuurshandelingen die hij toepast<sup>82</sup>. Zo zou het kunnen gebeuren dat een ondernemer gedagvaard wordt wegens het lozen van afvalwater zonder vergunning, terwijl hij meent over een rechtmatige vergunning te beschikken. Indien de strafrechter op grond van de wettigheidscontrole oordeelt dat de vergunning waarop de ondernemer zich beroept, onverbindend is en dus in de concrete zaak buiten toepassing dient te blijven, is er sprake van lozen zonder vergunning en handelt de ondernemer in strijd met de wet. Hetzelfde probleem kan rijzen indien de geldigheid van de vergunning langs administratiefrechtelijke weg wordt aangevallen en na jaren procederen de Raad van State de vergunning retroactief vernietigt. In beide voorbeelden ontstaat voor de vergunninghouder te goeder trouw een hoogst onaangename situatie omdat hij door het naleven van een door de overheid afgegeven vergunning erop vertrouwde rechtmatig te handelen en plots met een strafvervolg wordt geconfronteerd. Derhalve ziet men in een strafproces veelal dat de verdachte die wordt vervolgd wegens het uitoefenen van een milieuverstorende activiteit, primair zal opwerpen dat hij over een vergunning beschikt. De rechter zal dan eerst bij de bewijsvraag de wettigheid van de voorgelegde vergunning dienen te beoordelen. Indien de rechter meent dat de vergunning waarop de verdachte zich beroept, onwettig is zal het ten laste gelegde handelen zonder vergunning bewezen kunnen worden verklaard (omdat de onwettige vergunning onverbindend is). Subsidiair zal de verdachte dan opwerpen dat alsnog straffeloosheid dient te volgen omdat de schuld ontbreekt, aangezien hij de voorwaarden van een schijnbaar wettige vergunning heeft nageleefd<sup>83</sup>.

20. Strafrechtelijk rijst dus de vraag in hoeverre het naleven van een onwettige vergunning een onoverkomelijke rechtsdwaling vormt. Over dit probleem bestaat wel wat jurisprudentie, meer bepaald met betrekking tot de rechtsgevolgen van de vernietiging van een bouwvergunning door de Raad van State. Daarom zal eerst worden ingegaan op de jurisprudentie in stedbouwzaken en in het volgende randnummer zal de relevantie daarvan voor de milieuwetgeving in engere zin worden aangegeven.

Het Hof van Cassatie beslist terecht dat de Stedebouwwet niet alleen het bouwen van een bouwwerk zonder vergunning strafbaar stelt, maar ook het in stand houden van een bouwwerk in strijd met de Stedebouwwet<sup>84</sup>. In een arrest

van 2 december 1981<sup>85</sup> beslist het Hof dat een vernietigings-arrest van de Raad van State meebrengt dat de bouwvergunning geacht wordt nooit te hebben bestaan en geen enkele rechtsgeldigheid bezit. Daaruit volgt dat het bouwwerk dat wordt opgetrokken op grond van de nietig verklaarde vergunning moet worden geacht zonder vergunning tot stand te zijn gebracht. Omdat de betrokkene evenwel vanaf de aanvang van de bouw in het bezit was van een door de bevoegde overheid afgegeven vergunning mocht hij geloven dat hij het vergunde werk mocht uitvoeren. Het hof van beroep mocht de betrokkene dus vrijspreken (wegens dwaling) van het uitvoeren van het bouwwerk in strijd met de wet. Maar de betrokkene had, hoewel hij op de hoogte was van de door de Raad van State uitgesproken nietigverklaring, het bouwwerk toch nog in stand gehouden. Dus kon het hof van beroep wel een veroordeling uitspreken voor het wederrechtelijk in stand houden van het bouwwerk. Wat het wederrechtelijk in stand houden betreft is er immers geen dwaling meer zodra de betrokkene kennis heeft van vernietigings-arrest.

Het Hof van Cassatie heeft deze rechtspraak bevestigd in een arrest van 27 maart 1984<sup>86</sup>. Er was gebouwd volgens een bouwvergunning die later, wegens strijdigheid met een bijzonder plan van aanleg, nietig was verklaard door de Raad van State. Er werd vervolgd wegens het bouwen zonder vergunning en wegens het in stand houden van het bouwwerk in strijd met de Stedebouwwet. Het hof van beroep sprak de beklaagde van beide ten laste gelegde feiten vrij, maar de burgerlijke partijen gingen in cassatie. Het Hof van Cassatie beslist dat het oprichten en in stand houden van bouwwerken onder dekking van een niet-geschorste bouwvergunning inderdaad «gerechtvaardigd» kan zijn door onoverkomelijke dwaling. Door de kennisneming van het vernietigingsarrest van de Raad van State wordt er echter een einde gemaakt aan de dwaling, zodat de betrokkene geen definitief recht houdt om het gebouw dat (na het vernietigingsarrest) geacht moet worden zonder vergunning te zijn opgetrokken, in stand te houden. Het Hof van Cassatie beslist bijgevolg dat de vrijspraak voor het bouwen zonder vergunning, gelet op de onoverkomelijke dwaling, naar recht verantwoord was, doch er volgt vernietiging voor zover er ook vrijspraak volgde voor het wederrechtelijk in stand houden van het gebouw nadat de betrokkene kennis had van het vernietigingsarrest van de Raad van State.

De les uit die jurisprudentie lijkt duidelijk: de onwettige vergunning kan wel tot onoverkomelijke dwaling leiden voor het wederrechtelijk oprichten van een bouwwerk (en het in stand houden tot aan de kennisneming van het onwettig karakter van de vergunning), maar niet voor het in stand houden ervan na kennisneming van de onwettigheid van de vergunning. Formeel lijkt dit juist en begrijpelijk: omdat het in stand houden van het bouwwerk in strijd met de wet een voortdurend delict is, blijft dit delict ook na de kennisneming van het vernietigingsarrest bestaan en dan kan de betrokkene natuurlijk niet meer argumenteren dat hij in dwa-

<sup>82</sup> Zie, voor het belang van de wettigheidscontrole voor het milieustrafrecht, FAURE, M., «Financiële problemen als rechtvaardigingsgrond voor milieuverontreiniging?», *R.W.*, 1988-89, 293-295; FAURE, M., *De gevolgen van de 'administratieve afhankelijkheid'*, 111-115.

<sup>83</sup> Zie verder bij FAURE, M., *De gevolgen van de 'administratieve afhankelijkheid'*, 102-105.

<sup>84</sup> Zie o.m. Cass., 14 maart 1989, *R.W.*, 1989-90, 953, met noot D. MERCKX.

<sup>85</sup> Cass., 2 december 1981, *R.W.*, 1982-83, 1008. Zie daarover ook MERCKX, D., «Over de instandhouding van bouwwerken», noot onder Cass., 14 maart 1989, *R.W.*, 1989-90, 954.

<sup>86</sup> Cass., 27 maart 1984, *R.W.*, 1984-85, 1090; zie ook Cass., 24 mei 1989, *Pas.*, 1989, I, 1003.

ling was gebracht door de onwettige vergunning. Wel dient men zich te realiseren dat deze rechtspraak in feite van de betrokkene eist dat hij, zodra hij kennis krijgt van het vernietigingsarrest van de Raad van State, overgaat tot afbraak van het bouwwerk. Wacht hij daarmee nog enige tijd, dan zal hij weliswaar op grond van de onoverkomelijke dwaling kunnen worden vrijgesproken van het ten laste gelegde bouwen zonder vergunning, maar blijft een veroordeling wegens wederrechtelijke instandhouding mogelijk.

Overigens dient te worden benadrukt dat, zelfs met betrekking tot de wederrechtelijke oprichting van het bouwwerk, het volgen van een onwettige vergunning niet automatisch tot onoverkomelijke dwaling leidt. Zo werd door het Hof van Beroep te Brussel beslist dat de beklaagde zich in de absolute materiële onmogelijkheid moet hebben bevonden om een welbepaald wettelijk voorschrift te kennen. In het concrete geval werd aangenomen dat het volgen van de bouwvergunning geen onoverkomelijke dwaling opleverde, daar de beklaagde een kopie had ontvangen van het verkavelingsplan en de bijlagen, zodat hij kon weten dat de bouwvergunning die hij had ontvangen, wederrechtelijk was<sup>87</sup>.

21. Die rechtspraak kan ook op de wetgeving met betrekking tot het milieuhygiënerecht worden toegepast. Indien een vergunning wordt afgegeven door een bevoegde overheid en de justiaabele geen reden dient te hebben om aan de rechtmatigheid van deze vergunning te twijfelen, moet hij erop kunnen vertrouwen dat hij, indien hij de voorwaarden van deze vergunning naleeft, nadien niet strafrechtelijk zal worden vervolgd<sup>88</sup>. Dit betekent dat het naleven van een onwettige vergunning in beginsel een onoverkomelijke dwaling vormt<sup>89</sup>. Maar ook hier gelden de twee uitzonderingen die uit de cassatierechtspraak in stedbouwzaken voortvloeien. In de eerste plaats hangt de reikwijdte van de dwaling van de delictsomschrijving af: gaat het om een aflopend misdrijf dat onder dekking van een onwettige vergunning plaatsvond, dan zal de dwaling tot strafuitsluiting voor dit delict leiden; gaat het echter om een voortdurende handeling, dan geldt de dwaling niet meer vanaf het ogenblik dat de betrokkene kennis krijgt van de onwettigheid van de vergunning. De tweede beperking is dat de onwettige vergunning alleen strafuitsluitende dwaling oplevert indien de betrokkene geen kennis had of diende te hebben van de onrechtmatigheid van de afgegeven vergunning<sup>90</sup>.

Een voorbeeld kan dit verduidelijken: veronderstel dat een lozingsvergunning aan een ondernemer het recht geeft om 25 mg/liter benzeen in het afvalwater te hebben dat in de oppervlaktewateren wordt geloosd. Veronderstel verder dat deze emissienorm strijdig is met hogere normen, bijvoorbeeld met een koninklijk besluit of met een rechtstreeks werkende EG-norm, die de lozing van benzeen in de vermelde hoeveelheden verbiedt. Indien de betrokkene weet of dient te weten dat de emissienorm uit de lozingsvergunning wederrechtelijk is, dan heeft hij niet gedwaald of is zijn dwaling althans niet onoverkomelijk, zodat er geen strafuitsluiting kan plaatsvinden door het volgen van de onwettige vergunning. Indien evenwel wordt aangenomen dat de dwaling ten gevolge van de onwettige vergunning onoverkomelijk is, zal het volgen van de onwettige vergunning strafuitsluitend werken voor de lozingen die onder dekking van de vergunning plaatsvonden totdat de betrokkene kennis kreeg van de onwettigheid van de vergunning. Elke wederrechtelijke lozing is op zichzelf een aflopend delict, maar indien de wederrechtelijke lozingen doorgaan, ook nadat de betrokkene kennis heeft van de onwettigheid van de vergunning, dan is bestraffing mogelijk voor die lozingen die na de kennisneming nog plaatsvonden.

Veronderstel nu dat het om een voortdurend delict gaat, bijvoorbeeld het achterlaten van afval in strijd met de bepalingen van het Vlaamse afvalstoffendecreet. Het Hof van Cassatie neemt aan dat dit een delict is dat voortduurt totdat de wederrechtelijk achtergelaten afvalstoffen zijn verwijderd<sup>91</sup>. Zoals bekend mogen industriële afvalstoffen alleen naar een vergunde stortplaats worden gebracht<sup>92</sup>. Derhalve rust op de storter de plicht zich ervan te vergewissen of de stortplaatsexploitant over een vergunning beschikt. Indien nu de stortplaatsexploitant waar de storter het afval bracht, over een vergunning beschikte, die evenwel achteraf onwettig blijkt te zijn, is er bij de storter dwaling door het vertrouwen op de onwettige vergunning van de stortplaatsexploitant. De dwaling is er slechts tot op het ogenblik dat de storter kennis kreeg van de onwettigheid van de vergunning van de stortplaatsexploitant. Zodra er kennis is, dienen de afvalstoffen alsnog op legale wijze verwijderd te worden. Gebeurt dit niet, dan kan de storter zich niet meer op dwaling beroepen, zodra hij kennis heeft van de onwettigheid van de vergunning<sup>93</sup>.

<sup>87</sup> Brussel, 15 maart 1978, *Tijdschrift voor Aannemingsrecht*, 1978, 303.

<sup>88</sup> Dit is ook de mening van de Hoge Raad: «De houder van een vergunning mag in het algemeen erop vertrouwen dat deze vergunning overeenkomstig de wettelijke voorschriften is verstrekt en dat hij gerechtigd is van deze vergunning gebruik te maken, ook wanneer later zou blijken dat zij in strijd is met een wettelijk voorschrift en derhalve ten onrechte is gegeven» (H.R., 13 november 1984, A.B., 1985, 361, met conclusie advocaat-generaal LEYTEN en noot van F.H. van der Burg).

<sup>89</sup> Zie GOETHALS, E., «Hoe zwak is de schakel?», *R.W.*, 1991-92, (377), 387.

<sup>90</sup> In H.R., 14 december 1954, *N.J.*, 1955, 119 werd een beroep op dwaling niet gehonoreerd omdat de caféhouder een nietige dansvergunning zelf niet had ingezien. Hij had een ongeldige toestemming tot dansen gekregen, maar in deze dansvergunning was als voorwaarde gesteld dat er geen alcoholhoudende drank mocht worden geschonken. Deze voorwaarde was door de caféhouder, die de

vergunning dus niet had gelezen, geschonden. De schuld van de caféhouder bestond dan ook in zijn nonchalance ten aanzien van de (nietige) vergunning en in de overtreding van de in de (nietige) vergunning opgenomen voorwaarden, aldus de annotator B.V.A. RÖLING.

<sup>91</sup> Zie Cass., 2 oktober 1984, *R.W.*, 1984-85, 2775.

<sup>92</sup> Artt. 30-33 van het Vlaamse afvalstoffendecreet van 2 juli 1981, *B.S.*, 25 juli 1981. Daarover: DE PUE, E., STRUCKERS, P. en VANDEN BILCKE, C., *Milieuzakboekje 1991*, Antwerpen, Kluwer, 1991, 174, en LAMBRECHTS, W., *Milieurecht*, 2e druk, Brussel, Story-Scientia, 1987, 217-218.

<sup>93</sup> Dit resultaat stuit natuurlijk enigszins tegen de borst omdat de storter op het ogenblik van het achterlaten van het afval op de vergunning vertrouwde. Het lijkt evenwel de logische consequentie van de aangehaalde cassatierechtspraak, aangezien wordt aangenomen dat het delict voortduurt totdat de wederrechtelijk achtergelaten afvalstoffen worden verwijderd. Door een retroactieve vernietiging van de vergunning was het storten namelijk ab initio weder-

#### IV. SLOTBEDENKINGEN

22. In deze bijdrage werd, mede naar aanleiding van een aardig vonnis van de Correctionele Rechtbank te Antwerpen, aandacht besteed aan de rechtsdwaling in milieustrafzaken. Deze strafuitsluitingsgrond speelt onder meer vanwege de in het vonnis aangegeven reden, namelijk het complexe karakter van de milieuwetgeving, een belangrijke rol. Uit de delictsstructuur in het milieustrafrecht volgt ook een sterke verwevenheid tussen het bestuursrecht en het strafrecht: de «administratieve afhankelijkheid». Deze invloed van de administratieve overheid bij het bepalen van de voorwaarden voor strafbaarheid komt ook bij het creëren van situaties van dwaling of onwetendheid naar voren. Vaak zal de justitiabele namelijk hebben gehandeld (of nagelaten te handelen) ten gevolge van een door de overheid ingenomen houding. Dit kan bestaan in het geven van een advies dat achteraf onjuist blijkt te zijn, maar soms ook in een passieve houding, bijvoorbeeld het stilzwijgend gedogen van een wederrechtelijke toestand door de vergunningverlenende of toezichthoudende overheid. In de gegeven voorbeelden lijkt steeds de houding van de overheid het plegen van het milieudelict te hebben bewerkstelligd. Strafrechtelijk rijst de vraag in hoeverre deze houding van de overheid voor de verdachte van het milieudelict tot strafuitsluiting leidt. Doorgaans wordt dit bestudeerd onder het leerstuk van de onoverkomelijke rechtsdwaling, hetgeen ook mijn benadering in deze bijdrage was. Op enkele momenten werd evenwel reeds aangegeven dat de invloed van de overheid op de strafbaarheid van de verdachte ook op een ander niveau in het strafrechtelijk beslissingsmodel een rol zou kunnen spelen, bijvoorbeeld bij de vraag naar de ontvankelijkheid van de vordering van het openbaar ministerie of bij het wederrechtelijkheidsoordeel.

Wat de toepassing van de onoverkomelijke rechtsdwaling in milieustrafzaken betreft, kan men in de Belgische rechtspraak een tendens onderkennen die zich ook in het commune strafrecht manifesteert, namelijk tot concretisering van de vraag of de dwaling tot straffeloosheid dient te leiden. Rechtsdwaling leidt volgens het Hof van Cassatie alleen tot straffeloosheid indien deze onoverkomelijk is, en dat is het geval indien de dader heeft gehandeld zoals ieder redelijk en voorzichtig persoon onder dezelfde omstandigheden zou hebben gedaan. Om dit nu te beoordelen wordt vaak gekeken naar de concrete omstandigheden waarin de dader zich bevond. Of deze feitelijke omstandigheden tot onoverkomelijkheid van de dwaling leiden, wordt op onaantastbare wijze door de feitenrechter vastgesteld zolang het begrip «onoverkomelijke dwaling» niet wordt miskend. In dezen oefent het Hof van Cassatie toch enige inhoudelijke controle uit. Zo werd regelmatig bepaald dat het enkele feit dat de verdachte slecht was geadviseerd, niet volstond om tot straffeloosheid te leiden indien niet ook werd vastgesteld dat de dwaling onoverkomelijk was. Uit de rechtspraak blijkt overigens dat de verdachte zich niet achter zijn onwetendheid (die veroor-

zaakt kan zijn door de complexiteit van de wetgeving) mag verschuilen, maar dat hij verplicht is om zich te laten informeren over de draagwijdte van de milieureglementering die hij dient na te leven. Anderzijds zal ook het volgen van het advies niet automatisch tot straffeloosheid leiden. Steeds zal nagegaan moeten worden of de verdachte op het onjuiste advies mocht vertrouwen dan wel of nog strengere eisen gesteld mogen worden, bijvoorbeeld dat hij ondanks het advies nog elders inlichtingen inwint. Bij de eisen die de rechtspraak dienaangaande aan de houding van de verdachte stelt, lijkt de aard van de adviesverlenende instantie wel een belangrijke rol te spelen: indien het advies uitgaat van een (bevoegde) overheidsinstantie zal het onoverkomelijk karakter van de dwaling eerder aanvaard worden dan als het advies uitgaat van een particuliere instantie zoals een advocatenkantoor.

Een veelgehoord verwijt aan het adres van de overheid is dat zij al te vaak milieu-overtredingen bevordert door ze te gedogen. Overtreders beweren vaak dat zij in dwaling werden gebracht omtrent het wederrechtelijk karakter van hun handelen doordat de (toezichthoudende of vergunningverlenende) overheid niet ingreep hoewel zij op de hoogte was van het wederrechtelijk handelen. Een dergelijk gedogen wordt doorgaans niet als grond voor een onoverkomelijke rechtsdwaling gezien. Dit is ook begrijpelijk. In gevallen waarin een vergunningverlenende overheid passief gedooft, is er doorgaans ook helemaal geen dwaling: de overtreder weet (of dient te weten) dat hij over een vergunning dient te beschikken en uit de loutere passiviteit van de overheid kan bezwaarlijk het tegendeel worden afgeleid. Ook kan een overtreder uit het enkele feit dat strafrechtelijk optreden uitblijft hoewel een toezichthoudende overheid op de hoogte is van de overtredingen, niet afleiden dat daardoor zijn handelen gerechtvaardigd zou zijn.

Anders ligt het indien het niet een louter passief gedogen in een individuele casus betreft, maar indien de rechtvaardiging door de overheid wordt geformaliseerd, bijvoorbeeld in een circulaire. Het volgen van een circulaire kan onder omstandigheden wel een onoverkomelijke rechtsdwaling opleveren. Hetzelfde geldt voor het te goeder trouw naleven van een vergunning die achteraf (met terugwerkende kracht) voor onwettig wordt gehouden. Men kan bezwaarlijk aannemen dat er strafwaardig is gehandeld indien de betrokkene de voorwaarden van een vergunning die rechtmatig leek, heeft nageleefd, louter omdat achteraf, buiten de schuld van de justitiabele, het rechterlijk oordeel over de rechtmatigheid van de vergunning anders uitvalt.

Uit dat alles volgt wel een onthutsende conclusie over de rol van de overheid bij de handhaving van het milieurecht. Door vergunningverlening en gedogen van wederrechtelijke situaties oefent de overheid niet alleen een remmende invloed uit op de vervolging van milieudelicten, maar bevordert zij die delicten zelfs. Door de «administratieve afhankelijkheid» van het milieustrafrecht is een bestraffing van de directe pleger van het milieudelict vaak niet meer mogelijk indien het handelen gedekt wordt door een vergunning. Dit blijft ook waar als achteraf blijkt dat de vergunning ten onrechte werd afgegeven. Deze kan dan weliswaar onder omstandigheden voor onwettig worden gehouden, maar de dader zal vaak met succes een beroep kunnen doen op de onoverkomelijke rechtsdwaling. In dit geval heeft de afgifte van de onwettige vergunning rechtstreeks bijgedragen tot het

rechtelijk. Het lijkt evenwel twijfelachtig of de storter in een dergelijk geval zou worden vervolgd; dit geldt evenwel niet voor de stortplaatsexploitant die vanaf de kennisgeving van de onwettigheid de stortplaats wederrechtelijk exploiteert en deze dus moet sluiten.

plegen van het milieudelict, waarvoor de rechtstreekse dader evenwel niet meer bestraft kan worden. Hetzelfde kan het geval zijn bij het gedogen van wederrechtelijke situaties. Daarbij komt nog dat er in deze bijdrage doorgaans vanuit werd gegaan dat de overheid passief, uit nalatigheid, gedooft. In sommige gevallen gebeurt het gedogen evenwel expliciet; dit zal een strafuitsluiting wegens onoverkomelijke rechtsdwaling alleen maar aannemelijker maken. Hierbij mag de vraag gesteld worden in hoeverre de overheidsambtenaar door het afgeven van een onwettige vergunning of het

gedogen van een wederrechtelijke toestand zelf strafrechtelijk aansprakelijk kan worden gesteld voor het milieudelict dat hij daardoor bevordert. In de Duitse Bondsrepubliek werd dit thema van de «Amtsträgerstrafbarkeit» uitgebreid bestudeerd. Daarop kan hier niet worden ingegaan. Wel heeft dit verhaal over dwaling aangetoond dat een nader onderzoek naar de rol van de overheid bij de bevordering van milieudelicten zeker gerechtvaardigd is.

Michael FAURE

## RECHTSPRAAK

### HOF VAN CASSATIE

3e KAMER – 2 DECEMBER 1991

Voorzitter: de h. Rauws

Rapporteur: de h. Boes

Openbaar ministerie: de h. Lenaerts, procureur-generaal

Advocaten: mrs. Verbist en Bützler

**1. Werkloosheid – Moeilijk te plaatsen werkloze – Beschutte werkplaats – Tewerkstelling – Arbeidsovereenkomst – 2. Ondernemingsraad – Veiligheidscomité – Sociale verkiezingen – Kiezer – Arbeidsovereenkomst – Beschutte werkplaats – Moeilijk te plaatsen werkloze**

*1. De moeilijk te plaatsen werkloze die, met toepassing van art. 171bis Werkloosheidsbesluit, tewerkgesteld wordt in een beschutte werkplaats, is tewerkgesteld krachtens een arbeidsovereenkomst of een leerovereenkomst.*

*2. De moeilijk te plaatsen werkloze die tewerkgesteld wordt in een beschutte werkplaats, moet worden opgenomen op de kiezerslijsten voor de sociale verkiezingen.*

V.Z.W. D. t/ A.B.V.V. e.a.

#### Conclusie van procureur-generaal Lenaerts

1. Eiseres komt op tegen de beslissing van de arbeidsrechtbank dat de moeilijk te plaatsen werklozen die met toepassing van artikel 171bis van het Werkloosheidsbesluit werden tewerkgesteld in een beschutte werkplaats, kiesgerechtigd zijn voor de sociale verkiezingen. Vraag is of deze werklozen voldoen aan de voorwaarde gesteld door artikel 13 van het koninklijk besluit van 18 oktober 1990, dat men moet verbonden zijn door een arbeidsovereenkomst of een leerovereenkomst.

2. Voor de toepassing van de werkloosheidsverzekering blijven de in een beschutte werkplaats tewerkgestelde werklozen de hoedanigheid van werkloze behouden onder de bijzondere voorwaarden bepaald in artikel 171bis: zij blijven als werkzoekende ingeschreven en behouden hun recht op werkloosheidsuitkering.

Artikel 171bis zegt evenwel niets over de rechtsverhouding tussen de werkloze en de beschutte werkplaats. De tewerkstelling komt weliswaar tot stand «door toedoen van het gewestelijk bureau». Maar daaruit volgt nog niet dat het om een verplichte tewerkstelling gaat die geen plaats laat voor een vrij aangegane overeenkomst tussen werkloze en beschutte werkplaats.

3. Opmerkelijk is het verschil met de werklozen die door de overheid worden tewerkgesteld met toepassing van de artikelen 161 e.v. van het Werkloosheidsbesluit. Volgens artikel 164 wijst de directeur van het gewestelijk bureau de werklozen aan die moeten worden tewerkgesteld. Krachtens artikel 168 verliest de werkloze zijn recht op uitkering zo hij «weigert gevolg te geven aan de aanduiding tot tewerkstelling». Artikel 165, derde lid, bepaalt uitdrukkelijk dat zij niet worden aangeworven krachtens een arbeidsovereenkomst. Ook artikel 171, § 4, bepaalt dat de overeenkomstig dit artikel tewerkgestelde werklozen niet worden «aangenomen op basis van een arbeidsovereenkomst.»

4. Soortgelijke bepalingen vinden wij niet ten aanzien van de in een beschutte werkplaats tewerkgestelde werklozen. Regelt artikel 171bis hun rechtspositie niet, dan moet de aard van de arbeidsverhouding worden bepaald op grond van de wetgeving betreffende de beschutte werkplaatsen.

5. Overeenkomstig artikel 23 van de wet van 16 april 1963 betreffende de sociale reclassering van de minder-validen worden de in een beschutte werkplaats tewerkgestelde minder-validen in dienst genomen krachtens een bijzondere leerovereenkomst of «krachtens een arbeidsovereenkomst voor werklieden of voor bedienden». Gaat het om minder-validen die zich onmogelijk kunnen verplaatsen, dan kan hun huisarbeid worden gegeven, in welk geval zij worden «aangeworven krachtens een arbeidsovereenkomst voor huisarbeiders.»

In de plaats van de wet van 16 april 1963 komt voor de Vlaamse Gemeenschap het decreet van de Vlaamse Raad van 27 juni 1990 houdende oprichting van een Vlaams Fonds voor de sociale integratie van personen met een handicap. Artikel 63, tweede lid, van dit decreet bepaalt eveneens dat «de in de beschutte werkplaatsen tewerkgestelde personen met een handicap worden aangeworven hetzij krachtens een (bijzondere) leerovereenkomst, hetzij krachtens een arbeidsovereenkomst voor arbeiders of voor bedienden». Dit artikel

is nog niet in werking getreden <sup>1</sup>, zodat artikel 23 van de wet van 16 april 1963 vooralsnog toepasselijk blijft.

6. Het ter uitvoering van deze wet genomen koninklijk besluit van 5 juli 1963 legt in artikel 47, tweede lid, 3°, aan de beschutte werkplaats uitdrukkelijk de verplichting op de minder-validen in dienst te nemen krachtens een arbeids-overeenkomst voor werklieden, bedienden of huisarbeiders of krachtens een bijzondere leerovereenkomst.

Artikel 171bis van het Werkloosheidsbesluit verwijst uitdrukkelijk naar dit artikel 47 dat de erkenning van de beschutte werkplaatsen regelt. Het lijdt dan ook geen twijfel dat de opstellers van artikel 171bis niet de bedoeling hebben gehad af te wijken van het vereiste dat de tewerkstelling geschiedt krachtens een arbeids- of leerovereenkomst. Dit artikel van het koninklijk besluit kan overigens niet afwijken van voormelde wetsbepaling van artikel 23 van de wet van 16 april 1963.

7. Nu zou de opwerping kunnen worden gemaakt dat de voormelde bepalingen van de minder-validenwetgeving de beschutte werkplaatsen alleen verplicht de *minder-validen* krachtens een arbeids- of leerovereenkomst in dienst te nemen en dat alle moeilijk te plaatsen werklozen geen minder-validen zijn. Volgens artikel 54, 1°, van het Werkloosheidsbesluit worden inderdaad ook oudere werknemers onder bepaalde voorwaarden als moeilijk te plaatsen werklozen beschouwd; de in artikel 54, 2°, genoemde moeilijk te plaatsen werklozen zijn daarentegen wel werknemers die aan de door de wet van 16 april 1963 gestelde vereisten van arbeidsongeschiktheid voldoen, en zijn dus minder-validen in de zin van die wet.

Artikel 171bis maakt geen onderscheid tussen beide categorieën van moeilijk te plaatsen werklozen. Dan is er ook geen reden om aan beide categorieën een verschillend statuut te geven. En nog minder verantwoord zou het zijn aan de nog valide werklozen een ongunstigere rechtspositieregeling te geven dan aan de minder-validen. Allen dienen derhalve in dienst te worden genomen krachtens een arbeids-overeenkomst.

8. Dat de tewerkgestelde werklozen voor de toepassing van de werkloosheidsverzekering als werklozen beschouwd blijven, doet daaraan niets af. Ook al ontvangt de tewerkgestelde werkloze werkloosheidsuitkering van de R.V.A. via de beschutte werkplaats (art. 171bis, § 4), die uitkering is niettemin de tegenprestatie voor de verrichte arbeid en dus loon in de zin van de Arbeidsovereenkomstenwet. Weliswaar heeft de werkloze, krachtens artikel 126 van het Werkloosheidsbesluit, maar recht op werkloosheidsuitkering, zo hij geen loon geniet. Maar artikel 171bis maakt daarop precies uitzondering; de verweerders merken terecht op dat dit artikel uitdrukkelijk bepaalt dat het afwijkt van artikel 126.

9. Dat de in een beschutte werkplaats tewerkgestelde gehandicapten als werknemer worden beschouwd, ligt overigens volkomen in de lijn van de jongste ontwikkeling van het arbeidsrecht. De Programmawet van 22 december 1989 heeft de beschutte werkplaatsen onder de toepassing van de C.a.o.-wet gebracht op grond dat deze «op dit ogenblik geïntegreerd (zijn) in het economisch leven van het land» en dat de toestand van de aldaar tewerkgestelde gehandicapten die

«van de andere werknemers benadert» <sup>2</sup>. Met toepassing van artikel 236 van die wet is bij koninklijk besluit van 15 januari 1991 een paritair comité voor de beschutte werkplaatsen opgericht, wat het mogelijk maakt voortaan eigen algemeen verbindend verklaarde c.a.o.'s voor de aldaar tewerkgestelde gehandicapten te sluiten. Artikel 236 regelt bovendien in hoeverre in de Nationale Arbeidsraad gesloten c.a.o.'s toepasselijk kunnen zijn of worden. De Programmawet draagt aldus in belangrijke mate bij tot de gelijkgerechtigheid van door de beschutte werkplaatsen tewerkgestelde gehandicapten en de in het normale arbeidsproces ingeschakelde werknemers.

10. Terecht oordeelt de arbeidsrechtbank dat de betrokken werklozen door een arbeidsovereenkomst verbonden zijn en in beginsel dus kiesgerechtigd zijn voor de ondernemingsraden en de veiligheidscomités.

Het middel faalt.

Conclusie: verwerping

### Arrest

Gelet op het bestreden vonnis, op 9 april 1991 in laatste aanleg gewezen door de Arbeidsrechtbank te Leuven;

*Over het middel:* schending van artikel 13 van het koninklijk besluit van 18 oktober 1990 betreffende de ondernemingsraden en de comités voor veiligheid, gezondheid en verfraaiing van de werkplaatsen, artikelen 126 en 171bis, § 1, § 2 en § 4 van het koninklijk besluit van 20 december 1963 betreffende de arbeidsvoorziening en werkloosheid, als gewijzigd bij koninklijk besluit van 1 december 1967, artikel 2, derde lid, 3°, van de wet van 12 april 1965 betreffende de bescherming van het loon en artikel 2 van de wet van 3 juli 1978 betreffende de arbeidsovereenkomsten,

*doordat* de Arbeidsrechtbank te Leuven de vordering van verweerder toelaatbaar en gegrond verklaart, voor recht verklaart dat de in de exploitatiezetels van eiseres tewerkgestelde moeilijk te plaatsen werklozen, tewerkgesteld met toepassing van artikel 171bis van het koninklijk besluit van 20 december 1963 betreffende de arbeidsvoorziening en de werkloosheid, dienen te worden opgenomen op de definitieve kiezerslijsten met het oog op de in 1991 te houden sociale verkiezingen (...)

Overwegende dat, krachtens artikel 171bis van het Werkloosheidsbesluit, de uitkeringsgerechtigde werklozen die als moeilijk te plaatsen worden beschouwd, door toedoen van het gewestelijk bureau kunnen worden tewerkgesteld in een beschutte werkplaats «bedoeld in artikel 47 of 144 van het koninklijk besluit van 5 juli 1963 betreffende de sociale reclassering van de minder-validen»;

Dat, overeenkomstig artikel 23 van de wet van 16 april 1963 betreffende de sociale reclassering van de minder-validen en voormeld artikel 47, tweede lid, 3°, van het koninklijk besluit van 5 juli 1963, de minder-validen in een beschutte werkplaats worden tewerkgesteld krachtens een leerovereenkomst of krachtens een arbeidsovereenkomst voor werklieden, bedienden of huisarbeiders;

Dat, ook al worden de in artikel 171bis bedoelde werklozen tewerkgesteld door toedoen van het gewestelijk bu-

<sup>1</sup> Zie besluit van de Vlaamse Executieve van 5 december 1990.

<sup>2</sup> *Gedr.St., Kamer*, 1989-90, nr. 975/1, 73.

reau, al behouden zij hun recht op werkloosheidsuitkering en al blijven zij ingeschreven als werkzoekende, zij niettemin met de beschutte werkplaats verbonden zijn door een arbeidsovereenkomst of door een leerovereenkomst zoals de overige er tewerkgestelde minder-validen;

Overwegende dat de arbeidsrechtbank zonder schending van de in het middel vermelde wettelijke bepalingen oordeelt dat de bedoelde moeilijk te plaatsen werklozen met de beschutte werkplaats door een arbeidsovereenkomst voor werklieden verbonden zijn, en dat zij wettig beslist dat die werklozen moeten worden opgenomen op de kiezerslijsten voor de sociale verkiezingen;

Dat het middel faalt naar recht;

...

## HOF VAN CASSATIE

1e KAMER – 24 JANUARI 1992

Voorzitter: de h. Soetaert, eerste voorzitter

Rapporteur: mevr. Baeté-Swinnen

Openbaar ministerie: de h. D'Hoore

Advocaat: mr. Van Ommeslaghe

### Pacht – Opzegging – Verlenging

*De bij art. 58 Pachtwet bedoelde verlenging beoogt het verstrijken van de in die bepaling vermelde opzeggingstermijnen te doen samenvallen met de dag en de maand die overeenstemmen met die waarop het gebruik van het verpachte goed door de pachter ten einde loopt. Alleen wanneer die dag niet kan worden bepaald, komt het plaatselijk gebruik daarvoor in aanmerking.*

D. en P. t/ A. en D.

### Conclusie van advocaat-generaal G. D'Hoore

Uit het bestreden vonnis blijkt dat de eisers, die te dezen de verpachters zijn, op 6 oktober 1987 aan verweerders de pacht hebben opgezegd tegen de datum van 1 april 1991, om daarna zelf het verpachte goed te kunnen exploiteren. Ze namen daarbij de in dit geval voorgeschreven opzeggingstermijn van ten minste twee jaar in acht. Volgens de pacht-overeenkomst is de betreffende pacht ingegaan op 1 april 1973 voor een termijn van achttien jaar, zodat hij afliep op de datum waartegen de opzegging werd gedaan.

Verweerders deden voor de eerste rechter gelden dat de opzegging enkel geldig kon verklaard worden tegen 1 oktober 1991, nu de pachtovereenkomst geen datum voor het vertrek van de pachter bepaalt en die datum derhalve, krachtens art. 58 van de Pachtwet, volgens het plaatselijk gebruik diende te worden vastgesteld, te dezen op 1 oktober 1991.

Gezegd art. 58 van de Pachtwet bepaalt dat de datum waartegen opzegging is gedaan (...) in voorkomend geval derwijze wordt verschoven dat het gebruik eindigt op de datums voor het vertrek bepaald door de pacht of, bij gebreke daarvan, door het plaatselijk gebruik.

De eerste rechter verklaarde de opzegging tegen 1 april 1991 geldig op grond dat de duur van de pacht duidelijk was overeengekomen en op 31 maart 1991 verstreken was.

De appelrechter besliste evenwel dat de opzegging pas tegen 1 oktober 1991 geldig was, op grond dat de pachtovereenkomst, die weliswaar verviel op 1 april 1991, geen datum voor het vertrek van de pachter bepaalde en die datum derhalve, krachtens art. 58 van de Pachtwet, volgens het plaatselijk gebruik diende te worden vastgesteld.

In het enige middel voeren eisers aan dat de in de pacht-overeenkomst bepaalde vervaldatum van de pacht de datum voor het vertrek van de pachter is, daar de pachtperiode beantwoordt aan de gebruiksperiode van het goed door de pachter, zodat het bestreden vonnis, door de datum van het vertrek van de pachter te bepalen volgens het plaatselijk gebruik dat artt. 4, tweede lid, en 58 van de Pachtwet schendt.

Gezegd art. 4 betreft de pachtijd. De pachtijd, zo bepaalt het eerste lid van dat artikel, wordt vastgesteld door de partijen: hij mag niet korter zijn dan negen jaar. Is een kortere tijd bedongen, dan wordt hij van rechtswege op negen jaar gebracht. Het tweede lid voegt daaraan toe: bij gebreke van geldige opzegging wordt de pacht van rechtswege verlengd voor opeenvolgende periodes van negen jaar bij het eindigen van de gebruiksperiode, zelfs indien de duur van de eerste gebruiksperiode langer is geweest dan negen jaar.

De bepaling van art. 58 van de Pachtwet gaat terug tot art. 1775 van het B.W.

Dit artikel werd door art. 7 van de wet van 7 maart 1929 vervangen, voor zover te dezen van belang, door de volgende tekst:

«Niettegenstaande elk strijdig beding of gebruik, neemt de pacht van landeigendommen, waarvan de duur bepaald wordt door de wet of door de pacht, slechts een einde, mits opzegging wordt gedaan ten minste twee jaar vóór het verstrijken ervan.

Wanneer de pacht geen bepaalde duur heeft, neemt zij slechts een einde, mits een opzegging wordt gedaan ten minste twee jaar vóór het tijdstip bepaald voor het vertrek.

In voorkomend geval, wordt de termijn derwijze verlengd dat het gebruik eindigt op de datums voor het vertrek vastgesteld door de pacht of, bij gebreke van pacht, door het plaatselijk gebruik. (...)».

Uit het onderzoek van de parlementaire voorbereiding en meer in het bijzonder van de Parlementaire Handelingen van de zitting van de Kamer van Volksvertegenwoordigers van 6 februari 1929, blijkt dat het derde lid van art. 7 van de wet van 7 maart 1929, dat begint met de woorden «In voorkomend geval», slechts slaat op het tweede lid – dat handelt over het geval waarbij de pacht geen bepaalde duur heeft – en niet op het eerste lid dat handelt over pacht waarvan de duur bepaald wordt door de wet of door de pachtovereenkomst<sup>1</sup>.

Art. 1775, zoals het werd gewijzigd bij art. 7 van de wet van 7 maart 1929, werd naderhand andermaal gewijzigd bij art. 14 van de wet van 7 juli 1951 en luidde toen, in zoverre te dezen van belang, als volgt:

«Niettegenstaande elk strijdig beding of gebruik, neemt de pacht van landeigendommen slechts een einde mits opzegging gedaan wordt ten minste twee jaar vóór het verstrij-

<sup>1</sup> Hand., Kamer, 6 februari 1929, 586 en 652.

ken van de pacht. Bij voorkomend geval wordt de termijn derwijze verlengd, dat het gebruik eindigt op de datums voor het vertrek vastgesteld door de pacht of, bij gebreke van pacht, door het plaatselijk gebruik (...).

Hoewel het in de vroegere tekst gemaakte onderscheid naargelang het ging om een pacht met bepaalde duur dan wel om een pacht met onbepaalde duur door de wetswijziging van 1951 is weggefallen, werden de woorden «in voorkomend geval» in de nieuwe tekst bewaard. Er werd aan die termen geen andere betekenis toegekend dan ze reeds hadden onder het stelsel van art. 1775 B.W., als gewijzigd door art. 7 van de wet van 7 maart 1929.

Die kwestie kwam nog even ter sprake naar aanleiding van een vraag gesteld door de heer Philippart aan de verslaggever op de vergadering van de Kamer van Volksvertegenwoordigers op 21 maart 1951 en luidende als volgt:

«Je voudrais demander au rapporteur ce qu'il entend, in fine du troisième alinéa de l'article 14, par les mots 'à défaut', waarop de heer Dicry antwoordde: «Le texte critiqué par M. Philippart est extrait entièrement de l'article 1775 du Code civil. Ces mots indiquent donc qu'il s'agit du cas où la date n'est pas fixée dans le bail»<sup>2</sup>.

De bedoelde bepaling werd opgenomen in de Pachtwet van 4 november 1969, als § 12 gewijd aan de Algemene bepalingen, onder artikel 58.

In het verslag dat namens de verenigde commissies voor de Justitie en de Landbouw uitgebracht werd door de heer Vanderkerckhove, wordt desaangaande gezegd: «C. Verlenging van opzeggingsdatum. In artikel 1775, lid 2, werd een algemene doch vage formule gebruikt. Nu worden de toepassingsgevallen nauwkeurig en met aanduiding van de artikels aangegeven»<sup>3</sup>.

Zo werd artikel 58 toepasselijk verklaard voor de opzeggingen gedaan met toepassing van de artikelen 11, 2 en 3, 14, eerste lid, 38, 39 of 40.

Rekening houdende met de wijzigingen van die artikelen door de wet van 7 november 1988, gaat het om de volgende opzeggingen:

1. de opzegging door de verpachter bij het verstrijken van elke pachtperiode met een opzeggingstermijn van ten minste twee jaar en ten hoogste vier jaar in de gevallen bedoeld in art. 7, 1° tot 8°;

2. de opzegging door de verpachter gedurende elk van de opeenvolgende pachtperiodes, met uitsluiting van de eerste en de tweede, met een opzeggingstermijn van ten minste drie jaar en ten hoogste vier jaar (art. 8, § 1);

3. de opzegging door de verpachter op het einde van de pacht van minstens 27 jaar, met een opzeggingstermijn van ten minste drie jaar en ten hoogste vier jaar (art. 8, § 2);

4. de opzegging door de pachter ingevolge een opzegging met een opzeggingstermijn van ten minste een jaar overeenkomstig art. 14, eerste lid;

5. de ingevolge het overlijden van de pachter door de verpachter gedane opzegging binnen een jaar na dat overlijden en met uitwerking twee jaar na de kennisgeving, overeenkomstig de artt. 38 en 39;

6. de opzegging door de erfgenamen of rechtverkrijgenden van de overleden pachter binnen een jaar na het over-

lijden en met een termijn van ten minste drie maanden, overeenkomstig art. 40 van de wet.

Met betrekking tot de gevolgen van het overlijden van de pachter wordt in het verslag namens de verenigde commissies voor de Justitie en de Landbouw door de heer Vanderkerckhove gezegd:

«Indien de verpachter zich het recht tot opzegging heeft voorbehouden, moet hij zijn besluit tot opzegging tijdig bekend maken. De periode van onzekerheid mag maximum één jaar duren te rekenen vanaf de overlijdensdag van de pachter. Betekent hij opzegging dan zal deze ingaan twee volle jaren na de kennisgeving (desgevallend verlengd tot de vervaldag van de pacht of bij gebreke aan bekende vervaldag naar plaatselijk gebruik — zie artikel 58)<sup>4</sup>».

Die zienswijze sluit aan bij hetgeen in hetzelfde verslag wordt gezegd over de duur van de opzeggingstermijn in het algemeen: «De vervaldag is de dag waarop de pacht eindigt. Is deze niet bij geschrift bepaald, dan is het de dag overeenstemmend met de gebruiken van de streek»<sup>5</sup>.

Artikel 58 brengt aldus slechts een beperkt correctief aan de duur van de opzeggingstermijnen.

De eruit voortvloeiende verlenging beoogt het verstrijken van die termijnen te doen samenvallen met de dag en de maand die beantwoorden aan die waarop het gebruik van het verpachte goed door de pachter volgens de overeenkomst ten einde loopt.

Alleen wanneer die dag niet kan worden bepaald volgens de pachtovereenkomst wordt het plaatselijk gebruik daarvoor in aanmerking genomen.

Op die manier wordt de datum waartegen de pachter het goed effectief moet verlaten, vastgesteld.

Door de datum voor het vertrek van de pachter volgens het plaatselijk gebruik te bepalen op 1 oktober 1991, en door tevens vast te stellen dat de pacht volgens de overeenkomst verviel op 1 april 1991, schendt de appelrechter artikel 58 van de Pachtwet.

Conclusie: vernietiging.

## Arrest

Gelet op het bestreden vonnis, op 8 december 1989 door de Rechtbank van Eerste Aanleg te Veurne in hoger beroep gewezen;

*Over het middel*: schending van de artikelen 4, tweede lid, en 58 van de wet van 4 november 1969 tot wijziging van de pachtwetgeving en van de wetgeving betreffende het recht van voorkoop ten gunste van huurders van landeigendommen, opgenomen in het Burgerlijk Wetboek onder boek III, titel VIII, afdeling III, luidend «Regels betreffende de pacht in het bijzonder» (hierna de Pachtwet genoemd),

*doordat* het bestreden vonnis het vonnis a quo vernietigt in zoverre het de pachttopzegging, uitgaande van de eisers, geldig en van waarde verklaart tegen 1 april 1991 en de verweerders veroordeelt in de proceskosten, en opnieuw rechtsprekend deze pachttopzegging geldig en van waarde verklaart tegen 1 oktober 1991 en eisers veroordeelt tot alle proceskosten, op de volgende gronden: «De litigieuze pacht-opzegging is met toepassing van art. 7, 1°, Pachtwet gedaan

<sup>2</sup> *Hand.*, Kamer, 21 maart 1951, 3.

<sup>3</sup> *Gedr.St.*, Senaat, 1964-65, nr. 295, 51.

<sup>4</sup> *Gedr.St.*, Senaat, 1964-65, nr. 295, 43.

<sup>5</sup> *Gedr.St.*, Senaat, 1964-65, nr. 295, 25.

tegen het einde van de lopende – zijnde de eerste – pachtperiode met inachtneming van de door art. 11, 2, bepaalde termijn. (De verweerders) doen gelden dat de einddatum van de opzegging overeenkomstig art. 58 moet worden verschoven tot 1 oktober 1991, zijnde de door het gebruik bepaalde vertrekdatum. Art. 58 bepaalt dat de datum waartegen opzegging is gedaan met toepassing van art. 11, 2, in voorkomend geval derwijze wordt verschoven dat het gebruik eindigt op de datum voor het vertrek bepaald door de pacht of, bij gebreke daarvan, door het plaatselijk gebruik. Het principe van de verschuiving van de einddatum was reeds, zij het in een andere libellering, ingeschreven in het vroegere art. 1775, tweede lid, B.W. Onder 'voorkomend geval' moet worden begrepen het geval dat opzegging is gedaan voor een datum die voorafgaat aan de datum die in de pachtovereenkomst bepaald is of bij ontstentenis daarvan door het plaatselijk gebruik bepaald wordt voor het vertrek van de pachter. Uit het pachtcontract van 1 april 1973 kan wel de vervaldatum van de pacht worden afgeleid, daar én de ingangsdatum én de duur expliciet bepaald zijn. De vertrekdatum valt evenwel niet noodzakelijkerwijze samen met de vervaldatum van een pachtperiode. Wanneer de datum waartegen de opzegging is gedaan, ook al valt die samen met de vervaldatum van de pachtperiode, voorafgaat aan de vertrekdatum, die hetzij conventioneel, hetzij bij ontstentenis van een conventionele bepaling door het plaatselijk gebruik bepaald is, vindt art. 58 Pachtwet toepassing. In het pachtcontract van 1 april 1973 is geen vertrekdatum bepaald, zodat deze volgens het plaatselijk gebruik moet worden vastgesteld op 1 oktober. Bijgevolg moet de in de litigieuze opzeg vooropgestelde einddatum van 1 april 1991 met toepassing van art. 58 Pachtwet verschoven worden naar 1 oktober 1991».

*terwijl* de datum voor het vertrek van de pachter bepaald is door de pacht indien de pachtovereenkomst de vervaldatum van de pacht bepaalt: de pachtperiode immers de gebruiksperiode is (zie artikel 4, tweede lid, van de Pachtwet), zodat op het einde van die periode de pachter dient te vertrekken in geval van opzegging; zoals vastgesteld door het bestreden vonnis, de datum waartegen eisers opzegging hebben gedaan, samenvalt met de vervaldatum van de pacht, zoals die datum blijkt uit het pachtcontract; het bestreden vonnis derhalve, door te beslissen dat de pachtovereenkomst, die de vervaldag van de pacht vaststelt, niet de vertrekdatum bepaalt, en door bijgevolg de datum waartegen opzegging is gedaan, te verschuiven naar de datum voor het vertrek bepaald door het plaatselijk gebruik, een schending inhoudt van de artikelen 4, tweede lid, en 58 van de Pachtwet:

Overwegende dat uit de vaststellingen van het beroepen vonnis blijkt dat de pachtovereenkomst van 1 april 1973 bepaalt dat de pacht ingaat op 1 april 1973 voor een duur van achttien opeenvolgende jaren;

Overwegende dat het vonnis vaststelt dat de eisers, verpachters, op 6 oktober 1987 opzegging van de pacht hebben gedaan voor eigen gebruik, overeenkomstig de bepalingen van artikel 7, 1°, van de Pachtwet en met inachtneming van de in artikel 11, 2, van die wet bepaalde termijn, tegen de datum van 1 april 1991;

Overwegende dat het vonnis de beslissing dat, met toepassing van artikel 58 van de Pachtwet, de vooropgestelde

datum van 1 april 1991 moet worden verschoven naar 1 oktober 1991, baseert op de overwegingen dat «uit het pachtcontract van 1 april 1973 (...) wel de vervaldatum van de pacht (kan) worden afgeleid, daar én de ingangsdatum én de duur expliciet is bepaald (...); de vertrekdatum (...) evenwel niet noodzakelijkerwijze samenvalt met de vervaldatum van een pachtperiode; (...) in het pachtcontract van 1 april 1973 (...) geen vertrekdatum is bepaald, zodat deze volgens het plaatselijk gebruik moet worden vastgesteld op 1 oktober»;

Overwegende dat artikel 58 van de Pachtwet bepaalt dat de datum waartegen opzegging is gedaan met toepassing van onder meer artikel 11, 2, van de wet, in voorkomend geval derwijze wordt verschoven dat het gebruik eindigt op de datum voor het vertrek bepaald door de pacht of, bij gebreke daarvan, door het plaatselijk gebruik;

Overwegende dat de bedoelde verlenging beoogt het verstrijken van de vermelde opzeggingstermijn te doen samenfallen met de dag en de maand die overeenstemmen met die waarop het gebruik van het verpachte goed door de pachter volgens de overeenkomst ten einde loopt;

Dat het slechts is wanneer die dag niet kan worden bepaald dat het plaatselijk gebruik daarvoor in aanmerking komt;

Overwegende dat, nu uit het voorgaande blijkt dat de opzegging derwijze werd gedaan dat het gebruik eindigt op de datum bepaald door de pachtovereenkomst, de appelrechter op grond van die vaststellingen niet wettig heeft kunnen beslissen dat de door eisers vooropgestelde datum van 1 april 1991 moest worden verschoven naar de datum van 1 oktober 1991;

Dat het middel gegrond is;

...

## **RAAD VAN STATE**

*7e KAMER – 28 NOVEMBER 1991*

Voorzitter: de h. Tacq

Auditeur: de h. Haesbrouck

Advocaten: mrs. Mondelaers, Savelkoul en Vasteravendts

### **Raad van State – Verzoekschrift – Zending taxipost**

*Anders dan in het geval van de aangetekende verzending, behoort het niet tot het wezen van de «zending taxipost» dat zij tegen ontvangstbewijs ter post wordt bezorgd. Wegens dat specifieke kenmerk, is de aangetekende verzending als enige geldige wijze van toesturen van de processtukken aan de Raad van State opgelegd.*

A.H. t/ Belgische Staat

Arrest nr. 38.200

Overwegende dat ambtshalve onderzocht dient te worden of het beroep binnen de gestelde termijn is ingesteld;

Overwegende dat luidens artikel 4, derde lid, van de procedureregeling voor de afdeling administratie van de Raad van State, de annulatieberoepen verjaren zestig dagen nadat de bestreden akten, reglementen en beslissingen werden be-

kendgemaakt of betekend of, indien deze noch bekendgemaakt noch betekend dienen te worden, zestig dagen nadat de verzoeker kennis ervan heeft gehad;

Overwegende dat krachtens artikel 84 van dezelfde procedureregeling alle processtukken bij een ter post aangetekende brief aan de Raad van State toegezonden moeten worden; dat, zoals o.m. blijkt uit de commentaar, verstrekt in het verslag aan de Regent dat voorafgaat aan het regentsbesluit van 23 augustus 1948 houdende vaststelling van de procedureregeling voor de afdeling administratie van de Raad van State, de bedoeling van dat voorschrift is vaste datum te geven aan de aan de Raad toegezonden processtukken; dat uit de in artikel 84 gestelde regel bovendien afgeleid dient te worden dat het de wil van de makers van de procedureregeling is geweest dat enkel door middel van de aantekening ervan ter post aan de verzending van een processtuk aan de Raad vaste datum kan worden gegeven;

Overwegende dat uit de niet-betwiste gegevens van de zaak blijkt dat verzoeker kennis van de bestreden beslissing heeft gekregen op 16 juni 1988; dat met toepassing van voormeld artikel 4 van de procedureregeling de termijn voor het instellen van het beroep tot annulatie van de beslissing verstreek op 15 augustus 1988; dat, omdat die dag een wettelijke feestdag is, de termijn verlengd dient te worden tot 16 augustus 1988; dat het verzoekschrift aan de Raad van State werd gestuurd per taxipost op 16 augustus 1988; dat luidens artikel 43 van het koninklijk besluit van 12 januari 1970 houdende reglementering van de postdienst «aangetekende poststukken» worden genoemd, «de poststukken die, tegen ontvangstbewijs, ter post worden bezorgd, door deze laatste tegen aftekening worden besteld en voor dewelke geen waarde werd aangegeven»; dat overeenkomstig artikel 44 van dat besluit, gewijzigd bij koninklijk besluit van 18 oktober 1990, «alle aan de Regie der Posterijen toevertrouwde geadresseerde poststukken, met uitzondering van de zendingen taxipost en Bureaufax, aangetekend kunnen worden»; dat volgens artikel 23, § 1, eerste lid, van hetzelfde koninklijk besluit, vervangen door voormeld koninklijk besluit van 18 oktober 1990 tot wijziging van het koninklijk besluit van 12 januari 1970, als «zendingen Taxipost» worden beschouwd, «de documenten of goederen die binnen de termijnen bepaald in artikel 50, § 3, die ingaan bij de terpostbezorging of de afhaling aan huis, aan de geadresseerde bezorgd worden tegen aftekening»; dat, anders dan in het geval van de aangetekende zending, het niet tot het wezen van de «zending taxipost» behoort dat zij tegen ontvangstbewijs ter post wordt bezorgd; dat dit kenmerk het fundamenteel verschil vormt tussen beide zendingen; dat de aangetekende zending, precies wegens dat specifiek kenmerk, als enige geldige wijze van toesturen van de processtukken aan de Raad van State werd opgelegd;

Overwegende dat aangenomen wordt dat het met een niet ter post aangetekend verzoekschrift ingestelde annulatieberoep toch ontvankelijk is wanneer de ontvangst ervan door de Raad van State, binnen de voor het instellen van het annulatieberoep gestelde termijn vaste datum verkrijgt ten gevolge van een door de Raad ter post aangetekende verzending aan verzoeker; dat de griffie van de Raad van State op 19 augustus 1988, en dus buiten de termijn van zestig dagen, aan verzoeker een ter post aangetekende brief heeft gestuurd, met name om hem erop te wijzen dat zijn verzoek-

schrift ter post aangetekend aan de Raad verzonden moest worden;

Overwegende dat verzoeker in zijn laatste memorie beoogt dat hij «het bewijs van de datum van verzending van zijn verzoekschrift (zijnde 16 augustus 1988), kan leveren» aangezien de verzending ervan gebeurde bij taxipost en hem te dier gelegenheid eveneens een ter post met datum afgestempelde afgiftebewijs werd afgegeven; dat dit afgiftebewijs bij zijn laatste memorie is gevoegd; dat het niet als een «ontvangstbewijs» wordt aangemerkt; dat onder de vermelding van het adres van de afzender, op de daarvoor bestemde plaats, de voor het «bericht v. ontvangst» te betalen taks niet is ingevuld; dat uit de andere vermeldingen op het stuk blijkt dat die taks niet werd betaald; dat daaruit afgeleid dient te worden dat de zending taxipost niet ter post werd aangetekend; dat het betoog van verzoeker niet kan worden aanvaard, omdat overeenkomstig artikel 84 van de procedureregeling, vastheid van datum enkel afgeleid kan worden uit de afgifte ter post van een aangetekende zending tegen ontvangstbewijs, m.a.w., voor het bepalen van de datum van verzending van het inleidend verzoekschrift enkel rekening kan worden gehouden met de datum waaraan vastheid is gegeven door de afgifte bij de post van een aangetekende zending tegen ontvangstbewijs; dat dit, door de post afgeleverde ontvangstbewijs dat overeen moet stemmen met de inschrijving van de verzending in het bijzonder daartoe bestemd en daarvoor voorbehouden register en met de poststempel op het aan de postdiensten toevertrouwde stuk, precies de waarborg is welke alleen een «aangetekende» verzending biedt;

Overwegende dat uit het voorgaande volgt dat het annulatieberoep van verzoeker eerst op 19 augustus 1988, en dus buiten de gestelde termijn, vaste datum heeft gekregen; dat het beroep te laat is ingesteld, en bijgevolg niet ontvankelijk is,

...

## HOF VAN BEROEP TE GENT

14e KAMER – 29 SEPTEMBER 1987

Voorzitter: de h. Top

Advocaten: mrs. De Vos, Remerie en Schepens

### **Pand – Samenloop – Beslag door andere schuldeisers van de pandgever – Retentierecht van de pandhouder**

*Het retentierecht van de pandhouder geldt alleen tegenover de schuldenaar, niet tegenover derden, die slechts rekening moeten houden met het voorrecht van de pandhouder. Om die redenen kan de pandhouder de verpande zaken ook niet aan het beslag door andere schuldeisers onttrekken.*

*Bij samenloop tussen twee procedures van tenuitvoerlegging dient in beginsel de voorkeur te worden gegeven aan de schuldeiser die het eerst tot verkoop is gemachtigd.*

D. t/ R.M.Z. en N.V. G.

Voor de eerste rechter vorderde eerste geïntimeerde bij dagvaarding van 24 december 1984 de afgifte door tweede geïntimeerde van kasbons ter waarde van 50.000 frank,

waarop eerste geïntimeerde ten laste van een zekere R.L. onder tweede geïntimeerde, in haar zetel te Brugge, bewarend beslag had gelegd, dat inmiddels was omgezet in uitvoerend beslag bij exploit van 2 maart 1984.

Tweede geïntimeerde weigerde deze afgifte omdat, zoals ze in haar verklaring van derde-beslagene van 26 januari 1984 had gesteld, deze effecten bij haar waren gedeponneerd en geblokkeerd «uit hoofde van een huurwaarborg» ten voordele van appellant als verhuurder en bijgevolg deze effecten niet konden worden afgegeven, tenzij met toelating van deze laatste.

Appellant is in deze procedure voor de eerste rechter vrijwillig tussengekomen en zette uiteen dat hij zelf een uitvoerbare titel tegen dezelfde L. wegens huurschulden bezat en bovendien gemachtigd werd de bedoelde kasbons op de beurs te doen verkopen bij beschikking van de Beslagrechter te Brugge van 8 juni 1984. Bij tussenvordering eiste hij de afgifte van de effecten ten einde zelf tot de verzilvering ervan te kunnen overgaan.

Bij het bestreden vonnis werd beslist dat tweede geïntimeerde gehouden is de effecten aan eerste geïntimeerde af te geven met het oog op verzilvering en werd een wisselagent benoemd om daartoe over te gaan. De kosten van dagvaarding werden evenwel ten laste gelegd van eerste geïntimeerde, de overige kosten werden omgeslagen tussen de drie partijen.

De eerste rechter heeft deze beslissing gebaseerd op de overweging dat, indien in beginsel de gegeven huurwaarborg niet vatbaar is voor uitvoerend beslag door een derde zolang de huur duurt en de derde-beslagene dus ook niet gedwongen kan worden de effecten aan een derde-schuldeiser af te geven, de afgifte nochtans in casu wel kon worden gevorderd, omdat de huur beëindigd was en appellant slechts gerechtigd is verzet te doen op de prijs ten belope van zijn gewaarborgde schuldvordering, die bij de tegeldemaking bij voorrang zal worden betaald.

De eerste rechter oordeelde eveneens dat het recht om tot de verzilvering over te gaan aan eerste geïntimeerde toekomt, omdat appellant «om onbekende redenen» de tenuitvoerlegging niet heeft voortgezet.

Het geschil vertoont duidelijk twee aspecten. Eerst is er de vraag of tweede geïntimeerde als derde-beslagene de afgifte van de onder haar in beslag genomen effecten mocht weigeren onder voorwendsel dat een derde, in casu appellant hierop bepaalde rechten in verband met een huurwaarborg kan doen gelden. Tevens is, ingevolge de tussenkomst van appellant in het geding, de vraag gerezen aan wie in geval van samenloop tussen twee vervolgende schuldeisers de voorrang moet worden verleend om tot verkoping over te gaan.

I. Het maken van een effectendossier «huurwaarborg» door tweede geïntimeerde op naam van R.L., huurder, met als beding dat alle verrichtingen van welke aard ook slechts kunnen worden uitgevoerd in opdracht van deze laatste en met toestemming van appellant, verhuurder, is te beschouwen als een inpandgeving van effecten door R.L. tot zekerheid van de nakoming van zijn verbintenissen jegens appellant uit een handelshuurovereenkomst betreffende een restaurant te Oostende.

Het pand werd in het bezit gesteld van tweede geïntimeerde als derde, omtrent wie partijen zijn overeengekomen met toepassing van art. 1 Handelspandwet.

Hieruit volgt dat tweede geïntimeerde, die het bezitrecht uitoefent voor rekening van appellant op effecten die toebehoren aan diens schuldenaar, niet ernstig kan beweren dat de effecten uit het vermogen van deze laatste zijn verdwenen. De bepaling in de bewaargevingsovereenkomst dat de effecten niet kunnen worden vrijgegeven zonder instemming van appellant, verleent aan deze laatste geen rechten die verder gaan dan die welke uit zijn pandrecht voortvloeien.

Luidens artikel 1515 Ger.W. kunnen zij die, uit welken hoofde ook, zelfs wegens huurschulden, schuldeiser zijn van de beslagene, geen verzet doen dan tegen de afgifte van de verkoopprijs, m.a.w. zij kunnen de vervolgingen niet tegenhouden noch de verkoop, maar alleen tussenkomen in de evenredige verdeling om daar eventueel bij voorrang betaald te worden.

Er zijn geen redenen om anders te oordelen t.a.v. de pandhoudende schuldeiser, daar het pand hem uiteindelijk alleen het recht verleent om bij voorrang betaald te worden bij de tegeldemaking van het pand. Het moment van deze tegeldemaking kan hij zelf niet bepalen wanneer er samenloop is met andere schuldeisers. Hij kan meer bepaald niet beletten dat andere schuldeisers op het pand beslag leggen en de verkoop ervan vervolgen, op voorwaarde dat zijn voorrangrecht bij de evenredige verdeling wordt gerespecteerd (de Leval, «La saisie mobilière», *T.P.R.*, 1980, 317; *Pand. Belg.*, V° «Saisie-exécution», nr. 769; *idem*, V° «Saisie-arêt», nr. 2970). Het retentierecht van de pandhouder geldt alleen tegenover de schuldenaar, niet tegenover derden, die alleen rekening moeten houden met het voorrecht van de pandhouder (Van Lennep, *Burgerlijk procesrecht*, VI, Uitvoering, nr. 131).

Om dezelfde redenen kan de pandhouder de verpande zaken niet onttrekken aan het beslag gelegd door andere schuldeisers. Hij bezit immers niet de hoedanigheid om voor zichzelf toepassing te eisen van art. 1514 Ger.W. (Ledoux, «Les saisies», *J.T.*, 1983, 494, nr. 107; *R.P.D.B.*, V° «Saisie-exécution», nrs. 90, 370, 377).

Daaruit volgt dat tweede geïntimeerde, die de effecten onder zich houdt voor rekening van appellant, evenmin als deze laatste, zich kan verzetten tegen de afgifte ervan aan eerste geïntimeerde, beslagleggende schuldeiser, met toepassing van art. 1543 Ger.W.

Aan de rechten van appellant wordt immers geen afbreuk gedaan door de verkoop van het pand, daar zijn rechten overgaan op de prijs, ook t.a.v. de eventueel verder lopende verbintenissen van schuldenaar L. Dienaangaande is er echter geen enkel probleem, daar appellant reeds sedert 17 mei 1983 over een vonnis beschikt dat de schuld van L., die het gehuurde goed heeft verlaten, definitief heeft bepaald op 74.962 frank, met interesten en kosten. Het geschil loopt dus in feite niet meer over de vraag of het pand verkocht mag worden, maar wel op vervolging van welke partij dit dient te gebeuren, gelet op de samenloop.

II. Bij beschikking van de Beslagrechter te Brugge van 8 juni 1984 werd appellant reeds gemachtigd uitvoerend beslag te leggen op de litigieuze kasbons in handen van tweede geïntimeerde en ze tevens te gelde maken op de beurs door een in de beschikking aangewezen wisselagent.

Tegen deze beschikking heeft niemand verzet gedaan, zodat appellant erop mag steunen om het initiatief tot de verkoop te nemen. Het feit dat eerste geïntimeerde op 24 december 1984 tweede geïntimeerde heeft gedagvaard tot af-

gifte van dezelfde effecten met het oog op de verzilvering ervan in het kader van een procedure tot uitvoerend beslag onder derden, kan dit initiatief niet dwarsbomen. Bij samenloop tussen twee procedures van tenuitvoerlegging wordt immers in beginsel de voorrang verleend aan de schuldeiser die het eerst tot verkoping is gemachtigd, in casu appelland. Van deze regel dient in het onderhavige geval niet te worden afgeweken, nu alles erop wijst dat de volledige opbrengst van de te verzilveren effecten bovendien aan appelland, pandhoudende schuldeiser, zal moeten worden uitbetaald, zodat eerste geïntimeerde zelf geen materieel voordeel kan halen uit het verder doorvoeren van zijn derdenbeslag.

Er zijn geen redenen om appelland zijn recht op verzilvering te ontnemen wegens zijn stilzitten sedert mei 1984. De sedert 24 december 1984 opgelopen vertraging is ongetwijfeld te wijten aan de door eerste geïntimeerde ingestelde procedure tot afgifte van de effecten, terwijl de aarzelingen voordien eveneens hun oorsprong vinden in het bewarend derdenbeslag van dezelfde, nadien omgezet in uitvoerend beslag. Het is niet uitgesloten dat ook de vervanging van de vervallen effecten bijkomende vertraging heeft opgeleverd.

Van appelland mag verwacht worden dat hij thans de nodige ijver aan de dag zal leggen. Er zijn derhalve gronden om de schorsing te bevelen van de door eerste geïntimeerde vervolgde beslagprocedure ten einde appelland de gelegenheid te geven zelf tot de verzilvering over te gaan. Het komt nochtans passend voor hem daartoe een termijn op te leggen.

In die mate komt het hoger beroep gegrond voor. Het incidenteel beroep van tweede geïntimeerde, waarvan de ontvankelijkheid niet wordt betwist en dat gericht is tegen eerste geïntimeerde, kan slechts in dezelfde mate ingewilligd worden.

## HOF VAN BEROEP TE ANTWERPEN

4e KAMER – 17 SEPTEMBER 1991

Voorzitter: mevr. Bourgeois

Raadsheren: mevr. Bosmans en de h. Huybrechts

Advocaten: mrs. Janssens loco Van den Heuvel en Van Bellinghen

**1. Overeenkomst – Totstandkoming – Algemene voorwaarden – Aanvaarding – Loutere verwijzing – Bestendig gebruikelijk beding – 2. Beslag – Bewarend beslag – Misbruik van recht**

*1. Gelet op de duur van de handelsbetrekkingen tussen de partijen werden de algemene contractvoorwaarden van geïntimeerde, waarnaar verwezen wordt op elke bunkeringaanvraag door appelland, zij het stilzwijgend, aanvaard.*

*Tussen handelaars strekt de bewijskracht van de aanvaarde factuur (art. 25 W. Kh.) zich in beginsel uit tot de algemene contractvoorwaarden die als gebruikelijke bedingen kunnen worden beschouwd. De algemene contractvoorwaarden van geïntimeerde gelden te dezen als dusdanig.*

*2. Geen rechtsmisbruik wordt gepleegd door op korte termijn, doch na aanmaning verscheidene bewarende beslagen te leggen. Noch de hoegrootheid van de schuldvordering, noch de waarde van de in beslag genomen schepen speelt hier een rol,*

*daar de schuldenaar gehouden is met al zijn goederen zijn schuld te voldoen.*

Rederij N. t/ N.V. W.

Overwegende dat appelland bij exploit van 17 februari 1986 werd gedagvaard tot betaling van een saldo van een reeks facturen vanaf 5 juli 1985 tot 31 oktober 1985 wegens levering van bunkerolie te Antwerpen aan zeeschepen van appelland in een algemeen totaal van 1.282.881 fr., samengesteld als volgt:

|                                  |           |
|----------------------------------|-----------|
| - saldo hoofdsom, interesten,    |           |
| verhogingsbeding:                | 1.236.426 |
| - beslagkosten Nederland:        | 21.889    |
| - beslagkosten Furness Shipping: | 16.834    |
| - bankkosten:                    | 7.732     |
| totaal                           | 1.282.881 |

Overwegende dat appelland in eerste aanleg een tegeneis instelde als volgt: te veel betaald op de hoofdvordering: 630.822,50 fr.; schadevergoeding wegens onrechtmatige beslagen op het ms. Azuga, het ms. Neptun en het ms. Timisoara (53.375 US\$ + 5.056 US\$ + 115.670 Bfr. + 3.513,70 fl.);

Overwegende dat het bestreden vonnis de hoofdeis grond verklaarde ten belope van 970.876 fr. in hoofdsom, en de tegeneis als ongegrond afwees;

...

Overwegende dat het bestreden vonnis bevestigd moet worden; dat partijen geenszins betwisten sinds verscheidene jaren in handelsbetrekkingen te zijn; dat bijaldien bezwaarlijk aanvaard kan worden dat de algemene voorwaarden, in kleine letters en in het Nederlands vermeld onderaan op de facturen, van toepassing zouden zijn, vaststaat dat de general terms and conditions van geïntimeerde wel toepassing vinden;

dat gelet op de duur van de handelsbetrekkingen tussen partijen aanvaard wordt dat de general terms and conditions van geïntimeerde waarnaar op elke bunkering requisition (m.a.w. bunkeringaanvraag) verwezen wordt, voorafgaand aan de factuur, door appelland, zij het stilzwijgend, aanvaard werden; dat deze voorwaarden in het Engels zijn opgesteld; dat appelland niet betwist deze in het internationaal handelsverkeer gebruikelijke taal te beheersen en te begrijpen; dat appelland in feite toegeeft deze general terms and conditions te kennen; dat tussen handelaars (appelland, alhoewel staatsrederij heeft deze hoedanigheid) de bewijskracht van de aanvaarde factuur, conform artikel 25 van het Wetboek van Koophandel, in beginsel zich uitstrekt tot de algemene contractvoorwaarden, die als gebruikelijke bedingen beschouwd kunnen worden; dat te dezen de general terms and conditions van geïntimeerde als dusdanig gelden en van toepassing zijn, te meer daar zij in vergelijking met de algemene voorwaarden vermeld op de facturen, gunstiger zijn voor de debiteur, in casu appelland (cf. art. 11, betreffende de interesten, en betreffende het schadebeding van 10%); dat hetzelfde artikel bepaalt dat, bij gebreke van betaling op de vervaldatum, interesten verschuldigd zullen zijn onder verdere ingebrekestelling; dat partijen, zoals in casu, contractueel kunnen afwijken van de bepalingen van artikel 1153 B.W.; dat de argumenten van appelland, nl. dat geïntimeerde afwijkt van haar general terms and conditions

door een kleinere interestvoet aan te rekenen en een kleiner schadebeding, irrelevant zijn; dat eveneens irrelevant is het feit dat appellante een staatsrederij zou zijn, en geïntimeerde haar bunkerolie verkocht zou hebben tegen een prijs die gevoelig hoger lag dan de gangbare marktprijs; dat, zelfs indien deze beweringen juist zouden zijn, zulks geen afbreuk doet aan het feit dat appellante de aangerekende prijzen aanvaardde door tegen de facturen niet te protesteren; dat een schadebeding van 10% niet overdreven is en niet als ongeoorloofd kan worden beschouwd; dat immers, zelfs bij een hoog factuurbedrag, de niet of te late betaling ook een hogere potentiële schade inhoudt, omdat de schuldeiser van zijn normale verwachtingen, o.a. cash-flow, onthouden wordt, en hierdoor eventueel een beroep zal moeten doen op andere financiële middelen:

Overwegende dat appellante een eerste maal aangeklaagd werd op 4 oktober 1985 voor vervallen facturen tot eind september 1985, zonder reactie vanwege appellante;

Overwegende dat de afrekening van geïntimeerde aanvaard wordt, gelet op haar telex van 20 november 1985 waarin appellante aangemaand wordt de openstaande facturen te betalen, ongeacht het feit dat tegen de kredietlijn van 60 dagen van de laatste facturen nog niet volledig bereikt was; dat in ieder geval haar op dat ogenblik totaal vervallen openstaande schuld 243.310,43 US\$ bedroeg (of ongeveer 12,5 miljoen Bfr. tegen 51,50 fr.); dat aanvaard wordt, gelet op de termen van artikel 11 van de general terms and conditions van geïntimeerde dat alle openstaande facturen onmiddellijk inbaar werden, ongeacht de toegestane kredietlijn van 60 dagen, omdat zelfs deze schuld niet betaald werd, alhoewel in september en oktober 1985 verdere bunkeringen geleverd werden; dat deze wanbetaling van geïntimeerde doet blijken van een onvermogen tot betaling, waardoor appellante gerechtigd was haar kredietlijn op te schorsen en/of af te schaffen; dat in feite op het ogenblik van deze aanmaning (20 november 1985) appellante 390.251,98 US\$ verschuldigd was, omgerekend (51,50 fr.) ongeveer 20.097.976 Bfr.; dat namens appellante haar scheepsagent Victory Shipping Amsterdam pas op 28 november 1985 een aanbod deed een eerste bedrag te betalen van 100.000 US\$, zodat de totale schuld gedelgd zou zijn tegen 30 december 1985;

Overwegende dat geïntimeerde, omdat zij reeds ruime kredietlijnen had toegekend, terecht dit aanbod bij telex van dezelfde datum afwees, nadat zij reeds op 26 november 1985 verwittigd had beslag te zullen leggen op het ms. Azuga, daar zij ingevolge haar telex van 20 november 1985 geen enkele betaling ontving;

Overwegende dat het bestreden vonnis geen uitspraak deed over de bijkomende vordering van geïntimeerde in verband met de beslagkosten in Nederland, bij Furness Shipping, en de bankkosten in verband met de inning van de cheque ten belope van (totaal) 46.455 fr.; dat deze kosten volkomen terecht ten laste van appellante in rekening gebracht worden; dat de regeling van 6 december 1985 essentieel bedoeld om opheffing van de scheepsbeslagen te krijgen, geen akkoord inhield betreffende de totaliteit van alle posten, daar juist de regeling gedaan werd onder voorbehoud een definitieve afrekening tussen partijen op te stellen; dat hieruit volgt dat het incidenteel beroep gegrond is en appellante in totaal nog 1.017.330 fr. (zoals gevraagd) verschuldigd is (970.916 + 46.455 = 1.017.371 fr.);

Overwegende dat geïntimeerde geen rechtsmisbruik pleegde door op korte termijn, doch na aanmaning, verscheidene beslagen te leggen, dit ongeacht de hoegrootheden van haar vordering; dat de waarde van de in beslag genomen schepen irrelevant is, omdat de schuldenaar, in casu appellante, gehouden is met al zijn goederen zijn schuld te voldoen niet alleen wegens de bepalingen van artikelen 7 en 8 van de wet van 16 december 1851 op de voorrechten en hypotheeken, maar ook wegens de begrippen van het algemeen verbintenissenrecht;

dat de tegeneis derhalve terecht ongegrond werd verklaard;

...

NOOT – I. Aanvaarding van vooraf niet meegedeelde standaardvoorwaarden waarnaar alleen maar wordt verwezen. – II. Rechtsmisbruik bij bewarend beslag?

I.1. In bovenstaand arrest treden twee problemen op de voorgrond aangaande de aanvaarding van standaardvoorwaarden.

Eerst zal hier worden ingegaan op de problematiek van het louter verwijzen naar algemene voorwaarden. Tot nu toe besloten rechtspraak en rechtsleer bijna unaniem dat algemene voorwaarden slechts bindend zijn voor een contractant als hij ze kende en aanvaardde. De vraag of het, om standaardvoorwaarden als gekend door de tegenpartij te beschouwen, voldoende is dat door de opsteller van de clausules enkel ernaar werd verwezen, werd steeds ontkennend beantwoord (Dirix, E. en Van Oevelen, A., «Verbintenissenrecht (1978-1980)», *R.W.*, 1980-81, 2383-2384, en «Kroniek van het verbintenissenrecht (1981-1984)», *R.W.*, 1985-86, 19; Antwerpen, 6 mei 1987, *Rechtspr. Antw.*, 1987, 216-219; Noels, D., noot onder Cass., 29 september 1989, *Eur. Vervoer.*, 1990, 311-314; Antwerpen, 7 februari 1990, *Eur. Vervoer.*, 1990, 850-853). Het hier besproken arrest wijkt af van die houding.

De reeds geruime tijd bestaande rechtspraak volgens welke aanvaarde facturen met daarin opgenomen bedingen gedrukt in een klein lettertype, in het voor de Roemeense tegenpartij onbegrijpelijke Nederlands, niet als voldoende bewijs gelden voor de aanvaarding van de algemene voorwaarden als dusdanig, en dit ondanks de jarenlange handelsrelaties (Kruithof, R., «Overzicht van rechtspraak (1974-1980). Verbintenissen», *T.P.R.*, 1983, 540-542; Dirix, E. en Ballon, G.L., *De factuur*, Gent, Story-Scientia, 1985, 111-112), werd door het Hof wel gevolgd.

Hierna wordt in de tweede plaats ingegaan op de overweging van het hof dat de algemene voorwaarden *in casu* een bestendig gebruikelijk beding uitmaken.

De zaak was ietwat complex, omdat er sprake was van general terms and conditions (G.T.C.) in de bunkeringaanvraag en van daarvan afwijkende factuurvoorwaarden. Het zijn de G.T.C. die als algemene voorwaarden en (bestendig) gebruikelijke bedingen werden beschouwd.

2. Aangezien hier aan het hof de vraag wordt voorgelegd of de G.T.C. die enkel van de bunkeringmaatschappij uitgingen, al dan niet toepasselijk zijn, moet eerst worden nagegaan of de Roemeense rederij die voorwaarden gedurende de jarenlange handelsrelaties ooit aanvaardde. Nergens blijkt uit de feiten dat er een uitdrukkelijke aanvaarding, via een geschrift bijvoorbeeld, plaats had. Maar algemeen wordt

aangenomen dat de aanvaarding ook stilzwijgend kan gebeuren (o.a. Cass., 11 december 1970, *Pas.*, 1971, I, 347). Om van een stilzwijgende aanvaarding te kunnen spreken moeten drie voorwaarden vervuld zijn (Kruithof, R., «Contractuele aansprakelijkheidsregelingen», *T.P.R.*, 1984, 252; Vandenberghe, H. en Van Quickenborne, M., «Aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad (1979-1984)», *T.P.R.*, 1987, 1331): a) de medecontractant moet kennis hebben of redelijkerwijze kennis kunnen hebben van de bedingen; b) deze kennismaking of de mogelijkheid daartoe moet dateren van voor het sluiten van het contract en c) in het licht van het geheel van de feitelijke omstandigheden mag dit stilzwijgen niet anders dan als een instemming uitgelegd kunnen worden (het zogenaamde omstandig stilzwijgen). In casu werd naar de G.T.C. enkel verwezen. Zoals hierboven reeds is opgemerkt, vinden de hoven en rechtbanken de enkele verwijzing naar algemene voorwaarden *over het algemeen niet voldoende* om te besluiten dat de medecontractant effectief op de hoogte was van de inhoud van die voorwaarden (zie *supra*, nr. 1 en de verwijzingen aldaar), en dus *a fortiori* niet om tot hun aanvaarding te concluderen.

In een deel van de rechtsleer en de rechtspraak wordt de opvatting verdedigd dat een eenvoudige verwijzing naar die voorwaarden voldoende is voor de totstandkoming van een overeenkomst als de medecontractant de feitelijke mogelijkheid had kennis te nemen van de algemene voorwaarden zonder dat dit buitensporige kosten meebrengt, hetzij door ze op te zoeken in de bijlagen van het Belgisch Staatsblad waarnaar verwezen werd, hetzij door ze in te zien op de griffie van de rechtbank van koophandel waar ze neergelegd werden, of nog door gewoon te vragen de algemene voorwaarden op te sturen. In bovenstaand arrest lijkt het hof zich bij dit minderheidsstandpunt aan te sluiten. Op die manier steunt het Antwerpse Hof van Beroep de opvatting dat «men geen premie moet geven aan de contractant die nalatig is» (Bosmans, M., «Standaardbedingen», *T.P.R.*, 1984, 44). Dat zoiets misbruiken in de hand werkt, omdat de opstellers van dergelijke voorwaarden maar al te goed weten dat de overgrote meerderheid van hun potentiële medecontractanten er in feite geen kennis van zullen nemen en zo volledig het laken naar zich toe zullen trekken door de eigen verbintenissen te minimaliseren en die van de wederpartij te maximaliseren, wordt blijkbaar over het hoofd gezien (Kruithof, R., *l.c.*, *T.P.R.*, 1983, 541).

Het hof nuanceert zijn standpunt evenwel door te verwijzen naar de duur van de handelsbetrekkingen. In oudere rechtspraak ging men ervan uit dat partijen die regelmatige handelsrelaties onderhouden, geacht moeten worden de algemene voorwaarden van hun medecontractant te hebben aanvaard (zie de verwijzingen bij Van den Brande, *l.c.*, 501, en bij Dirix, E. en Ballon, G.L., *l.c.*, 111, voetnoot nr. 143). Later is men daarvan teruggekomen: het aantonen van jarenlange handelsbetrekkingen bewijst op zich niet dat er aanvaarding van de standaardbedingen was (zie o.a. Cass., 3 februari 1973, *Eur. Vervoerr.*, 1973, 454; Kh. Brussel, 18 april 1980, *Eur. Vervoerr.*, 1982, 200; Antwerpen, 30 juli 1982, *Rechtspr. Antw.*, 1981-82, 250-256; Antwerpen, 7 februari 1990, *l.c.*, 850); Het geannoteerde arrest zoekt nu blijkbaar weer aansluiting met vroegere rechtspraak. Of dit navolging zal vinden, valt af te wachten.

3. De raadsheren van het hof halen in hun motivering een interpretatie van het art. 25 W.Kh. aan ter ondersteuning

van hun visie: de bewijskracht van de aanvaarde factuur zou zich uitstrekken tot de gebruikelijke bedingen en de G.T.C. kunnen als zodanig worden beschouwd.

Wat dient men te verstaan onder «(bestendig) gebruikelijk beding»? Het is een beding dat partijen in een bepaalde soort van overeenkomst plegen op te nemen. Uit die omschrijving blijkt duidelijk dat dergelijke clausules hun verbindende kracht ontleen aan de *loutere wil* van de partijen (Kruithof, R., Moons, H. en Paulus, C., «Overzicht van rechtspraak (1965-1973). Verbintenissen», *T.P.R.*, 1975, 461-462, en Kruithof, R., *l.c.*, *T.P.R.*, 1983, 600). Het «bestendig gebruikelijk beding» mag niet worden verward met het *gebruik* of de *gewoonte*. Volgens het Hof van Cassatie kan een clause slechts als een gebruik in de zin van de artt. 1135 en 1160 B.W. worden beschouwd en als dusdanig van een welbepaalde overeenkomst deel uitmaken, niettegenstaande de overeenkomst de clause niet vermeldt, als in de streek algemeen en door een ieder wordt aangenomen dat ze op dergelijke overeenkomsten toepasselijk is, behoudens andersluidende bepalingen (Cass., 2 december 1926, *Pas.*, 1927, I, 95; Cass., 29 mei 1947, *Pas.*, 1947, I, 217 met noot R.H.; Cass., 17 oktober 1975, *Arr. Cass.*, 1976, 224). Bij een gebruik is er sprake van een *wettelijk vermoeden* dat partijen de contractsvoorwaarden wensten toe te passen daar ze niet bedongen hebben ervan af te wijken. Anders dan bij een bestendig gebruikelijk beding, steunt de verbindende kracht van een gebruik dus niet op de wil van de partijen, maar op de wet zelf, omdat het gaat om een autonome rechtsbron.

Tot het vaststellen van het bestaan van een bestendig gebruikelijk beding gaat de rechter slechts uitzonderlijk over. De algemene voorwaarden van de expediteurs van België bijvoorbeeld, opgesteld door de Federatie van Expediteurs van België, gepubliceerd in de bijlagen van het *B.S.*, van 1 mei 1969 en door een ruime meerderheid van de expediteurs toegepast (Meinertzhagen-Limpens, A., «Quelques aspects des contrats et usage sur la place d'Anvers», 248, in X, *Quelques aspects de contrats standardisés*, Brussel, Editions de l'Université de Bruxelles, 1982, 276), worden door de meerderheid van de rechtspraak en de rechtsleer niet als bestendig gebruikelijke bedingen beschouwd en dus *a fortiori* niet als een gewoonte (zie voor een volledig overzicht: Van den Brande, G., «Omtrent de toepassing van de algemene voorwaarden van de commissionnaires-expediteurs van België», *De Verz.*, 1979, 495 e.v.; Dirix, E. en Van Oevelen, A., *l.c.*, *R.W.*, 1985-86, 19, en De Weerd, I., *l.c.*, 1052). Een dergelijke afwijzende houding werd o.a. door E. Dirix en G.L. Ballon (*o.c.*, 119), mijns inziens terecht, bekritiseerd, daar het aanvaarden van het bestaan van gebruiken en bestendig gebruikelijke bedingen bijdraagt tot een vlot handelsverkeer, mits ze uiteraard aan de hierboven vermelde criteria beantwoorden.

Door te poneren dat algemene voorwaarden waarnaar enkel verwezen werd *in casu* een bestendig gebruikelijk beding uitmaken, wijkt dit arrest ver af van de klassieke rechtspraak en rechtsleer ter zake. Immers, volgens deze strekking kunnen clausules waarnaar slechts verwezen werd, niet als aanvaard worden beschouwd (zie nr. 2) en dus *a fortiori* niet een bestendig gebruikelijk beding uitmaken.

4. Opvallend is dat de factuur andere contractsclausules bevat die hier niet van toepassing werden bevonden. Een factuur is in beginsel een geschreven bevestiging van het bestaan en de inhoud van een contract, uitgaande van één der

partijen, met de bedoeling het document als bewijsmiddel te gebruiken (Kruithof, R., *l.c.*, *T.P.R.*, 1983, 539; Dirix, E. en Ballon, G.L., *o.c.*, 106). Een geldige wijziging van de oorspronkelijke verkoopsvoorwaarden kan via de factuur worden verkregen, maar daartoe moet de verkoper, net zoals bij het bewijzen van aanvaarding van algemene voorwaarden, kunnen hard maken dat de koper de aanpassing kende en aanvaardde. Een verkoper die bewust bepaalde wijzigingen aanbrengt aan het contract, moet zijn medecontractant daarvan op de hoogte brengen. Hij kan zich niet beroepen op de nalatigheid van de koper die de clausules op de factuur niet meer nalas om te controleren of ze wel overeenstemmen met wat vroeger werd afgesproken. Deze laatste mag er immers op vertrouwen dat eerder gemaakte afspraken zullen worden nageleefd (art. 1134, eerste lid, B.W.) (Kruithof, R., *l.c.*, *T.P.R.*, 1983, 539-540; Dirix, E. en Ballon, G.L., *o.c.*, 108; Storme, M.E., «Bewijs- en verbintenissen-rechtelijke beschouwingen omtrent het stilzitten van de afgesprokene bij een factuur en bij andere vormen van aanspraakbevestiging», *T.B.H.*, 1991, 500-503).

Het argument van appellante als zou de geïntimeerde afzien van de toepassing van haar standaardbedingen omdat ze afwijkt van haar G.T.C. door een andere interestvoet toe te passen, wordt door het hof afgewezen. Afstand van recht vereist een wilsuiking die uitdrukkelijk of stilzwijgend kan zijn, maar die altijd *zeker* moet zijn, d.w.z. ze kan enkel afgeleid worden uit feiten, omstandigheden en gedragingen die niet voor een andere uitleg vatbaar zijn (Brussel, 24 januari 1989, *J.L.M.B.*, 1989, 507; Cass., 20 april 1989, *Arr.Cass.*, 1989-90, 961). Bovendien moet een afstand van recht altijd restrictief worden geïnterpreteerd (Cass., 15 juni 1990, *R.W.*, 1990-91, 1087). *In casu* mogen we aannemen dat de bunkeringmaatschappij enkel afstand van recht deed wat de te hanteren interestvoet betreft, zonder dat dit voor het overige zijn weerslag heeft op de toepasselijkheid van de G.T.C.

II.5. Uit de artt. 7 en 8 Hyp.W. — alle goederen van de schuldenaar vormen het gemeenschappelijk onderpand van zijn schuldeisers — en het beginsel van ondeelbaarheid van het vermogen kunnen we afleiden dat het vermogen van de schuldenaar het integraal verhaalsobject uitmaakt van de schuldeisers. Daaruit volgt dat het object van het beslag onbegrensd is, zolang de schuldeiser binnen het vermogen van de debiteur blijft en de beperkingen die voortvloeien uit de wet of uit de aard van het goed, niet miskent (Van Compernelle, J., «Saisies conservatoires et voies d'exécution. Examen de jurisprudence, 1972-1986», *R.C.J.B.*, 1987, 81; Ledoux, J., «Les saisies. Chronique de jurisprudence. 1983-1988», *J.T.*, 1989, 630; Dirix, E. en Broeckx, K., «Beslagrecht. Overzicht van rechtspraak, 1970-1990», *T.P.R.*, 1991, 120). De crediteur kiest vrij het type van beslag (Luik, 15 april 1985, *Jur.Liège*, 1985, 554-556; *contra*: Beslagr. Luik, 23 december 1985, *Jur. Liège*, 1986, 321-322), en niets belet hem simultaan of opeenvolgend verschillende beslagen te leggen. Meestal laat hij zich bij de keuze leiden door de grootte van de schuldvordering, de kosten die de gekozen vorm van beslag meebrengen, de samenstelling van het onvermogen van zijn schuldenaar, de speciale regimes die de schuldenaar kan genieten, enz.

6. Is die keuzevrijheid absoluut of zijn er toch grenzen aan? In de onderhavige zaak poogde de appellante tevergeefs rechtsmisbruik in te roepen. Het Hof van Cassatie definieerde het rechtsmisbruik in verscheidene arresten als

«de uitoefening van een recht die kennelijk de grenzen van een normale uitoefening door een voorzichtig persoon te buiten gaat» (Cass., 10 september 1971, *Arr.Cass.*, 72, 31, voor een recent overzicht: Cornelis, L., *Beginnselen van het Belgisch buitencontractueel aansprakelijkheidsrecht*, Antwerpen, Maklu, meer bepaald voetnoot nr. 77 op p. 81). Als sanctie is er het herstel in natura, d.w.z. dat de normale uitoefening van het recht wordt opgelegd, of het gelijkwaardige herstel, d.w.z. herstel van de schade die door het misbruik is teweeggebracht door de toekenning van een geldelijke vergoeding. *In casu* wees appellante op het gebrek aan evenwicht tussen de waarde van de drie in beslag genomen zeeschepen (het eerst beslagen schip zou reeds een waarde van 17 à 21 miljoen frank hebben) en de waarde van de schuldvordering op het ogenblik van het beslag (ongeveer 13 miljoen frank) en eiste schadevergoeding. Er zijn in de rechtspraak enkele uitspraken terug te vinden die een gebrek aan evenwicht tussen de schuldvordering en de waarde van het beslagen goed bij bewarend beslag als rechtsmisbruik aanvaarden (Kh. Luik, 4 december 1972, *B.R.H.*, 1977, 529; Kh. Luik, 10 november 1975, *B.R.H.*, 1977, 537; Beslagr. Namen, 18 februari 1983, *Rev.Rég.Dr.*, 1983, 329). Deze beslissingen spraken telkens over een *flagrant* gebrek aan evenwicht, wat hier mijns inziens niet noodzakelijk het geval is: er is een verschil tussen de marktwaarde van een goed en de opbrengst ervan bij gerechtelijke verkoop; de voorrechten die op schepen rusten wegens de zeevorderingen die in art. 1468 Ger.W. limitatief zijn opgesomd, zijn occult en kunnen zeer hoge bedragen waarborgen, en er kan een hypotheek op het vaartuig gevestigd zijn. Bij gebrek aan nadere informatie kan hierover geen oordeel worden uitgesproken.

7. Fundamenteler is de vraag of men wel kan overgaan tot de toepassing van de leer van het rechtsmisbruik bij het uitkiezen van goederen waarop de schuldeiser bewarend beslag wil leggen. Algemeen beschouwd mag de theorie van het rechtsmisbruik niet zomaar lichtzinnig worden toegepast om, zoals G. De Leval schrijft, in alle omstandigheden *tabula rasa* te maken met het strikte positief recht (*Traité des saisies. Règles générales*, Luik, Faculté de droit de Liège, 1988, 15). Vandaar ook dat het Hof van Cassatie spreekt van een rechtsuitoefening die *kennelijk* de grenzen van het normale overschrijdt, m.a.w. de *marginale toetsing* is van toepassing op de beoordeling van het al dan niet plegen van misbruik (Cornelis, L., *o.c.*, 83). Dit criterium in acht genomen en rekening houdende met het feit dat het bij bewarend beslag gaat om een zekerheid voor de kredietwaardigheid van de schuldenaar, zonder dat er daardoor evenwel een voorrecht ontstaat en zonder dat de maatregel enig nadeel aan de grond van de zaak kan berokkenen, kan hier nauwelijks sprake zijn van rechtsmisbruik.

Bij zijn beoordeling van het al dan niet voorhanden zijn van rechtsmisbruik nam het hof eveneens in aanmerking dat de geïntimeerde pas na het sturen van een aanmaning tot het leggen van het bewarend beslag overging.

De mogelijkheid om tot rechtsmisbruik te besluiten wordt nog kleiner als we bedenken dat de beslagene zelf meestal weinig nadeel ondervindt van de maatregel, omdat hij het genot van zijn goederen behoudt. Bovendien mag niet uit het oog worden verloren dat de schuldeiser maar tot de verkoop van de beslagen goederen mag overgaan ten belope van het verschuldigde bedrag, vermeerderd met de gemaakte kosten (art. 1527 Ger.W.), wat er dus op wijst dat niet alles

wat in bewarend beslag wordt genomen, ook effectief uit het effectief van de schuldenaar zal verdwijnen.

8. Het voorgaande betekent echter niet dat de ontevreden beslagene het beslag weerloos moet ondergaan. Hij beschikt over rechtsmiddelen om in zijn situatie verandering te brengen (zie bv. de artt. 1419 en 1420 Ger.W.) en hij kan via kantonnement opheffing verkrijgen. In de praktijk is dit laatste vaak niet zo'n goede oplossing, daar op die wijze grote sommen worden geïmmobiliseerd.

Bij scheepsbeslag is de beslagene die zijn broodwinning ziet wegvallen, nog beter beschermd: art. 1467, tweede lid, Ger.W. bepaalt immers dat de beslagrechter van de beslaglegger een tegenborgstelling kan eisen die de eventuele schade aan de rederij van het beslagen schip moet dekken, en dit op straffe van verval van het beslag. Zo wordt het lichtzinnig optreden van de schuldeiser vermeden. Het scheepsbeslag opheffen kan volgens art. 1469, derde lid, tweede zin, Ger.W. door het geven van voldoende borgstelling of zekerheid (meestal kiest men voor een bankgarantie), wat dus ruimer is dan kantonnement, omdat hier geen blokkering van liquiditeiten vereist is. De beslaglegger behoudt niettemin zijn voorrang op deze som. Ten slotte is er nog het verbod van opeenvolgende beslagen, geformuleerd in art. 1469, derde lid, Ger.W. Er zijn dus genoeg middelen om tegen een vermeende onrechtmatigheid bij een bewarend scheepsbeslag op te treden.

Voor meer bijzonderheden over scheepsbeslag kan verwezen worden naar Delwaide, L., *Scheepsbeslag*, in Bibliotheek van gerechtelijk recht, Antwerpen, Kluwer, 1988, 188-204; Van Aerde, C., *Zeeschepen onder bewarend beslag*, Brugge, Die Keure, 1988, en Delwaide, L. en Blockx, J., «Kroniek van het zeerecht. Overzicht van rechtsleer en rechtspraak. 1976-1989», *T.B.H.*, 1991, 1015-1018.

Rechtsmisbruik bij bewarend beslag wordt zelden ingeroepen en nog uitzonderlijker aangenomen; daarvan getuigt de (schaarse) rechtspraak. Om de hierboven opgesomde redenen lijkt dit een gezonde houding van onze hoven en rechtbanken te zijn.

Ann Carette  
Assistente U.I.A.

## HOF VAN BEROEP TE ANTWERPEN

8e KAMER – 11 DECEMBER 1991

Voorzitter-rapporteur: de h. Vandeplass  
Raadsheren: de hh. Luyckx en Michiels  
Openbaar ministerie: mevr. Van Leuven  
Advocaat: mrs. Van Swygenhoven en Cuypers

### Wegmaking van inbeslaggenomen voorwerpen – Huwelijksgemeenschap – Ontdraging

*Wanneer de vrederechter, bij wijze van dringende voorlopige maatregel, voor de tijd die hij bepaalt, aan de echtgenoten verbod oplegt de meubelen te verplaatsen, dient deze maatregel strikt te worden geïnterpreteerd.*

*De verplaatsing van de roerende goederen van de plaats waar ze zich bevonden of de ontdraging van deze goederen uit de woning waar ze op het ogenblik van de uitspraak werden bewaard, ten einde ze te onttrekken aan de andere echtgenoot, volstaat om onder de toepassing van art. 507, tweede lid, Sw. te vallen, zonder dat bovendien nog wordt aangetoond dat deze goederen werden verkocht of vervreemd, vernietigd of beschadigd.*

B. t/ B.

Overwegende dat de beklaagde wordt vervolgd wegens de telastlegging «te Tessenderlo, gerechtelijk arrondissement Hasselt, tussen 23 december 1988 en 29 mei 1990, als echtgenote van Florent B., roerende goederen te hebben vernietigd, beschadigd of weggemaakt, ten aanzien waarvan een maatregel was uitgevaardigd als bedoeld in artikel 223 van het Burgerlijk Wetboek en in de artikelen 1253septies, tweede lid, en 1280 van het Gerechtelijk Wetboek, nl. huisraad, meubelen, elektrische toestellen en boeken, ten nadele van de huwelijksgemeenschap B.-B.

Overwegende dat de beklaagde heeft toegegeven dat ze deze goederen heeft meegenomen toen ze het gemeenschappelijk huis, dat ze bewoonde met haar dochter, heeft verlaten ingevolge een beslissing van de rechtbank; dat deze goederen trouwens werden aangetroffen in de nieuwe woning die de beklaagde betrof;

Overwegende dat de eerste rechter hieruit ten onrechte heeft afgeleid dat deze goederen niet werden weggemaakt in de zin van de strafwet;

Overwegende dat, wanneer de vrederechter, bij wijze van dringende voorlopige maatregel, voor de tijd die hij bepaalt, aan de echtgenoten verbod oplegt de meubelen te verplaatsen, deze maatregel strikt dient te worden geïnterpreteerd; dat de verplaatsing van de roerende goederen van de plaats waar ze zich bevonden of de ontdraging van deze goederen uit de woning waar ze op het ogenblik van de uitspraak werden bewaard ten einde ze te onttrekken aan de andere echtgenoot, volstaat om onder de toepassing van artikel 507, tweede lid, van het Strafwetboek te vallen, zonder dat bovendien nog wordt aangetoond dat deze goederen werden verkocht of vervreemd, vernietigd of beschadigd;

Overwegende dat bij de straftoemeting rekening wordt gehouden met de gespannen verhoudingen tussen de echtgenoten, met de goede bedoelingen en met het voorbeeldig gerechtelijk verleden van de beklaagde; dat de beklaagde aan de wettelijke voorwaarden voldoet om een opschorting van de straf te krijgen en dat een veroordeling er slechts toe zou bijdragen de relaties tussen de echtgenoten nog pijnlijker te maken en de standpunten onverzoenbaarder; dat in deze omstandigheden het gepast voorkomt de opschorting van de veroordeling te bevelen;

...

NOOT – Zie ook Hof Antwerpen, 9 maart 1989, *R.W.*, 1989-90, 1399, met noot van Ph. Traest; Hof Brussel, 19 februari 1991, *R.W.*, 1990-91, 1274, met noot van A. Vandeplass.

**CORRECTIONELE RECHTBANK TE ANTWERPEN**

30e KAMER – 4 NOVEMBER 1987

Voorzitter : mevr. Transaux

Openbaar ministerie : mevr. Cepts

Advocaat : mr. Clinck

**Milieurecht – Oppervlaktewaterverontreiniging – Onoverkomelijke dwaling**

*Het feit dat het milieurecht zeer omvangrijk en evolutief is, is geen grond van onoverkomelijke dwaling, zeker nu beklagden, hoewel zij verantwoordelijk zijn voor een bedrijf dat afval en verontreinigd water voortbrengt, niets hebben gedaan om zich op de hoogte te stellen van de draagwijdte van de toepasselijke wetgeving.*

J., T. en N.V. B

Overwegende dat gedaagden in essentie stellen dat het milieurecht dermate omvangrijk en evolutief is, dat het hun onmogelijk was dit recht en de erin vervatte strafbepalingen te kennen ;

Overwegende dat het milieurecht slechts de weerspiegeling is van onze evolutieve maatschappij, waarin de overheid op elk vlak regulerend optreedt ; dat zulk een maatschappij anderzijds over talrijke en gespecialiseerde juridische adviesbronnen beschikt, waar de rechtsonderhorige op zijn verzoek kan worden geïnformeerd ;

Overwegende dat gedaagden geen vreemde oorzaak aanduiden waardoor het hun volslagen onmogelijk zou zijn geweest zich te realiseren niet aan alle bestaande wettelijke voorschriften te hebben voldaan ; dat zij alleen kunnen inroepen op 17 februari 1983 van de bestendige deputatie van de Provincie Antwerpen, een exploitatievergunning als hinderlijk bedrijf te hebben verkregen, doch die vergunning nog expliciet erop wijst dat ze geen vrijstelling inhoudt voor het verkrijgen van andere vergunningen, zodat gedaagden ze niet konden beschouwen als een totaalvergunning voor de toekomst ;

Overwegende dat de beklagden, hoewel zij verantwoordelijk zijn voor een bedrijf dat verontreinigd water voortbrengt, niets hebben gedaan, doch slechts hebben gereageerd nadat hun door de overheidsdiensten zelf in 1986 werd gewezen op de noodzaak van een lozingsvergunning, waarna zij beseften ook naar mogelijk andere wettelijke bepalingen te moeten informeren ;

Overwegende dat er geen elementen zijn om een onoverkomelijke dwaling of onwetendheid omtrent het recht te aanvaarden ;

dat de ingeroepen goede trouw als gevolg van een niet-overwinnelijke dwaling of onwetendheid op zichzelf geen rechtvaardigingsgrond uitmaakt ;

...

NOOT – Zie het elders in dit nummer opgenomen artikel van M. Faure, «De onoverkomelijke rechtsdwaling in milieustrafzaken».

**ARBEIDSRECHTBANK TE BRUSSEL**

2e KAMER – 16 DECEMBER 1991

Voorzitter : de h. Declerck

Rechters in sociale zaken : mevr. Van Hove en de h. Vanderelst

Advocaten : mrs. Roelens en Lemaire

**Arbeidsovereenkomst – 1. Beëindiging – Eenzijdige wijziging – Rechtsgrond – 2. Handelsvertegenwoordiger – Beëindiging – Commissieloon – Eenzijdige wijziging**

1. De beëindiging van een arbeidsovereenkomst ingevolge een belangrijke wijziging van essentiële arbeidsvoorwaarden berust op art. 1134, derde lid, B.W. juncto art. 39, § 1, W.A.O.

2. De belangrijke eenzijdige vermindering, door de werkgever, van het aan een handelsvertegenwoordiger toekomende commissieloon houdt de beëindiging van de arbeidsovereenkomst in.

S. t/ N.V. D.

Volgens een vaste cassatierechtspraak «kan elke wijziging van een voorwaarde die essentieel is voor de aangegane arbeidsovereenkomst slechts gebeuren met toestemming van werkgever en bediende» (18 oktober 1982, *J.T.T.*, 1983, 220).

Indien de werkgever op eenzijdige wijze belangrijke wijzigingen aanbrengt aan impliciet of expliciet tussen partijen overeengekomen essentiële arbeidsvoorwaarden zoals arbeidsplaats, functie, loon, arbeidsduur, wordt dit door de rechtspraak op de voet van art. 1134, derde lid, B.W. beschouwd als een impliciete onrechtmatige verbreking van de overeenkomst waaruit blijkt dat de werkgever de arbeidsovereenkomst niet verder wil uitvoeren op de overeengekomen wijze (Cass., 11 september 1989, *J.T.T.*, 1989 ; 27 juni 1988, *J.T.T.*, 1988, 492 ; 29 februari 1988, *Soc.Kron.*, 1988, 204 ; 17 maart 1986, *J.T.T.*, 1986, 502 ; 7 februari 1983, met noot W. Verougstraete, *Soc.Kron.*, 1983, 171).

Het Hof van Cassatie verwijst in sommige arresten naar art. 39, § 1 W.A.O. (27 juni 1988, *J.T.T.*, 1988, 492). In andere arresten wordt de verwijzing naar de artt. 20, 1°, 32, 3° en 39, § 1, afgewezen (29 februari 1988, *Soc.Kron.*, 1988, 204 ; 11 september 1989, *J.T.T.*, 4048 ; X. Vlieghe en J. Chevalier, «L'acte équi-potent à rupture et la Cour de cassation», *Or.* 1991 59).

De rechtbank oordeelt dat er geen enkele tegenstrijdigheid is tussen de artt. 1134 en 39, § 1, voornoemd. Het eerste artikel stelt inderdaad de algemene burgerrechtelijke principes vast van de verbindende kracht van de overeenkomst en de uitvoering met inachtneming van de eisen van *redelijkheid en goede trouw*, terwijl art. 39, § 1, een specifieke toepassing van dit principe in arbeidsrecht inhoudt alsmede een concretisering van het begrip «impliciete verbreking».

De rechtbank acht het dan ook gepast beide artikelen in onderling verband te lezen.

*Toepassing*

1. Het betalen van het loon op de vastgestelde tijdstippen is wezenlijk voor de motivering van de werknemer en is dan ook een fundamentele verplichting van de werkgever.

Het niet betalen van het loon wordt dan ook terecht als een klassiek voorbeeld van eenzijdige beëindiging van de ar-

beidsovereenkomst beschouwd, die eveneens in een uitvoerige rechtspraak als een dringende reden in de zin van art. 35 WAO wordt beschouwd (zie rechtspraak in Leboucq, *Arbeidsrecht*, CAD II-6c-19; Chr. Engels in *A.T.O.*, 0 102 1165).

De eenzijdige vermindering van vast of variabel loon, de wijziging van het percentage van commissieloon, het opleggen van een minimumomzet of de verhoging van de te realiseren omzet (Cass., 27 januari 1971, *T.S.R.*, 1970, 12; Arbh. Brugge, 27 februari 1970; Arbh. Luik, 25 oktober 1971, *T.S.R.*, 1972, 312) dienen eveneens als willekeurig beschouwd te worden.

2. De rechtbank heeft volgende stukken in aanmerking genomen :

- de eenzijdige beslissing van verweerster houdende vermindering van het commissieloon van 2.5% op de nettoverkoop van platen tot 1/3 i.p.v. 1/2;
- eenzijdige halvering van commissieloon bij de faillissementen Dragon, Jazz Record Shop, ELKA, DMS, en afschaffing van commissieloon voor toekomstige faillissementen;
- de vermindering van het produktengamma van 27 juni 1986;

3. Het beding dat tot gevolg heeft dat geen commissie wordt betaald voor orders die door de werkgever zijn aanvaard, is strijdig met de artt. 6 en 90, eerste lid, W.A.O. (B. Mergits en D. Ryckx, «Handelsvertegenwoordigers», in *Aanwerven, tewerkstellen, ontslaan*, Kluwer Antwerpen, T 203 194; Cass., 27 april 1983, *J.T.T.*, 296).

Het commissieloon is immers verschuldigd voor iedere order die door de werkgever uitdrukkelijk of stilzwijgend is aanvaard, zelfs indien op die order geen uitvoering volgt, behalve in geval van fout van de vertegenwoordiger.

De werkgever mag het handelsrisico niet ten laste leggen van de werknemer.

Noch het ontstaan van het recht op commissieloon, noch de eisbaarheid ervan mogen afhankelijk gesteld worden van de effectieve uitvoering van de bestelling (Arbh. Luik, 19 januari 1982, *J.T.T.*, 227, en 24 mei 1971, *T.S.R.*, 284) of van de betaling van de factuur door de klant (Arbh. Luik, 23 april 1987, *J.T.T.*, 1988, 66; Arbrb. Antwerpen, 3 oktober 1978, *R.W.*, 1978-79, 1.633).

De vertegenwoordiger mag evenmin aansprakelijk worden gesteld voor de gevolgen van het faillissement of het onvermogen van een klant.

4. Bestellingen aangebracht vóór de schorsing van de overeenkomst geven in elk geval recht op commissieloon. Dit geldt ook voor bestellingen aangebracht tijdens de schorsing van de arbeidsovereenkomst wegens ziekte, wanneer wordt aangetoond dat de vertegenwoordiger vóór de schorsing een rechtstreeks contact met de klant heeft gehad (art. 92 W.A.O.; Cass., 2 mei 1983, *J.T.T.*, 292, met noot; 9 november 1970, *A.C.*, *Arr. Cass.*, 1971, 214).

De rechtbank oordeelt dat de door verweerster aangebrachte eenzijdige wijzigingen van het recht van eiser op commissieloon alsmede de aangeklaagde tekortkomingen wat de betaling van het commissieloon betreft, van die aard waren dat eiser terecht de verbreking van de arbeidsovereenkomst heeft vastgesteld.

De eis tot verkrijging van een verbrekingsvergoeding is derhalve, gelet op de klassieke parameters (functie: vertegenwoordiger, anciënniteit: 8 jaar en 10 maanden, leeftijd:

57 jaar, bruto maandloon voorlopig geraamd op 108.147 fr.), gegrond ten belope van 108.147 x 13.85 x 14/12 = 1.747.475 fr., gelijk aan veertien maanden loon.

## RECHTSPRAAK IN KORT BESTEK

### Hof van Cassatie (1e Kamer), 21 november 1991

*Tuchtrecht - Verzwaring van een sanctie in hoger beroep*  
 - Eenstemmigheid - Niet vereist door art. 6 E.V.R.M.  
 - Geen algemeen rechtsbeginsel - Art. 211bis Sv. niet toepasselijk

De voorziening van eiseres tegen de bestreden beslissing (Tuchtraad van Beroep van de balies van het rechtsgebied van het Hof van Beroep te Brussel, 21 mei 1991) wordt om de volgende redenen verworpen:

«Overwegende dat een tuchtrechtspleging, wanneer zij, zoals te dezen, volgens het interne recht tot gevolg heeft of kan hebben dat een advocaat tijdelijk of definitief het recht wordt ontnomen om zijn beroep uit te oefenen, een geschil betreft over burgerlijke rechten en verplichtingen, zodat die advocaat recht heeft op de waarborgen ingesteld bij artikel 6.1 van het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden;

«Dat evenwel de regel van de eenstemmigheid, wanneer het appelgerecht de door de eerste rechters uitgesproken straf verzwart, niet begrepen is in de door dat artikel 6 bedoelde waarborgen; dat er evenmin een rechtsbeginsel bestaat dat het tuchtrechtscollege verplicht met eenparige stemmen uitspraak te doen wanneer het de door het rechtscollege in eerste aanleg uitgesproken sanctie verzwart; dat, voor het overige, artikel 211bis van het Wetboek van Strafvordering, dat eigen is aan de strafrechtspleging, geen betrekking heeft op de rechtspleging in de onderhavige zaak.»

(Voorzitter-rapporteur: de h. Sace - Openbaar ministerie: de h. Velu, eerste advocaat-generaal - Advocaat: mr. Draps - In de zaak: N. t/ Procureur-generaal bij het Hof van Beroep te Brussel)

### Hof van Cassatie (2e Kamer), 27 november 1991

*Wegverkeer - Richtingsverandering - Vrachtwagenbestuurder haalt bromfietser links in, wijkt uit naar de rechterkant van de rijbaan en doet zijn rechter richtingsaanwijzer werken - Verplichting om, alvorens naar rechts af te slaan, zich te vergewissen of hij dat kan doen zonder gevaar voor de ingehaalde bromfietser*

Eisers voorziening, waarin hij tegen het bestreden vonnis (Corr. Bergen, 2 mei 1991) een schending van de artt. 19.1 en 19.2 van het Wegverkeersreglement aanvoert, wordt om de volgende redenen verworpen:

«Overwegende dat eiser onder meer is gedagvaard uit hoofde van het feit dat hij met overtreding van artikel 19.1 van het Wegverkeersreglement, 'toen hij naar rechts of naar

links wilde afslaan om de rijbaan te verlaten of zijn voertuig langs de linkerkant van een rijbaan met eenrichtingsverkeer wilde opstellen, zich niet vooraf heeft vergewist dat hij dit kon doen zonder gevaar voor de andere weggebruikers, vooral rekening houdend met de verdragingsmogelijkheden van de achterliggers';

«Overwegende dat het bestreden vonnis de overtreding van artikel 19.1 bewezen verklaart ten aanzien van eiser, op de in het middel uiteengezette gronden, en meer bepaald op grond dat eiser 'na zijn eerste maneuver te hebben uitgevoerd, zich, alvorens naar rechts af te slaan, niet ervan heeft vergewist dat hij een gevaar vormde voor de bromfietser' en dat uit de gegevens van het dossier blijkt 'dat op het ogenblik dat de vrachtwagen rechts af sloeg, de bromfietser vlakbij was';

«Overwegende dat de appelrechters, zonder de in het middel aangehaalde wettelijke bepalingen te schenden, hebben kunnen beslissen dat de omstandigheid dat eiser rechts hield op de rijbaan na verweerder te hebben ingehaald en op dat ogenblik zijn rechter richtingsaanwijzers heeft doen werken, hem niet ontsloeg van de verplichting zich ervan te vergewissen dat hij naar rechts kon afslaan zonder gevaar voor de andere weggebruikers, inzonderheid voor verweerder die vlak achter hem reed en die het rijgedrag van eiser kon interpreteren als de enkele kennisgeving van zijn voornemen om na het inhaalmaneuver terug zijn plaats rechts op de rijbaan in te nemen.»

(Voorzitter : de h. Stranard – Rapporteur : de h. Lahousse – Openbaar ministerie : de h. Piret – Advocaten : mrs. De Bruyn en Houtekier – In de zaak : S. t/ B.)

#### Hof van Cassatie (1e Kamer), 29 november 1991

*Gemeente – In opdracht van de gemeente uitgevoerd werk – Voorlopige aanvaarding – Bevoegdheid van het college van burgemeester en schepenen*

Het bestreden arrest (Hof Antwerpen, 13 februari 1990) wordt om de volgende redenen vernietigd :

«Overwegende dat krachtens artikel 90, 6°, van de toepasselijke Gemeentewet, het college van burgemeester en schepenen belast is met de leiding van de gemeentewerken ;

«Dat de beslissing het werk al dan niet voorlopig te aanvaarden een wezenlijk element is van de leiding van het werk, onverminderd het recht van degene die de leiding ervan heeft, zich te laten bijstaan ;

«Overwegende dat het arrest, dat oordeelt dat door de voorlopige oplevering van de werken toe te vertrouwen aan derden, verweerder 'de leiding van de werken niet uit handen geeft', artikel 90, 6°, van de te dezen toepasselijke Gemeentewet schendt.»

(Voorzitter : de h. Soetaert, eerste voorzitter – Rapporteur : de h. Verougstraete – Openbaar ministerie : de h. Tilckaerts – Advocaten : mrs. Gérard en Nelissen Grade – In de zaak : N.V. A. t/ Gemeente Genk)

#### Hof Antwerpen (8e Kamer), 18 december 1991

*Strafvordering – Overtreding van A.R.A.B. – Door werkgever – Strafvordering alleen uit te oefenen door leden van het arbeidsauditoraat*

«Overwegende dat de beklaagden worden vervolgd wegens een overtreding van het Algemeen Reglement op de Arbeidsbescherming ; dat uit de bescheiden van het straf dossier blijkt dat de beklaagden de hoedanigheid van werkgever of van strafrechtelijk verantwoordelijke persoon voor een vennootschap-werkgeefster bezitten ;

«Overwegende dat, wanneer de straffordering betrekking heeft op een overtreding van het Algemeen Reglement op de Arbeidsbescherming of van de beslissingen of besluiten ter uitvoering ervan, die ten laste van de werkgever worden gelegd, alleen de leden van het openbaar ministerie bij de arbeidsgerechten bevoegd zijn om ze uit te oefenen ;

«Overwegende dat de straffordering derhalve niet regelmatig op gang is gebracht door de procureur des Konings te Antwerpen.»

(Voorzitter-rapporteur : de h. Vandeplas – Raadsheren : de hh. Luyckx en Michiels – Openbaar ministerie : mevr. Van Leuven – Advocaat : mr. Dumez – In de zaak : R. en R.)

NOOT – Zie Cass., 3 oktober 1990, *R.W.*, 1990-91, 990 ; Cass., 6 maart 1984, *Arr.Cass.*, 1983-84, nr. 379.

## WETGEVING IN KORT BESTEK

### Onder de zorg van het departement rechten van de U.I.A.

*Aan het nazien van het Belgisch Staatsblad van juni 1991 verleenden hun medewerling : William Lambrechts (coördinator), Ria Janvier, Ingrid Opdebeek, Josse Van Steenberge en Inge Zegels.*

### Beperking verkiezingsuitgaven

De wet van 21 mei 1991 heeft om twee redenen de wet van 4 juli 1989 betreffende de beperking en de controle van de verkiezingsuitgaven, de financiering en de open boekhouding van de politieke partijen gewijzigd (*B.S.*, 4 juni 1991).

1. Er bestond een interpretatiemoeilijkheid betreffende artikel 4 van de wet van 4 juli 1989. De wijziging van dit artikel strekt ertoe te verhinderen dat een cumulatie van uitgaven voor verkiezingspropaganda plaatsheeft in geval van een vervroegde parlementsontbinding tijdens de periode van zes maanden vóór de normale verkiezingsdatum op het einde van de zittingsduur.

2. Luidens het oorspronkelijk artikel 14, § 2, konden overtredingen van de bepalingen van het Strafwetboek in het kader van de toepassing van de wet van 4 juli 1989 niet worden vervolgd dan op klacht van de controlecommissie. Deze passage uit de wet werd vernietigd bij arrest van het Arbitragehof van 21 december 1990 wegens schending van de arti-

kelen 6 en 6bis van de Grondwet. Voortaan kan zowel de controlecommissie als iedere persoon die van een belang doet blijken, een klacht indienen en kan het openbaar ministerie het initiatief nemen om de strafvervolgning in te stellen.

In de rechtsleer leze men Verdussen, M., «La Cour d'Arbitrage et l'argent des partis politiques», *J.T.*, 1991, 408-410.

W.L.

### De nieuwe tuchtregeling voor het gemeentepersoneel

Door de wet van 24 mei 1991 (*B.S.*, 6 juni 1991) werd de tuchtregeling van het statutair gemeentepersoneel, met uitzondering van het onderwijzend personeel, grondig gewijzigd. Zowel voor het bestuur, als voor het betrokken personeelslid betekent deze wet een grote vooruitgang.

De Nieuwe Gemeentewet is allereerst veel doorzichtiger geworden, omdat de tuchtrechtelijke bepalingen niet langer verspreid liggen over de hele Gemeentewet, maar gegroepeerd werden in een nieuwe titel XIV.

Vervolgens werd de tuchtprocedure veel duidelijker omschreven, met meer respect voor het recht van verdediging. Aldus werd tegemoet gekomen aan de eisen gesteld in de rechtspraak van de Raad van State. Hetzelfde geldt voor de preventieve schorsing, die voor het eerst wettelijk wordt geregeld.

Er worden drie nieuwe tuchtstraffen gecreëerd, zodat de tuchtoverheid over een ruimere waaier van straffen beschikt om hieruit de gepaste sanctie te kiezen. Voor de betrokken ambtenaar is het belangrijk dat zijn recht op bestaanszekerheid wordt gegarandeerd, daar hij, in geval van schorsing bij wijze van tuchtstraf, recht heeft op het bestaansminimum en, in geval van schorsing bij wijze van ordemaatregel, op de helft van zijn wedde. Positief is evenzeer dat de schorsing voor iedereen wordt beperkt tot drie maanden, dat de definitieve verwijdering uit de dienst niet langer gepaard hoeft te gaan met het verlies van het recht op een pensioen in de overheidssector en dat de tuchtstraffen na verloop van tijd kunnen worden doorgehaald.

De tuchtoverheid zij echter gewaarschuwd dat zij, indien zij een tuchtstraf wil opleggen, snel moet optreden, op straffe van verval van haar bevoegdheid.

Door het decreet van 24 juli 1991, houdende regeling, voor het Vlaamse Gewest, van het administratief toezicht op de handelingen betreffende tucht- en sommige ordemaatregelen genomen ten opzichte van het gemeentepersoneel bedoeld is de Nieuwe Gemeentewet (*B.S.*, 29 augustus 1991), worden de bepalingen i.v.m. het *administratief toezicht* aangepast aan de nieuwe tuchtregeling.

Zie, voor meer details over de nieuwe wet en het decreet, Dujardin, J., «Het administratief beroep en administratief toezicht inzake tuchtrechtelijke beslissingen en de preventieve schorsing t.a.v. het gemeentepersoneel», *T.Gem.*, 1991, 283-304; Opdebeek, I., «De nieuwe tuchtregeling voor het gemeentepersoneel», *T.Gem.*, 1991, 261-282; zie ook de diverse bijdragen in *De Gemeente*, 1991, nr. 10.

I.O.

### B.R.T.N.

Het decreet van 27 maart 1991 houdende het statuut van de Nederlandse radio- en televisieuitzendingen in België, Omroep van de Vlaamse Gemeenschap (*B.S.*, 6 juni 1991) stelt een nieuw statuut vast ter vervanging van het decreet van 28 december 1979.

Het decreet verleent een grote mate van autonomie aan de B.R.T.N., wat onder meer tot uiting komt in het eigen karakter van de openbare instelling die volledig onttrokken wordt aan de bepalingen van de wet van 16 maart 1954 betreffende de controle op sommige organismen van openbaar nut. Het administratief toezicht wordt beperkt tot een wet-tigheidsstoezicht.

Men heeft oog gehad voor het feit dat het monopoliestelsel vervangen is door een systeem van mededinging, maar ook voor de schaalvergroting op het supranationale vlak. De omroepen worden gedwongen tot een grote slagvaardigheid en een sterk en snel aanpassingsvermogen.

W.L.

### Kolenmijnschade

Het Nationaal Waarborgfonds inzake Kolenmijnschade wordt momenteel gestijfd door een jaarlijkse bijdrage verbonden aan de netto ton gewonnen door de concessiehouders van de steenkolenmijnen. Een deel van die bijdrage is bestemd voor Fonds A (op naam van de concessiehouder), en een ander deel voor Fonds B (belast met de werkingskosten van het Nationaal Waarborgfonds en met de vergoeding van de slachtoffers van mijnschade, ingeval de concessiehouders niet meer over eigen middelen beschikken, noch over bedragen op naam ingeschreven in Fonds A). Op dit ogenblik is er nog slechts één concessiehouder bedrijvig, en Fonds B moet nog mijnschade betalen van tien onvermogen- de steenkoolmijnen die hun tegoed in Fonds A hebben uitgeput. Men diende dus een bijkomende manier van stijving te vinden welke geen verband houdt met de kolenmijnproductie.

De wet van 25 april 1991 tot wijziging van de wetten betreffende het Nationaal Waarborgfonds inzake Kolenmijnschade, gecoördineerd op 3 februari 1961 (*B.S.*, 6 juni 1991), heeft dan ook tot doel een bescheiden aandeel van de reserves van Fonds A aan te wenden voor de stijving van Fonds B. Het percentage van dit bedrag wordt vastgesteld door de minister van Economische Zaken. De regeringsinstanties die Fonds B al jaren subsidiëren, kunnen hun jaarlijkse financiële bijdrage voortzetten in verhouding tot de behoeften.

De wet van 25 april 1991 voorziet ook in een middel om het vermogen van Fonds A te vrijwaren. Artikel 3 van de genoemde wet bepaalt dat de termijn waarna de fondsen door de concessiehouders kunnen worden opgevraagd, van tien jaar op vijftien jaar na het stopzetten van de exploitatie van de concessie wordt gebracht.

I.Z.

## Vlaams Provinciefonds

Bij decreet van 29 april 1991 wordt het Vlaams Provinciefonds opgericht (*B.S.*, 8 juni 1991). Daarmee wordt, wat het Vlaamse Gewest betreft, de wet van 17 maart 1965 betreffende het Fonds der Provinciën, zoals zij herhaaldelijk werd gewijzigd, opgeheven. Er wordt een jaarlijkse dotatie uitgetrokken op de begroting van het Vlaamse Gewest, die wordt aangepast met een evolutiepercentage. Het decreet bevat de berekening van de aandelen van de diverse provincies volgens diverse parameters.

W.L.

## Medisch verantwoorde sportbeoefening

Krachtens artikel 5, § 1, I, 2°, van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 tot hervorming der instellingen, zijn de gemeenschappen bevoegd voor de gezondheidsopvoeding alsmede voor de activiteiten en diensten in het vlak van de preventieve gezondheidszorg. Het is in dit kader dat het decreet van 27 maart 1991 inzake medische verantwoorde sportbeoefening (*B.S.*, 11 juni 1991) tot stand is gekomen.

Het decreet heeft tot doel een sluitend geheel van normatieve en organisatorische bepalingen tot stand te brengen om aan sportbeoefenaars, ongeacht of het recreatiesporters dan wel topsporters betreft, de kans te bieden op een medisch verantwoorde wijze hun sportieve activiteiten te beoefenen. Daarnaast heeft men ook regelend willen optreden om misstanden te voorkomen en te bestrijden.

Het decreet wil een coherent geheel van regelen opstellen m.b.t. drie onderwerpen, nl. de leeftijdsgrenzen, de sport-medische keuring en de dopingpraktijken. Het decreet voorziet te dien aanzien in: 1) de oprichting van adviesorganen, nl. een raad met daarin functionerende gespecialiseerde commissies; 2) de aanwijzing van organen van toezicht, zijnde keuringsartsen, keuringscentra, toezichthoudende artsen, en, m.b.t. dopingspraktijken, controleartsen en controlelaboratoria; 3) de oprichting van een disciplinaire commissie en een disciplinaire raad; 4) de mogelijkheid van erkenning van disciplinaire organismen binnen de sportverenigingen; 5) de vaststelling van disciplinaire maatregelen en procedureregels; 6) het opleggen van sancties t.a.v. de sportverenigingen; 7) een aantal strafbepalingen.

Het decreet is gedeeltelijk in werking getreden bij B.Vl.Ex. van 27 maart 1991 (*B.S.*, 18 juni 1991).

I.Z.

## Onroerende voorheffing provincie Brabant

De wet van 15 mei 1991 betreffende het bevestigen van de heffing en de inning van de opcentiemen op de onroerende voorheffing van de provincie Brabant voor 1988 (*B.S.*, 18 juni 1991) heeft tot doel de gevolgen van een procedurefout die werd gemaakt bij de bijeenroeping van de provincieraad van Brabant voor de openbare zitting van 28 april 1988, ongedaan te maken.

In een arrest van 17 oktober 1990 stelde de Raad van State vast dat de provincieraad onregelmatig bijeengeroepen was, en dit had tot gevolg dat alle op die zitting genomen beslui-

ten, waaronder het besluit tot vestiging van de opcentiemen op de onroerende voorheffing, werden vernietigd.

Noch het besluit zelf, noch de bevoegdheid van de provincie om opcentiemen op de onroerende voorheffing te vestigen, werden of worden ter discussie gesteld. De wet van 15 mei 1991 is dus een middel om de opcentiemen alsnog te kunnen vestigen.

I.Z.

## Pensioenen publieke sector

De wet van 21 mei 1991 heeft diverse wijzigingen aangebracht in de wetgeving betreffende de pensioenen van de openbare sector (*B.S.*, 20 juni 1991).

Het eerste hoofdstuk voert een reeks *aanpassingen* door, die vooral van *technische aard* zijn. De bedoeling is een aantal anomalieën, onduidelijkheden en lacunes weg te werken, zonder te raken aan de basisfilosofie van de pensioenregeling vervat in de wet-Mainil.

In het tweede hoofdstuk wordt de *afstand van het recht op pensioen* geregeld. In bepaalde omstandigheden kan het voor een begunstigde van een rust- of overlevingspensioen van de publieke sector aangewezen zijn af te zien aan zijn pensioen om derwijze direct of indirect een ander pensioenvoordeel te krijgen. Een dergelijke handelwijze is bijvoorbeeld aangewezen om het de andere echtgeno(o)t(e) mogelijk te maken een gezinspensioen te genieten conform de pensioenregeling voor werknemers of zelfstandigen. In dezelfde zin kan ook de langstlevende echtgeno(o)t(e) hierbij belang hebben wanneer hij of zij, uit hoofde van opeenvolgende huwelijken, potentieel gerechtigd is op verscheidene overlevingspensioenen en daarin een keuze moet maken. Aangezien deze mogelijkheid in de pensioenwetgeving voor het overheids personeel niet was ingebouwd, werd het wenselijk geacht ook in dit stelsel het recht op afstand expliciet te erkennen.

Het derde en laatste hoofdstuk heeft betrekking op de *pensioenleeftijd van het rijdend personeel van de N.M.B.S.* Ter uitvoering van het akkoord van sociale programmatie voor het jaar 1989 wordt aan deze groep personeelsleden de mogelijkheid geboden om vanaf de leeftijd van vijftienvijftig jaar op rust te gaan, op voorwaarde dat zij dertig dienstjaren tellen in de hoedanigheid van lid van het rijdend personeel.

R.J.

## Verband tussen verscheidene pensioenregelingen

Een tweede wet van 21 mei 1991 beoogt de vaststelling van een zeker verband tussen Belgische pensioenregelingen en die van instellingen van internationaal publiekrecht (*B.S.*, 20 juni 1991).

Het statuut van de ambtenaren van de Europese Gemeenschappen voorziet namelijk in de mogelijkheid om de loopbaanjaren doorgebracht in de schoot van een overheidsorgaan, een nationale of een andere internationale organisatie of een onderneming, te laten meetellen bij de berekening van het pensioen uit hoofde van zijn tewerkstelling als E.G.-ambtenaar. Daartoe dienden de sommen bestemd om de tijdvakken te valideren die normaal in aanmerking kwamen

in een andere pensioenregeling, aan de E.G. te worden overgedragen.

Tot vóór de besproken wet voorzag de Belgische pensioenwetgeving niet in een dergelijke overdracht, hetgeen de Belgische Staat reeds een dubbele veroordeling door het Hof van Justitie opleverde. Dit nieuwe type van verband tussen Belgische en andere pensioenregelingen geldt in eerste orde ten voordele van de E.G.-ambtenaren, maar kan later bij in Ministerraad overlegd K.B. worden uitgebreid tot andere instellingen van internationaal publiekrecht.

De regel is dat vanaf het ogenblik dat het recht op pensioen is geopend, maar ten vroegste vanaf de leeftijd van zestig jaar, de ambtenaar van een internationale instelling kan vragen dat het pensioenrecht dat krachtens de toepasselijke Belgische regeling is opgebouwd voor de periodes voorafgaand aan zijn indienstelling bij de internationale instelling, aan deze laatste volgens het subrogatieprincipe wordt overgedragen.

R.J.

### Alternerende tewerkstelling en opleiding voor jongeren

Het K.B. nr. 495 van 31 december 1986 voorzag in een stelsel van combinatie tussen leren en werken, zoals ook het industrieel leerlingenwezen dat voorzag voor 16-18 jarigen. Het was de bedoeling van dit soort maatregelen aan jongeren die «schoolmoe» waren, toch de kans te geven op een vorming, samen met een perspectief op tewerkstelling in een passend beroep. In de wijzigingswet van 28 mei 1991 (*B.S.*, 21 juni 1991) wordt het stelsel aantrekkelijker gemaakt en ook soepeler. Terwijl vroeger een scholing van 500 uren nodig was, is dit nu verminderd tot 240 uren, zodat de meeste programma's voor sociale promotie nu in aanmerking komen. Aangezien de uren tewerkstelling dan uitgebreid worden, heeft dit een weerslag op de vermindering van werksbijdragen.

Voorts worden ondernemingsraden en paritaire leercomités meer betrokken bij de concrete uitwerking van de overeenkomsten werken-lernen.

J.v.S.

### Rijksregister – Informatiegegevens

De oprichting van de Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid bij wet van 15 januari 1990 was een belangrijke stap in de verbetering en de informatisering van de werking van de sociale-zekerheidsadministratie. De wet van 4 april 1991 tot regeling van het gebruik van de informatiegegevens van het Rijksregister van de natuurlijke personen door ministeriële diensten en door de instellingen van sociale zekerheid die onder het Ministerie van Sociale Voorzorg ressorteren (*B.S.*, 27 juni 1991, err. *B.S.*, 8 okt. 1991) legt de basis van een volgende logische stap. Aansluitend op bestaande wetgeving wordt een systematisch en verplicht beroep op de informatiegegevens van het Rijksregister van de natuurlijke personen uitgebouwd. Het is de bedoeling de gemeentebesturen en de sociaal verzekerden zelf te ontlasten van een reeks verplichtingen die de sociale wetgeving hun oplegt.

Meer in het bijzonder voert deze wet een zelfde begrip «hoofdverblijfplaats» in, in de wetgevingen inzake kinderbij-

slag, ziekteverzekering, pensioenen, gehandicapten en arbeidsongevallen, in plaats van de begrippen woonplaats, verblijfplaats, werkelijk verblijf, samenwoning, e.a.

Hiermee wordt dus aangetoond dat de informatisering een belangrijke hefboom kan zijn bij de invoering van de reeds lang nagestreefde harmonisatie van begrippen in het sociale-zekerheidsrecht.

Ten slotte wordt een juridische basis gegeven aan de noodzakelijke bewijskracht van de aldus bekomen informatiegegevens.

De hoofdbedoeling van dit alles is te komen tot een goedkoper en efficiënter beheer van de sociale zekerheid en, zonder de sociale rechten van een ieder te beïnvloeden, elke sociaal verzekerde steeds op dezelfde plaats te lokaliseren. Alle documenten zullen op dit adres worden toegestuurd, tenzij de betrokkene, zelfs zonder motivering, daarvan wenst af te wijken.

J.v.S.

### Universiteit Gent en Universitair Centrum Antwerpen

Bij decreet van 26 juni 1991 (*B.S.*, 29 juni 1991) werden de Universiteit Gent en het Universitair Centrum Antwerpen opgericht.

Aan die universiteiten worden meer autonome bevoegdheden toegekend. De samenstelling en de werking van de bestuursorganen worden vastgelegd en de bevoegdheden worden omgeschreven.

W.L.

### Strijd tegen geluidshinder te Brussel

De ordonnantie van 16 mei 1991 (*B.S.*, 29 juni 1991) heeft tot doel de burgers te beschermen tegen geluidshinder in de rust- en woonruimten gelegen op het grondgebied van het Brusselse hoofdstedelijk gewest.

Met uitzondering van de bouwverordening van de agglomeratie Brussel is er geen normatieve bepaling die de immisie van geluidshinder reglementeert, d.w.z. het meten en het waarnemen van verspreide geluiden in het ontvangend milieu. De kaderwet van 18 juli 1973, de wetten en besluiten betreffende het toelaatbare geluidsvermogensniveau van motorvoertuigen, de wetten en besluiten betreffende het luchtverkeer, de bepalingen van het Strafwetboek en het A.R.A.B. bepalen immers emissienormen.

De ordonnantie geldt voor alle gebouwen die dienst doen als woning of die voor huisvesting bestemd zijn, met inbegrip van kantoor- en schoolgebouwen, ziekenhuizen, hotels, rusthuizen en internaten, schouwburgen, bioscopen, vergaderzalen, cafés en restaurants. Industriegebouwen vallen echter buiten het toepassingsgebied.

De ordonnantie stelt grenswaarden voor muzikale en voor andere geluidsbronnen.

De ordonnantie bepaalt de toe te passen meetmethodes en de na te leven meetomstandigheden en de wijze waarop het meetverslag moet worden opgemaakt. Bij overtreding kan een geldboete worden opgelopen van 100 tot 300.000 fr. Indien de overtreder bewust of uit winstbejag handelt, kan de geldboete oplopen tot 600.000 fr. en is een gevangenisstraf van acht dagen tot zes maanden mogelijk.

De daartoe aangewezen ambtenaren kunnen om veiligheids- en gezondheidsredenen verbodsmaatregelen bevelen, toestellen in beslag nemen, zegels aanbrengen, enz.

W.L.

## Jeugdbijstand in Wallonië

Na de Vlaamse decreten heeft het decreet van de Franse Gemeenschapsraad van 4 maart 1991 de jeugdbijstand georganiseerd (B.S., 12 juni 1991).

Het decreet werd uitgewerkt, rekening houdend met de mogelijkheden die werden geboden door de wet van 8 augustus 1988 tot wijziging van de wet van 8 augustus 1980 tot hervorming der instellingen.

Het beoogt een dejuridisering van de jeugdbescherming en legt ook nadruk op de preventieve actie.

Het bevat bepalingen betreffende de verlaten of mishandelde kinderen en, voor zover mogelijk, inzake adoptie.

Diverse uitvoeringsbesluiten van 10 mei 1991 en 14 mei 1991 (B.S., 6 september 1991) hebben het decreet in werking gesteld, ongeacht enkele andere besluiten die het decreet helpen operationaliseren.

Voor een uitgebreide commentaar op dit decreet lezen men het bijzonder nummer van het *Journal des procès*, 1991, nr. 191, en alle daaropvolgende afleveringen met bijdragen van M. Preumont.

W.L.

## Onderwijs sociale promotie in Wallonië

Een uitgebreid decreet van 16 april 1991 organiseert in Wallonië het onderwijs voor sociale promotie (B.S., 25 juni 1991). Het decreet gaat uit van de filosofie dat het onderwijs voor sociale promotie een eigen karakter heeft in het raam van de permanente vorming. Dit decreet leidde ertoe dat een ander decreet van 16 april 1991 moest worden genomen om de Schoolpactwet aan te passen (B.S., 25 juni 1991).

W.L.

## AANGEKONDIGD

S. VAN RAEPENBUSCH, *La sécurité sociale des personnes qui circulent à l'intérieur de la Communauté Economique Européenne*, Brussel, Story-Scientia, 576 p., 3.950 fr.

VERENIGING VOOR ONDERWIJSRECHT, *De geschillenregeling in de wet medezeggenschap onderwijs* (Preadviezen van de op 28 september 1990 gehouden studiedag), Zwolle, Tjeenk Willink, 104 p., 34,50 fl.

L. DUPONT, B. SPRIET (red.), *Strafrecht voor rechtspractici - IV*, Leuven, Acco, 240 p., 740 fr.

B. DE SCHUTTER, B. SPRUYT, P. BLONTRUCK, P. DE HERT, *Informatica gebeuren en strafvorderingsrecht* (Reeks Informatica en Recht nr. 15), Antwerpen / Deventer, Kluwer, 152 p., 990 fr.

J. KEUSTERMANS, I. ARCKENS, *Informaticacontracten* (De bedrijfsbibliotheek nr. 12), Antwerpen, Kluwer, 274 p., 1.490 fr.

S. SNACKER, D. MARTIN, *Slachtofferhulp en strafrechtsbedeling* (Interuniversitaire reeks Criminologie en Strafwetenschappen, Antwerpen, Kluwer / Arnhem, Gouda Quint, 148 p., 1.095 fr.

L. VAN GOSSUM, *Arbeidsongevallen*, Deurne, Mim, 264 p.

R.S. MEIJER e.a., *Wegwijzer nieuw B.W.* (vijf delen), Zwolle, Tjeenk Willink, 25 fl. per deel.

A.W. HINS, *Ontvangstvrijheid en buitenlandse omroep*, Deventer, Kluwer, 344 p., 69,50 fl.

*Les nullités en droit Belge. Sanction du vice et conséquences*, Editions du Jeune Barreau de Liège, 618 p., 1.790 fr.

*L'aide à la jeunesse. Anatomie du décret du 4 mars 1991*, Editions du Jeune Barreau de Liège, 304 p., 740 fr.

P.J. VAN KRIEKEN, CH. O. PANNENBORG (red.), *Liber Akkerman. In- and outlaws in war*, Apeldoorn / Antwerpen, Maklu, 318 p.

KONINKLIJKE FEDERATIE VAN DE HOOFDGRIFFIERS VAN DE VREDEGERECHTEN EN POLITIERECHTBANKEN, *Vademecum* (Praktische handleiding ten behoeve van Griffiers van de Vredegerechten en Politierichtbanken), eigen uitgave, losbladig, 225 p., 1.250 fr. (voor griffiers en leden Ceneger 1.000 fr.)

## MEDEDELINGEN

### Congres van de Belgische Nationale Orde van Advocaten te Luik

Het tweejaarlijks congres van de Belgische Nationale Orde van Advocaten vindt plaats van 19 tot en met 21 maart 1992 in het Paleis voor Congressen, 2 Esplanade de l'Europe te Luik.

Op donderdag 19 maart 1992 organiseert de Nationale Orde in samenwerking met de Nationale Commissie van advocaten-stagiairs een studienamiddag over "Stage of bedelstaf: toekomstig statuut van de advocaat-stagiair". De donderdagavond is gewijd aan een internationaal symposium over de balie en de niet-juridische beroepen.

Het eigenlijke congres vindt plaats op vrijdag 20 maart 1992 en heeft als thema "De balie en de andere juridische beroepen". In zes secties worden resp. de onverenigbaarheden, de belangentegstellingen, het beroepsgeheim en de confidentialiteit, de erelonen, de publiciteit en de organisatie van het beroep en disciplinaire bevoegdheid behandeld.

Op zaterdag 21 maart 1992 vindt een debat plaats met de minister van Justitie, de staatssecretaris voor Maatschappelijke Emancipatie en vertegenwoordigers van diverse betrokken organisaties over "Rechtshulp: de grote omwenteling".

Inlichtingen: Belgische Nationale Orde van Advocaten, Gerechtsgebouw, Poelaertplein 1, 1000 Brussel (tel. 02/512.31.18; fax: 02/514.08.95).

### Stichting Jurist in Bedrijf - Bedrijven- en instellingendag

De Stichting Jurist in Bedrijf, verbonden aan de Rijksuniversiteit Limburg, organiseert op 25 maart 1992 voor de vierde maal een «Bedrijven- en instellingendag».

Deelnemers zijn: Koninklijke P.T.T. Nederland, D.S.M., Brand Bierbrouwerij, S.N.S. Bank, T.R.N., Moret Ernst & Young, Coopers & Lybrand, Ruygrok Van Iersel & Luchtman, Loeff Claeys Verbeke en Van de Weijer & Leussink.

Inlichtingen: tel. 043/887.074 (tussen 9u00 en 11u00).

### Interuniversitair Centrum voor Gerechtelijk Recht

Tijdens het jaarlijks colloquium van het Interuniversitair Centrum voor Gerechtelijk Recht over «Executie ter discussie» werd op 12 december 1991 te Brussel de Fettweispijs uitgereikt aan jufvrouw Nancy Janssens (U.I.A.) voor haar scriptie over de internationale rechtsmacht van de rechter in kort geding.

Het bestuur van het Interuniversitair Centrum heeft beslist ter gelegenheid van het colloquium te Antwerpen op 18 december 1992 over «De sanctieregeling in het gerechtelijk recht» een nieuwe prijs uit te reiken voor de beste scriptie in het gerechtelijk recht van laatstejaarsstudenten die hun einddiploma hebben behaald tijdens het academiejaar 1991-1992.

De kandidaten voor deze prijs die 15.000 fr. bedraagt, worden verzocht een exemplaar van hun scriptie te sturen aan de voorzitter van het Interuniversitair Centrum voor Gerechtelijk Recht, prof. dr. M. Storme, Coupure 3, 9000 Gent, en dit voor uiterlijk 15 oktober 1992.